

OPPEN
HEIMER

AZ
ÁLLAM

FORDÍTOTTA
SEBESTYÉN EDE

1912
RÉVAI - KIADÁS

Minden jog fenntartva.

Oppenheimer.

Két nagy típusra szakad az újabb szociológia. Az egyik tényeket gyűjt, jelenségeket ír le, adatok, hiteles, megbízható, kézzelfogható adatok halmazát akarja egybegyűjteni, de neki magának nincs semmi mondanivalója, nem lát mélyebb összefüggéseket és nagyobb ivű kapcsolatokat. Ezt a típust talán a Durkheim iskolája reprezentálja leginkább. A másik típus nem deskriptív, de teorizáló tudomány akar lenni. Minden adat csak eszköz a kezében, a tények csak ugródeszkák a számára, hogy a mából kilendülhessen a holnapba. Nagy összefüggéseket, döntő tendenciákat keres, kapcsolatot, kombinációt, fejlődést lát mindenütt. A ma csak része szemében egy nagy történelmi folyamatnak és lázasan keresi, milyen út és merre vezet ki a jövőbe. Ez a típus többé-kevésbé marxi hatás alatt áll. Ehhez a típushoz tartozik Franz Oppenheimer is. Az első típus eklektikus és különböző és egymástól izolált

okokra vezeti vissza a társadalmi élet jelenségeit. A második csoport végső soron az ökonómiában látja minden társadalmi megmozdulás okát. Az első típus igazában csak a mai társadalmat látja: deskriptív, a második a mai társadalmat megérti a múltból és elenyészteti a jövőben: historikus. Oppenheimer így formálzza történelemfilozófiáját: Valamely korszak gazdasága úgyszólván keresztmetszete a szociális testnek, a történelme pedig a hosszmet-szete. Egy bizonyos kor gazdaságában a *térben*, valamely nép történelmében pedig az *időben* nyilvánul meg a szociális törvény. Történelem és gazdaságtan csak egyugyanazon organizmus életének különböző szemlélései.

Ez az éles meghatározás történelem és gazdaság viszonyáról egyben Oppenheimer egész munkásságának az alapja is. Az ő szociológiájában minden gazdaság, de egyben minden história is. Oppenheimer a természettudományon keresztül jutott a társadalomtudományhoz. Orvos volt hosszú ideig, hogy aztán az emberi test helyett a szociális test bajaival és gyógyításával foglalkozzon. A nagybirtokról és a szociális kérdéstről szóló nagy munkájában mondja: Úgy hiszem, jogos volt, hogy a szociológiát szerves lényről szóló tudományként fogjam föl és a ter-

mészettudomány és a szellemi tudományok között fekvő határterületet lássak benne és így a gyakorlati nemzetgazdaságtant, a társadalom élő szervezetéről való *alkalmazott* tudományt egyenesen a szellemi tudományok és az *orvos-tudomány* között levő területként tárgyaljam. így meglett a jogcímem, hogy a természettudományos-orvosi *módszert* a szociológiára alkalmazzam és megtaláljam a kapcsolatot az orvostudományhoz, ahhoz a tudományhoz, amelyből kiindultam.

Életének ezt a nagy természettudományi-társadalomtudományi válságát megelőzte még egy irodalmi-természettudományi válság. Először író akart lenni. Irt egy színdarabot, elő is adták, de nem volt sikere. Tíz esztendei orvosi praxis után a Németországban egyre inkább tarajosodó földreformmozgalom ébreszti érdeklődését a közgazdaság és szociológia problémáihoz. Hertzka Freilandja és Afrikában megsemmisült gyakorlati földreformkísérlete íratja meg vele Freiland in Deutschland és egy esztendővel később Siedlungsgenossenschaft című munkáit. Ezekkel kezdte meg nagy hadjáratát a nagybirtok ellen, amelyről azt bizonyítja, hogy nem gazdasági, de politikai, erőszakos úton keletkezett.

A föld problémája áll ezután is az elmélete középpontjában. A szociális kérdés nála elsősorban földkérdés és nem az ipar kérdése, mint Marxnál. A mezőgazdasági termelés sorsa dönti el rendszerében a társadalmak sorsát és ezzel a szemponttal bírál meg mindenkit: „Ebből a súlyos mulasztásból fakadnak a nemzetgazdaságtan hibái Smith óta. Ebből származik az ő végzetes tévedése, hogy a nagybirtokot törvényszerű ökonómiai alakulásnak tartotta, innen ered a marxi kommunizmus tévedésekből fölépített nagyszerű épülete, itt a gyökere a Proudhon cirkuláció-elmélete tévedéseinek, a modern államszocializmus fejvesztettségének és a hibákkal megvert történelemírásnak és pedig nemcsak a gazdasági, de a politikai történetírásban is. Mind valamennyien csukott szemmel mennek el amellett az elemi igazság mellett, hogy az ipari fejlődést csak az őstermelés fejlődéséből lehet megérteni és csak az őstermelésen keresztül lehet reá hatni.”

Oppenheimer tanítása szerint a mai „politikai gazdaság” az erőszak, a nyomor világa éppen azért, mert a nagybirtok elfoglalt minden földet és a jövő „tisza gazdasága” a szabadság és a jólét társadalma lesz, mert nem lesz benne nagybirtok, hanem csak akkora földbirtok,

amelynek a megműveléséhez nem kellenek bér-
munkások. El fog tűnni akkor az ipari tőke is és
vele mindennemű kizsákmányolás, hiszen ha
az ipari munkás nem kapná meg a városban a
munkája teljes értékét, hát rendelkezésére áll
a szabad, a korlátozatlan mennyiségű föld a
vidéken. Ahogy ma roppant emberáramlat árad
a városokba, úgy áradna akkor vissza a mezőre.
Eltűnnének a „tisztá gazdaságban” a nagy vá-
rosok és velük minden nyomorúságuk. Nem
volnának nagy vagyoni ellentétek, munkájuk
teljes értékét élvező iparosok, parasztok és pa-
rasztszövetkezetek volnának a gazdasági élet
egységei. Megszűnne a földjáradék, a tőkeprofit,
de megmaradna a kommunizmustól eltérően az
árucsere és vele a pusztító fulánkjától megfosz-
tott szabad verseny. A szocializmus és a libera-
lizmus egyesítése ez az elmélet, amelyet Oppen-
heimer a Grossgrundeigentum und soziale
Frage és a Theorie der reinen und politischen
Ökonomie című munkáiban fejt ki.

A „tisztá”, nagybirtok nélkül való gazdál-
kodást a „politikai eszköz”, az erőszak változ-
tatta politikai gazdasággá. Az erőszak igen je-
lentős helyet kap Oppenheimer szociológiájá-
ban, Dühring híres erőszak-elmélete kel vele új
életre. A rablás, a hódítás magasabb formája

Oppenheimer tanításában az állam, amelynek kialakulását és fejlődését *Der Staat* című könyvében adja. Hódító nomád népek rávetették magukat békés paraszti népekre. Ez az állam első csirája, ebből sarjadzik a primitív, a feudális, az alkotmányos állam, amelyek mindegyikének közös karaktere, hogy osztályállamok. De ahogy gazdaságban a nagybirtok földarabosításával megszűnnek az osztályok, az osztályállam is úgy közeledik a szabad polgárság állama felé, amelyben állam és társadalom egyé lesznek.

Három nagy probléma megoldása áll tartó oszlopként az Oppenheimer szociológiájában: a földkérdés, az állam problémája és a népessédelmélet.

A földkérdésben a gyakorlatban a nagybirtok veszedelme és elméletben az ipar elsőbbsége ellen, az állam problémájában a praxisban az osztályállam, teóriában az állam jogi fölfogása ellen hadakozik, a népesség kérdésében pedig a gyakorlatilag ártalmatlan, de elméletben veszedelmes malthusianizmus ellen.

A leghíresebb és leghírhedtebb népessédelmélet a Malthus elmélete. Tudományos kérdés és tudományos könyv tán sohse keltett akkora izgalmat, mint a Malthus munkája. Ahogy Marx mondja: Az ilyen szenzációs írá-

soknak a tudományban is csakúgy megvan a maguk szerepe, mint a regényirodalomban. Ott van Malthus könyve, a Population. Első kiadásában csak egy szenzációs pamflet. Amellett plágium elejétől végig. És mégis milyen hatalmas vihart keltett ez az emberiség ellen hegyeződő gúnyirat.

Oppenheimer nagyszerű és végső harcot vív ezzel a mindig új meg új életre kelő elmélettel, amelyet újabban nevetséges gyakorlati mozgalom próbált érvényesíteni.

Oppenheimer támadásának keserűségét és kérlelhetetlen kíméletlenségét megérteti az, hogy minden elméletnek, amely azt akarja kiolvasni a társadalom mai rendjéből, hogy lehetséges új, jobb, magasabbrendű, boldogabb társadalmat teremteni, a maga életrevalóságát a mai-thusi tanítás lemészárlásával kell kezdenie. Mert minden „társadalomjavítás” hiábavalóság, ha a népesség csakugyan mértani arányban szaporodik ugyanakkor, mikor az élelmi-szerek csak számtani arányban szaporodnak. Erről a matematikai páncélról visszapattan a szocializmus vagy szociál-liberálizmus minden lövege. Hiszen az egész világrend szegül ellenük, ha az élők világában az a törvény, hogy mindenütt „több az eszkimó, mint a foka”, ha

a gyöngébb sehol és sohasem juthat elegendő táplálékhoz ez „isteni természettörvény” akaratából, se a növények, se az állatok, se az emberek világában. Különösen nehéz pedig a malthusi elmélet végleges kiirtása azért, mert látzatra a darwinizmus roppant tekintélye áll mellette. Mint valami élődi lián, úgy fonódott rá a darwinizmus erős törzsére és a megsemmisítő fejszecsapásnak egyre attól kell félnie, hogy a nemes törzset is megsebzí. Pedig a darwinizmus és a malthusianizmus elgondolása alapján éppen ellentétes. Malthusnál a létért való harcból elnyomorodás és züllés következik, Darwinnál meg éppen a fajoknak egyre magasabbra fejlődése, a szerves világnak az egysejtüektől a legfelső fajokig való fölfelé haladása.

Oppenheimer mezítelenre vetközteti a malthusi elméletet és megmutatja, hogy cifra ruhái mögött csak madárijesztő karó van. És talán ebben lehetne összefoglalni Oppenheimer jelentőségét minden egyéb elméletében is. Nagyszerű dialektika, gyilkos analízis, következetes kíméletlenség, amely szétszaggatja a tudományok madárijesztőinek a cifra rongyait.

Pogány József.

Az állam

Bevezetés.

Az állam-elméletek. Az a tanulmány, amelyet itt a nyilvánosságnak átadok, az állammal főképpen szociológiai, tehát egyúttal történelembölcseleti és gazdaságelméleti nézőpontból foglalkozik s a jogi nézőpontot nem veszi figyelembe. Az államot mint társadalomlélektani in-

zásától egész a modern alkotmányos államig és megkísérli, hogy ennek alapján komoly prognózist állapítson meg a jövőben való továbbfejlődéséről. Az állam belső lényegével egyáltalán nem s azzal is csak keveset törődik, hogy milyen külső jogi formák között játszódik le nemzetközi és szorosan vett nemzeti léte. E tanulmány államfilozófiai jellegű s a közjoggal csak annyiban számol, amennyiben a közjogot

a maga legáltalánosabb, minden állami életre vonatkoztatható alakjában problémának tekintetjük.

Eleve kizárunk tehát értekezésünkben mindenféle közjogi elmélkedést. A tulajdonképpeni államelméletek futó áttekintése azonban már igazolja, hogy az állam keletkezésére, lényegére és céljára nézve semmiféle fölvilágosítást sem várhatunk tőlük. A közjogi elméletek bemutatják a legvégső szélsőségek közbeeső összes árnyalatait: Rousseau az államot társadalmi szerződésből, Carey pedig egy rablóbandától származtatja; Platon és a marxisták mindenhatónak vallják és a polgárok abszolút urává teszik meg minden gazdasági és politikai, sőt Platon még nemi viszonylatokban is; a liberalizmus az „éjjeli őr” szerepére kárhóztatja, az anarchizmus viszont teljesen meg akarja semmisíteni, – minden kísérlet kilátástalan tehát, amely ez egymást kizáró irányok közt a középúton próbál az állam kielégítő elméletéhez jutni.

Az államról szóló elméleteknek e kiengesztelhetetlen ellentétességét az a körülmény magyarázza, hogy egyikük sem szociológiai nézőpontból eredő. Az állam egyetemes történeti objektum s lényegét csak széleskörű, egyetemes történelmi szemlélődéssel érthetjük meg. Erre az

útra, a tudomány igazi útjára eddig a szociológiáin kívül egyetlen államelmélet sem lépett; valamennyi osztályelméletként jelentkezett. Minden állam és minden államelmélet, ezt előre ki kell mondanunk, osztályállam és osztályelmélet volt és maradt. Az osztályelmélet azonban nem a kutató értelem eredménye, hanem a mohó akaraté; az érvek nem az igazság bizonyításához kellene, hanem fegyverül anyagi érdekekért való harcban; nem tudomány, csak a tudomány mimikrije. Az állam megértéséből megérthetjük így az államelméletek lényegét, de az államelméletek megértése alapján az állam lényegét sohasem foghatjuk fel.

Állapítsuk meg tehát elsőbben az államról az osztályelméletek áttekintésével, hogy mi *nem*: Az állam *nem* a csatlakozás szükségességéből támadt, mint Platon mondja; *nem* természeti képződmény, mint Arisztotelész állította s főképpen *nem* azonos az eredete, mint Ancillon hiszi, a nyelv eredetével; teljesen helytelen ama föltevése, hogy „miként a nyelvek maguktól támadtak és fejlődtek az embernek abból a szükségérzetéből és képességéből, hogy gondolatait és érzéseit közölje, az államok is a társulás szükségességéből és ösztönéből fejlődtek ki”; azt sem mondhatjuk az államról, hogy több tűz-

helynek és a hozzátartozóknak szuverén hatalommal való jogi kormányzása, mint Bodin véli; nem is azért keletkezett az állam, hogy a *bellum omnium contra omnes*nek véget vessen, mint Hobbes és utána oly sokan hitték; épp oly kevésbé egy társadalmi szerződés eredménye, mint már jóval Rousseau előtt Grotius, Spinoza és Locke el akarták hitetni; az állam talán „eszköz a tiszta emberi egy nemzetnél való, egyenletesen fejlődő kiképzése nagyszerű céljának szolgálatában”, ahogy Fichte állította, de bizonyos, hogy az államnak nem az a célja, nem erre a célra keletkezett s nem is ebből a célból tartatik fenn; az állam nem is az az abszolút valami, aminek Schelling keresztelte, tehát épp oly kevésbé „az erkölcsi eszme valósága, az erkölcsi szellem, mint a nyilvánvaló, saját magában érthető, lényegbeli akarat, amely gondolkodik és tud s azt, amit tud, végre is hajtja”, mint Hegel épp oly szépen, mint érthetően kifejti. Nem fogadhatjuk el azt sem, amit Stahl mond, aki az államot „az emberi közösség erkölcsi birodalmának” ítéli, amely, „ha mélyebben nézzük, isteni intézmény”. Nem érthetünk egyet Marcus Tullius Ciceróval sem, aki azt kérdi: *mi volna hát az állam, ha nem jogi társaság?*, még kevésbé követőjével, Savignyvel, aki „az államalakulás-

ban a jogképzés egy nemét, egyáltalán a legfőbb jogalkotást” látja és az államot magát mint „a nép megtestesülési” állítja elének. Bluntschli az államot „népszemélyiség”-nek tekinti s megnyitja amaz elméleti tudósok sorát, akik az államot, vagy a társadalmat, vagy a kettőnek bár-hogy létrejött keverékét „Überorganismus”-nak jelentik ki, amely fölfogás épp oly kevéssé helyt-álló, mint Maine-é, hogy az állam a saját tagjai: nemzetségek, ágak és törzsek útján a családból fejlődött ki. Szövetségnek sem mondhatjuk az államot, mint ahogy Jellinek jogtudós teszi; az öreg Böhmer azonban, aki azt mondta, hogy „a birodalmaknak eredete és lényege erőszakban és hatalmi kényszerben keresendő”, nagyon közel járt az igazsághoz; mégis zsákutcába került Carey, amikor az államot egy rablóbanda alapításának képzelte, amely a nép fejére nőtt. E megjegyzések egyike-másikában van ugyan több-kevesebb igazság, de egészen kimerítőnek egyik sem bizonyult, sőt a legtöbb teljesen hamis.

A szociológiai állameszme. Mi tehát az állam szociológiai fogalmak szerint? Az állam keletkezése szerint egészen, lényege szerint pedig létének első kezdetein csaknem kizárólag

olyan társadalmi berendezés, amelyet egy győzedelmes embercsoport erőszakolt rá egy legyőzöttre azzal az egyetlen céllal, hogy az utóbiakon való uralmát szabályozza s belső lázongások és külső támadások ellen biztosítsa. Az uralomnak végső törekvése: a legyőzöttek gazdasági kizsákmányolása.

A világtörténelem egyetlen primitív „állama” sem keletkezett másképpen; ha megbízható hagyományok másképpen mesélik, többnyire két teljesen kifejlődött primitív államnak egyetlen bonyolult szervezetté való összeolvadásáról van szó vagy pedig azokról a bárányokról szóló mesének emberi változatáról, amelyek tudniillik a medvét választották királyul, hogy a farkastól megvédje őket: az állam formája és tartalma azonban ebben az esetben is, mint a farkasok országában, tiszta, közvetlen alakulás.

Még az a kevés történelmi ismeret is, amire fiatalkorunkban tanítanak bennünket, elegendő általános tételünk bizonyítására. Mindenütt egy harcias, vad törzs támadja meg egy kevésbé harcias nép határait, nemesi osztálynak nyilvánítja magát és megalapítja a maga államát. A „kétfolyam országában” egyik hullám a másikat, egyik államalakulás a következőt éri: babilo-

nok, amoriták, asszírok, arabsok, médek, perzsák, makedónok, párlusok, mongolok, szeldzsukok, tatárok, törökök; a Nílus mentén a hiksosziak, nubiaiak, perzsák, görögök, rómaiak, arabsok, törökök; Hellaszban a tipikus dór államok; Olaszországban a rómaiak, keleti gótok, longobárdok, frankok, németek; Spanyolországban karthágóiak, rómaiak, nyugati gótok, arabsok; Galliában rómaiak, frankok, burgundok, normannok; Britanniában szászok és normannok. A harcias vad törzsek egyik hulláma a másikat követi Indián keresztül is le a szigetekig, sőt Kínáig is; az európai gyarmatokban is mindenütt ugyanaz a típus, ahol csak letelepedett népeket találtak: Délamerikában, Mexikóban. Ahol azonban ilyen elemek hiányoznak, ahol csak nomád vadászok tanyáznak, akiket megsemmisíteni lehet, de meghódítani nem, ott úgy segítenek a bajon, hogy a kizsákmányolandó, robotoló embertömegeket messze földről szállítják: ez a rabszolgakereskedés.

Csak azok az európai gyarmatok látszanak kivételeknek, amelyekben a letelepült ősi lakosság csekély számának rabszolgákkal való pótlását már megtiltották. Egyikük, az Egyesült-Államok, a világtörténelem legnagyobb államai közé tartozik. A kivétel magyarázata: a

kiuzsorázandó, robotot végző embertömegek *maguktól* importálódnak, tömegesen vándorolván ki olyan kezdetleges államokból, ahol a kizsákmányolás túlzásba fajult, a költözködés szabadsága azonban megadatott; itt tehát úgyszólván külföldi járványfészkekből eredő tömeges fertőzés történt. Amely gyarmatokban viszont a bevándorlás, akár a költözködést megdrágító rendkívüli távolság, akár korlátozó intézkedések miatt nagyon csekély, már az állami fejlődés ama végső céljához közeledünk, amelyet szükségképpen eljövendőnek ismerhetünk el, ahhoz a végleges állapothoz, amelynek még nem találtuk meg a tudományos elnevezését. A fejlődés dialektikájában a mennyiségváltozás ismét átcsapott a minőségi változásba: a régi forma új tartalommal telt *meg*. Még egy fajta állam van, amely nagy embertömeg társadalmi együttélésének erélyes hatalmi eszközökkel biztosított szabályozását mutatja be, de nem a szokott értelemben vett „állam”, nem egy társadalmi csoportnak egy másik által való politikai leigázásának és gazdasági kizsákmányolásának eszköze, nem „osztályállam”, hanem olyan állapot, amely mintha valóban egy társadalmi szerződés alapján támadt volna. Megközelítik ezt az állapotot az ausztráliai gyarmatok (a ka-

nak népet félig meddig rabszolgaságban tartó feudális Queensland kivételével) és csaknem teljesen elérték Új-Zeelandban.

Amíg közös megállapodás nincs a történelmi államok vagy ami ugyanazt jelenti: a szociológiai értelemben vett „állam” eredetéről és lényegéről, addig hiába igyekszünk ennek a legkifejlettebb közösségnek új nevet adni. Minden tiltakozásunk ellenére államnak fogják nevezni ezután is, már csak a fogalmaknak üdvös összezavarásáért is. E tanulmányban adjunk az új fogalomnak új nevet: a *szabad polgári egyesülést* (Freibürgerschaft).

A múlt és a jelen államainak egyetemes áttekintését még ki kellene egészíteni, ha helyünk lenne hozzá, az etnológiai tények megvizsgálásával azoknál az államoknál, amelyek nem jutottak be a jogtalanul így nevezett „világtörténelem” keretei közé. Biztosíthatjuk az olvasót, hogy általános szabályunk alól itt sincs kivétel. A maláji félszigeten és „Afrika nagy szociológiai laboratóriumában” is, egyáltalán mindennütt, ahol a néptörzsek fejlődése már elérte magasabb rendű alakját, az „állam” egyik embercsoportnak a másik által való leigázása útján keletkezett és létének oka, „kielégítő magyarázata” a leigázottak kizsákmányolásában keresendő.

Ez a futólagos áttekintés azonban nemcsak bizonyosságául szolgál ama tételnek, amelyet, hogy az úttörőt is megnevezzük, *Gumplovicz* Lajosnak, a gráci közjogásznak és szociológusnak köszönhetünk, hanem a villám futó fényében mutatja meg azt az utat is, amelyet az „állam” az emberiség kálváriáin maga mögött hagyott s amelyen most követni fogjuk: a kezdetleges hódító államtól ezer átmeneten keresztül a szabad polgári egyesülésig.

ELSŐ FEJEZET.

Az állam keletkezése.

Egyetlenegy erő mozgat minden életet, egyetlenegy erő fejlesztette ki abból a magányos sejtből, abból az ősidők forró óceánjában kisarjazott fehérjéből egész a gerinces állatig, az emberig: az „életről való gondoskodás” ösztöne (Lippert), amelyet „éhség és szerelem” serkent. Innen kezdve a filozófia is csatlakozott az erők játékához, a fölfelé törtetés okozati szükségességéhez, hogy ezután „éhséggel és szerelemmel összetartsa az emberi világ épületét”. Természetesen: a filozófia, Schopenhauer „képzete” lényegében nem egyéb, mint az életről való gondoskodás alkotása, amit Schopenhauer „akarat”-nak nevez; a világban való tájékozódás szerve, fegyver a létért való küzdelemben. Mégis,

az okozati szükségességben a társadalmi történesek önálló erejére, a szociológiai fejlődés folyamatának alkotó társára fogunk ráismerni. Ez az ösztön az emberi társadalom első kezdetein óriási erővel működik s a babonának sokszor igen bizarr képzeteiben tombolja ki magát, amely logikus következtetések, de a víz és a levegő, a föld és a tűz, az állatok és a növények fölületes szemlélése folytán egész sereg jó és gonosz szellemet tételez föl; csak jóval később, az újkorban, amelyet csak kevés nép ér el, üti fel a fejét az okozati ösztön újabb hajtása, a tudomány, mint a tények tökéletesebb szemlélésének logikai eredménye, amelynek föladata, hogy a mélyen begyökerezett, az ember egész lelkén elhatalmasodott babonának számtalan dudváját kigyomlálja.

Bármily erővel lép is föl azonban, főleg az „extázis” pillanataiban, a történelmet mozgató babona, bármily erővel tud hatni nyugalmas időben is az emberi együttélés alakulataira, a fejlődés legfőbb ereje mégis az élet szükségérzete marad, amely arra kényszeríti az embert, hogy magának és hozzátartozóinak táplálékot, ruházatot és hajlékot szerezzen; a legfőbb erő tehát mégis az „ökonómikus” ösztön. A történelem fejlődésének szociológiai (tehát szociál-

pszichológiai!) áttekintése csak úgy történhetik, hogy a gazdasági szükségletek kielégítésének módszereit mindenkori fejlődésükben figyelemmel kísérjük és a kauzális ösztönt megfelelő alkalommal érvényre juttatjuk.

A) *Politikai és ökonomikus eszköz.*

Két teljesen ellentétes eszköz van, amellyel az *ember*, akii mindenütt ugyanazok az élet fentartásával kapcsolatos gondok zaklatnak, szükségletei kielégítésének lehetőségeihez hozzájuthat: a munka és a rablás, a saját munkája és a mások munkája eredményének erőszakos eltulajdonítása. Rablás! Erőszakos eltulajdonítás! Nékünk, egy fejlett, a tulajdon szentségén fölépült kultúra embereinek ez a két fogalom a bűnözést és a fegyházat juttatja eszünkbe s nem tudunk megszabadulni e gondolattól akkor sem, ha meggyőződünk róla, hogy a szárazföldi és tengeri rablás, kezdetleges életviszonyok közt a hadviselés mellett, amely sokáig szintén csak szervezett, tömeges rablás volt, a leges-legelőkelőbb foglalkozásszámba ment. Ebből az okból s azért is, hogy a további vizsgálódáshoz e roppant fontos el-

lentétekre rövid, világos, élesen eltérő fogalomneveket találjak, a saját munkát s idegen munkával való egyenértékű kicserélését „*ökonomikus eszköznek*”, az ellenérték nélkül eltulajdonított idegen munkát pedig a szükségletek kielégítése „*politikai eszközé*”-nek keresztelem el. E gondolat éppen nem új: a történelemfilozófusok régóta érezték ezt az ellentétet és igyekeztek is valahogy formulázni. Ezek közül a formulák közül azonban e gondolatot egyik sem viszi teljesen keresztül; sehol sem nyilvánul meg tisztán az a megismerés és meghatározás, hogy az ellentét csak az *eszközökben* mutatkozik, amelyekkel *ugyanazt a célt*: ökonomikus élvezeti cikkek megszerzését, lehet elérni. Pedig a dolognak éppen ez a lényege. Megfigyelhetjük olyan kiváló gondolkodónál is, mint Marx, hogy milyen fogalomzavart okozhat, ha nem különböztetjük meg szigorúan az ökonomikus célt az ökonomikus eszköztől. Mindazok a tévedések, amelyek e nagyszerű elméletet utóbb annyira eltérítették az igazságtól, kizárólag az ökonomiai szükséglet kielégítésének célját és eszközét összetévesztő gondolatvezetésben gyökereztek, ami Marxot arra készítette, hogy a rabszolgaságot „ökonomiai kategóriának”, az erőszakot pedig „ökonomiai eleven erőnek”

mondja; féligazságok, amelyek veszedelmesebbek a teljes valótlanágoknál, mert nehezebben lehet fölismeri őket és alig adnak módot a hibás következtetések elkerülésére.

Mivel azonban mi az egy célt szolgáló két eszközöt szigorúan elkülönítjük egymástól, sikerülni fog minden tévedéstől megmenekülnünk; kezünkben van az állam keletkezése, lényege és rendeltetése megismerésének s mivel máig mindenféle világtörténelem csupán államok története volt, a világtörténelem megértésének kulcsa is. Minden világtörténelemnek, egészen máig, napjainkig s a mi büszke kultúránkig csak az az egy tartalma volt és lesz is mindaddig, míg a szabad polgári egyesülésig föl nem küzdöttük magunkat: *az ökonómiai és a politikai eszköz harca.*

B) *Államnélküli népek. (Vadászok és földművesek.)*

Az állam a politikai eszköz szervezete, nem jöhet létre tehát addig, míg az ökonómiai eszköz a szükséglet kielégítési föltételeinek bizonyos mennyiségét be nem szerezte, amelyet már háborús rablással el lehet tulajdonítani.

Nincs is államuk a kezdetleges vadász népeknek, sőt a fejlettebb vadász népek is csak úgy juthatnak el hozzá, ha szomszédságukban fejlettebb gazdasági szervezeteket találnak, amelyeket meg tudnak hódítani. A kezdetleges vadász népek mind gyakorlati anarhiában élnek.

Grosse írja általánosságban róluk: „Mivel lényeges vagyonskülönbség nincsen közöttük, az osztálykülönbség keletkezésének mozgató ereje hiányzik. Az egy törzshöz tartozó felnőtt férfiak rendszerint mind egyenlő jogúak. Az öregeknek gazdag tapasztalataik bizonyos tekintélyt biztosítanak, de azért senki sem érzi magát velük szemben engedelmességre kötelezve. Ahol el is ismernek törzsfőnököt, mint a botokudoknál, Középkaliforniában, a vedda és minokopie törzseknél, a főnök hatalma ott is rendkívül csekély. A törzsfőnöknek nincs módjában, hogy kívánságait a nép akarata ellenére is keresztülvigye. A legtöbb vadász népeknek azonban egyáltalában nincs is törzsfőnöke. Az egész férfítársadalom egy homogén, differenciálatlan tömeg, amelyből csak azok emelkednek ki, akiket bűvös erejűeknek tartanak.”

Nyoma sincs tehát valamely államelmélet szerint való „államiság”-nak, még kevésbé a „szociológiai állameszme” érvényesülésének.

A primitív *földműves* népek társadalmi alakulása is alig hasonlít jobban az „állam”-hoz, mint a vadásztörzseké. Ahol a földet kapáló paraszt szabad, (az eke mindig a magasabb gazdasági foknak a jelzője, amely csak az államban található, a jobbágy-rabszolgákkal dolgozó nagybirtokoknál), – ott nincs még „állam”. Egy-mástól elszigetelve, messze egyes tanyákra vagy falvakra szétszórva, föld- és határkérdésekből támadt viszálykodások révén szétforgácsolva, legjobb esetben is laza szövetségben élnek, amelyet alig-alig tart össze a közös származás és közös vallás eszméje. Ritkán, talán egyszer egy esztendőben gyűnek csak össze, hogy őseik emlékezetét vagy törzs-istenségüket ünnepeljék. Olyan tekintély, aki az egész törzs fölött uralkodnék, nincs közöttük. Az egyes falvak vagy kerületek főnökei személyes kiválóságuk, de leginkább aszerint, hogy mekkora bűvös erőt tulajdonítanak nekik, kisebb vagy nagyobb befolyást szereznek a maguk szűk körén belül. Ahogyan Cunow szerint a perui földművelő parasztok az Inkák betörése előtt, úgy éltek és élnek a primitív parasztnépek mindenütt az ó- és az újvilágban: „sok független, egymással viszálykodó törzs össze-visszasága, amely saját határain belül ismét több-kevesebb önálló, ro-

konsági kötelékekkel összefűzött területi szövetségre oszlik”.

A társadalomnak ilyen állapotában támadó céllal való harci szervezkedés alig képzelhető; még az egyes kerületek vagy törzsek népének közös védelemre való mozgósítása is nagyon nehéz. A paraszt nem mozgékony, megáll a maga földjén, mint a gabona, amelyet elvet. Munkájánál fogva valóban a röghöz van kötve akkor is, ha a szabad mozgáshoz van joga. És mi célja lehetne a rablóhadjáratnak ott, ahol legnagyobbbrészt csak parasztok laknak? Egyik paraszt a másiktól úgy sem vehet el semmit, ami már úgy is nem volna meg neki. Mindenki megszerezheti kevés munkával, ha a bőségesen meglevő földet csak extenzíve műveli is, mindazt, amire szüksége van. Ennél több már fölösleges lenne s megszerzése kárbavesztett fáradság, még ha gabonafölöslegét tovább is tudná eltarítani, mint ameddig egyáltalán lehetséges a kezdetleges viszonyok között, ahol az időjárás viszontagságai vagy az ellenséges rovarok megromlással fenyegetik. Ratzel szerint a középfrikai paraszt kénytelen a learatott gabona fölöslegéből azonnal sört főzni, nehogy teljesen tönkremenjen!

A harcias, támadó szellem, amely a vadászt

és a pásztort jellemzi, ennélfogva távol áll a primitív paraszttól; a háború semmi hasznot sem hozhat neki. Békés kedvét még az is fokozza, hogy hivatása sem edzi a harcos pályára. Ámbár erős izmú és szívós természetű, mozdulatai lassúak és elhatározása habozó, míg a vadászt és a pásztort foglalkozása gyorsaságra és hirtelen cselekvő elhatározásra neveli; a primitív paraszt többnyire szelídebb lelkű náluk. Röviden: a parasztek ökonómiai és társadalmi viszonyai nem ismerik azt a differenciálódást, amely az integrálódás fejlettebb formái felé törne, a szomszéd népek fegyveres leigázásának sem ösztöne, sem lehetősége nincs meg s így „állam” sohasem alakulhat ki és nem is volt soha. Ha kívülről, más táplálkozási viszonyok között élő csoportok részéről nem hatott volna reá kényszerítő biztatás, a primitív parasztek sohasem alkotta volna meg az államot.

C) *Az állam előtti népek. (Pásztorok és wikingek.)*

A pásztornépeknél ellenben, még az izoláltan élőkénél is, az államképződés elemeinek egész sorát találhatjuk s a *fejlettebb* pásztornépek valóban csaknem teljesen megalkották az álla-

mot, egészen a befejezettség utolsó ismertetőjéig, amely a fogalmat modern értelemben is teljesen fõdi: a zárt határu államterületen való letelepedésig.

Az egyik elem ökonomikus természetü. A pásztor nép életében külsõ ökonomikus hatalom közbelépése nélkül is kifejlõdhetik, meglehetõs határozottsággal, a vagyon és a jövedelem differenciálódása. Ha a nyáj-állomány teljes egyenlõségét vesszük is eredeti állapotnak, akkor is lehetséges, sõt bizonyos, hogy rövid idõ múlva az egyik gazdagabb, a másik szegényebb lesz. A különös ügyességü tenyésztõ nyája gyorsan megnövekedik, a nagyon éber pásztor és bátor vadász pedig jobban megvédi a ragadozó állatok megtizedelésétõl. A szerencsének is van része benne: az egyik ember pompás legelőre és egészséges vízre akad, a másiknak egész vagyonát megsemmisíti a járvány, a hózivatar vagy a szánum.

A vagyonkülönbség mindenütt megteremti az osztálykülönbséget. Az elszegényedett pásztor kénytelen a gazdagon maradhoz elszegõdni, tehát alantasa lesz, függ tõle. Erre a jelenségre az óvilág mindhárom részében találunk bizonyosságot, ahol csak pásztorok élnek. Meitzen írja a norvégiai nomád lappokról: „Családonként

300 marha elegendő volt; akinek csak száza maradt, kénytelen a gazdag, ezer marhás szolgálatába lépni.” A középpázsiai nomádoknál szerte: „Egy családnak háromszáz marhára van szüksége, hogy jól élhessen; száz darab már szegénységet jelent és fenyegető eladósodást. A gazda földjét a szolgának kell művelnie”. Az afrikai hottentottákról írja Ratzel: „Akinek semmije sem volt, igyekezett a gazdagokhoz elszegődni; egyetlen célja az volt, hogy marhát szerezzen.” Laveleye, aki ugyanezt írja Irlandról, tovább megy s a feudális rendszer eredetét és nevét abból vezeti le, hogy gazdag emberek népük szegényeinek marhát kölcsönöztek: eszerint a *fee-od* (marha-tulajdon) volt az első kölcsön, amellyel a gazdag a szegényt, mint „saját emberét” magához kötötte mindaddig, míg adósságát le nem törlesztette.

Hogy ez az előbb ökonomikus, azután pedig társadalmi differenciálódás a pátriarchasággal kapcsolatos fő- és áldozópapi tisztség által békés pásztortársadalmakban is mennyire kifejlődhetett, ha a törzs legidősebbje társai babonásságát a maga nyája megnövelésére ügyesen ki tudta használni, arra itt csak rá akarunk mutatni.

Ez a differenciálódás azonban, amíg poli-

tikai eszköz bele nem avatkozott, szerény határok közt mozgott. Ügyesség és a szorgalom nem föltétlenül örökölhető tulajdonságok s a legnagyobb nyáj is szétforgácsolódik, ha sok örökös van a házban; a szerencse is szeszélyes. Napjainkban történt, hogy a leggazdagabb svédországi lapp oly gyorsan elszegényedett, hogy a kormánynak kellett eltartásáról gondoskodnia. Mindennek révén az ökonómiai és társadalmi egyenlőség eredeti állapotát megközelítően vissza tudjuk képzelni. „Minél békésebb, eredetibb és igazibb a nomád, mondja Ratzel, annál kevésbé érzi a vagyoni állapot különbözőségét. Megható az az öröm, amellyel egy öreg tsaidam-mongol fejedelem hűbéresei adóját átveszi: egy marék dohányt, egy darab cukrot és huszonöt kopeket”.

Csak a politikai eszköz zavarta meg tartósan és nagyobb mértékben ezt azt egyenlőséget: „Ahol háborút viselnek és zsákmányolnak, ott nagyobb különbségek támadnak, amelyek rabszolgák, asszonyok, fegyverek és nemes paripák birtoklásában nyilvánulnak meg.”

Rabszolgák! A rabszolgaságot a nomád ember találta ki s ezzel megteremtette az állam csiráját, az ember első gazdasági kihasználását embertársa által,

A vadász is háborúskodik és foglyokat szerez, de nem teszi rabszolgává őket, hanem megöli vagy törzsébe fogadja. Mit is kezdene a rabszolgákkal? Vadászszákmányt még kevésbé lehet beraktározni vagy „tőkésíteni”, mint gabonát. Az a gondolat, hogy embert munkagéppé igázzunk le, csak olyan gazdasági fokon keletkezhetett, amelyben már bizonyos vagyonymenyiség, bizonyos *tőke* képződött, de csak függő helyzetben levő munkaerők segítségével lehetett megsokszorozni.

Ide akkor értek el az emberek, amikor már pásztorsorba jutottak. Egyetlen család ereje, idegen segítség nélkül, csak arra lehet elegendő, hogy egy kisebb nyájat tartson össze és állati és emberi támadásoktól megvédjen. Míg a politikai eszköz nem folyt be az eseményekbe, ilyen segítséget alig lehetett kapni; csak a törzs szegényei vagy idegen törzsek szökevényei vállalkoztak rá, akiket minden nagy nyájtulajdonos mellett ott találhatunk, mint védelem alatt levő, de egyúttal függő személyeket. Némelykor megtörtént ugyan, hogy egy egész elszegényedett pásztornép félig-meddig önkéntesen egy gazdag ember szolgálatába áll: „Egyes népek vagyónuknak megfelelő viszonyban vannak egymással: a tunguzok például, akik nagyon sze-

gények, igyekeznek a csukcs-telepítvények közelében élni, mert a gazdag rénszarvasnyájuknál pásztorkodhatnak s munkájukat rénszarvasal fizetik. Az uráli szamojédeknek a zürjének által való leigázását legelőik fokozatos elbitorlása követte.”

Az utóbbi eset kivételével azonban, amely már nagyon állami jellegű, néhány törzsbeli és tökenélküli munkaerő igen nagy nyájuk őrzésére nem volna elegendő. De maga az üzem is megosztásra kényszerít: a legelőt nem lehet kárveszély nélkül túlságos sok nyájjal benépesíteni, ama veszedelem is, hogy így az egész állatállomány egyszerre elveszhet, abban a mértékben csökken, amint több legelőre osztják szét. A járványok, viharok, stb. egy részét pusztíthatják csak el és a határőri betörő ellenség sem kerítheti hatalmába egyszerre az egészet. A hereróknál „minden tehetős nyájtulajdonos a tulajdonképpen való nagylegelőn kívül néhány kisebb legelőt is kénytelen tartani, ahol fivérei, közeli rokonai vagy ezek híján kipróbált, régi cselédei pásztorkodnak”.

A fejlettebb nomád nép kíméli is a hadifoglyot, mert pásztor-rabszolgának használhatja. A szittyák vallásos kultuszánál még észrevehetjük a legyilkolásból a szolgaságba való

átmenetet: minden száz hadifogolyból csak egyet áldoztak föl. Lippert szerint, aki e szokást följegyezi: „a kegyetlenség korlátozásának kezdete, amelynek nyilvánvaló oka az, hogy a pásztornépek észrevették, milyen nagy hasznát vehetik az elfogott ellenségnek, mint rabszolga-pásztoroknak”.

A rabszolgáknak a pásztortörzsekbe való befogadásával az állam lényeges elemei, az állandóan lakott és pontosan körülhatárolt terület kivételével, már kialakultak; az uralkodás formája s az emberi munkaerő gazdasági kiaknázásának tartalmi kelléke adva van.

Az ökonómiai differenciálódás és a társadalmi osztályalakulás már rohamlépésekben haladhat előre. A gazdagok nyájai, amelyeket okosan megosztottak és fegyveres pásztrok tömegével erősen őriztettek, jobban, mint a szegények a magukét, rendszerint megmaradtak eredeti nagyságukban vagy még szaporodtak is, mert a gazdag ember, aki sok rabszolga-harcost állított ki, a zsákmánynak nagyobb részét kapta, mint a szegény. A főpapság is velük tart s így egyre szélesebb szakadék választotta el az egykor egyenlő törzstagokat, míg végül a tulajdonképeni nemesség, gazdag pátriarkák gazdag utódai álltak szemben a közönséges paraszttal. „A

vörösbőrűek között még fejlettebb korokban sem alakult ki a nemesség és rabszolgaság szervezetenként leginkább ebben különböznek az ó-világ népeitől. Nemesség és rabszolgaság* az állattenyésztő népek pátriarhalis földjén támadt legelőbb,” – írja Lippert. Minden fejlettebb pásztornépnél három társadalmi osztályt látunk: nemesség, szabadparasztok és rabszolgák. Mommsen szerint „a rabszolgaság minden indogermán népnél jogi intézmény volt”. S ami áll Ázsia és Afrika árja és sémita népeire és a mongolokra, ugyanaz áll a hamitákra nézve is. A Szaharának minden törzsénél fejedelmekre, főnökökre, szabadokra és rabszolgákra oszlik a társadalom. Ugyanezt látjuk mindenütt magától értetődőleg, ahol a rabszolgaság jogi intézmény, a hova népnél és polinéziai rokonaiknál, a „tengeri nomádoknál”. Az emberi psziché hasonló körülmények között mindenütt hasonló rendszerben jelentkezik teljesen függetlenül a szintől és a fajtól.

A pásztor így hozzászokik idővel a háborúskodáshoz és az embernek munkagépként való kihasználásához s el kell ismerni, hogy

* Lippertnek ez az adata nem egészen helyes. Északnyugati-Amerika fejlettebb vadász- és halásztörzseinek van nemességük és rabszolgaságuk.

egész életmódja arra ösztönzi, hogy a politikai eszközt minél gyakrabban használja. A pásztor testileg erősebb és éppen olyan ügyes és elszánt, mint a primitív vadász, aki sokkal rendszertelenebbül szerzi táplálékát, semhogy az elérhető legteljesebb mértékhez és erőhöz felemelkedhessen. A pásztor ellenben, akinek a tej állandó táplálkozási forrást biztosít s akkor eszik húst, amikor akar, csaknem mindenütt óriás lesz, az árja lovasnomád éppúgy, mint az ázsiai vagy afrikai, például zulu marhapásztor. A pásztor-nép számszerint is sokkal erősebb a vadász-hordáknál, nemcsak azért, mivel a felnőttek egy adott területen sokkal több táplálékot tudnak termelni, hanem azért is, mert a bőséges állati tej segítségével a szoptatás ideje megrövidíthető, ami több szülést és több gyermek fölnevelését teszi lehetővé. Az ó-világ pusztái a népek igazi, túláradó anyaméheinek tekinthetők.

Sokkal több tehát a fegyverforgató harcos, mint a vadászoknál, minden egyes ember erősebb és mégis együttesen legalább olyan mozgékonyak, sőt a lovasok összehasonlíthatatlanul mozgékonyabbak, mint őt. És a pompás egyének e nagy tömegét olyan szervezet köti össze, amilyen csak a rabszolgatartó, uralkodáshoz szokott

pátriarchaság alatt volt lehetséges, a fiatal vadász-harcosnak törzsfőnöke oldalán való hanyag szolgálatához nem is hasonlítható, mert hiszen már hivatása előkészítette és kiképezte reá.

A vadász ugyanis legtöbb eredménnyel egyedül vagy kis csoportban vadászhat: a pásztor ellenben nagy tömeggel tart legszívesebben, amely legjobban megvédi egyes tagjait s minden tekintetben hadjáratszámba megy, aminthogy pihenőhelye is minden tekintetben hadiszállás. így alakul ki egészen magától a taktika, szigorú rend és kemény fegyelem. „Nem tévedünk, mondja Ratzel, ha a nomádok fegyelmességét az ősidőktől fogva egyforma sátoréletüknek tulajdonítjuk. Mindenkinek és mindennek megvan a pontos, régen megállapított helye; ezért megy végbe olyan nagy gyorsasággal és rendben a letelepedés és a továbkköltözés, a sáortábor fölállítása és berendezése. Lehetetlen, hogy valaki parancs és nyomós ok nélkül megváltoztassa lakóhelyét. Csak ennek a szigorú rendnek köszönhető, hogy a sátor egész tartalmával együtt egy óra alatt csomagolható és már szekérre is rakható.”

Ez az ősidőkből megmaradt, vadászaton, háborúban és békés vándorlásokon kipróbált

rend uralkodik a pásztortörzsek hadi fölvonulásában is. Ezért váltak hivatott, sőt míg az állam fejlettebb és hatalmasabb szervezeteket nem teremt, ellenállhatatlan harcosokká. Pásztor és harcos azonegy fogalommá lett; amit Ratzel a középázsiai nomádokról mond, valamennyire áll: „A nomád mint pásztor gazdasági, mint harcos politikai fogalom. Mindig kész arra, hogy foglalkozását hadviseléssel vagy rablással cserélje el. A világon mindennek van előtte békés és háborús, becsületes és rablási vonatkozása s a körülmények szerint egyikhez, vagy a másikhoz húz. Sőt a Káspi-tenger keleti partján lakó turkománok halászokból és hajósokból lettek tengeri rablókká. A látszólag békés pásztori foglalkozás menete dönti el a háborúét s a pásztorbotból egyszerre fegyver lesz. ősszel, mikor a lovakat megerősödve hajtják haza a pusztáról s a birkákat másodsor is megnyírták, azon gondolkodik a nomád, milyen boszuló vagy rablóhadjáratot halasztott is el eddig. Az ököljognak megnyilvánulása ez, amely jogi viszályokban, becsületbeli ügyekben és vérboszszút kívánó esetekben abból vesz zálogot és kiélégitést, ami az ellenségnek a legdrágább: a nyájából. Azok, akik még nem követtek el ilyen rablást, nem tarthatnak számot semmiféle tiszt-

ségre és megbecsülésre. A kaland-okoza mámorhoz járul az elhódított jószágon való öröm is, így fejlődik ki ez a három lefelé menő fokozat: bosszúálló, hős, rabló.”

A tengeri nomádoknál, a wikingeknél ugyanolyanok a viszonyok, mint a szárazföldi nomádoknál, annál is inkább, mert a világtörténelem nézőpontjából a vízi nomádok sem mások, mint tengerre került szárazföldi nomádok.

Az imént példával igazoltuk, hogy a pásztor sem sokáig gondolkozik azon, hogy a telivér vagy a sivatag hajója helyett a tenger paripáit használja föl rablóhadjáratához; mi a keletázsiai turkománokra hivatkoztunk, egy más példával a szittyák szolgálnak. „Abban a pillanatban, amikor szomszédaiktól ellesik a hajózás művészetét, a vándorló pásztorok, Homérosz „tiszteletreméltó lóidomítói, a tejjel élő nincsetlenek, a legbecsületesebb emberek” (Ilias XIII. 3.) átváltoznak bátor tengerészekké, mint a balti és skandináviai társaik.” Strabo (Cas. p. 301) így panaszkodik: „Amióta kimerészkedtek a tengerre, megromlottak, kalózkodnak, az idegen törzsbelieket lemészárolják és sok törzsszel érintkezvén, résztvesznek kiskereskedelmükben és pazarlásaikban.”

Hogyha a föníciaiak csakugyan sémiták

voltak, akkor egy további, a beduinoknak tengeri beduinokká vagyis harcias rablókká való átváltozásának a világtörténelem számára páratlanul fontos példáját adják. Ugyanez áll valószínűleg ama népek többségére is, amelyek a kisázsiai, dalmáciai és északafrikai partokról a legrégebb idők óta a jelenkorig fosztogatták a Földközi tengermelléki gazdag országokat, s akikről az egyiptomi emlékművek adnak hirt (a helléneket nem engedték be Egyiptomba). Az északafrikai mórok, eredetileg arabok és berberék, e szárazföldi nomád-keverék ez átváltozásnak talán a leghíresebb példái.

A pásztornépek azonban közvetlenül is, anélkül, hogy a pásztorkodás átmeneti fokát érintenék, áttérhetnek a tengeri nomád életre, vagyis kalózkodásra. Az imént megismertük az okokat, amelyek a pásztort a földművesnek föléje emelik: a hordák viszonylag nagyobb számát és olyan természetű tevékenységét, amely az egyes embert bátorságra és gyors elhatározásra, az egészt pedig szigorú fegyelmezettségre nevelik. Mindez áll a tengerparti halásznépről is. A nagy halbőség lehetségessé teszi a nagyobb népsűrűséget, amint azt az északnyugati indiánusoknál is látjuk, sőt a rabszolgotartást is, mert a rabszolga munkája

többet ér, mint amennyibe eltartása kerül. Ezért találjuk meg itt, kivételesen a rézbőrűeknél is, a rabszolgaság intézményét, tehát a nagyobb ökonómiai különbséget is a szabadok között, akik a plutokráciát képviselik, olyanformán, mint a pásztornépeknél. A rabszolgákkal való rendelkezés ott is és itt is szokássá tette az uralkodást és a politikai eszköz fölhasználását; ott is és itt is a szigorú fegyelem segítségével, amelyet a tengeri utazások fejlesztenek ki. „A közös halászatnál, írja Ratzel, nem a legkisebb haszon az, hogy a legénység fegyelmet tanul, minden nagyobb halászbárkán vezetőt választ, aki-nek föltétlenül engedelmeskednie kell, hisz' minden eredmény az engedelmességtől függ. A hajó kormányzása megkönnyíti azután az állam kormányzását. Olyan teljesen vad nép-nél is, mint a Salamon-szigetek lakói, kétség-telenül a hajózás az egyetlen erőösszetartó elem.” Hogy az északnyugati indiánok nem lettek oly híres tengeri rablókká, mint óvilágbeli társaik, ennek csak az az oka, hogy elérhető közelségükben nem fejlődött ki nagyobb kul-túra: kalózkodással csak a fejlettebb fokon levő halászok foglalkoznak.

A vikingek tehát a politikai eszközt gazdasági existenciájuknak épp úgy alapjává te-

hetik, mint a pásztorok és tényleg szintén nagyszabású államalkotó munkát fejtettek ki. Az általuk alapított államokat alább tengeri államnak, a pásztorok és az újvilágban a vadászok által alapítottakat pedig szárazföldi államnak nevezzük. Az előbbiről később részletesen fogunk még beszélni, amikor a kifejlett feudális állam sorsáról lesz szó. Amikor az állam és a kezdetleges feudális állam keletkezéséről beszélünk, azért szorítkozhatunk túlnyomóan a szárazföldi állam vizsgálatára s mellőzhetjük a tengerit, mert bár utóbbi lényegben teljesen azonos fejlődésen ment keresztül, de ennek a fejlődésnek tipikus folyamatát homályosabban ábrázolja.

D) Az állam keletkezése.

A számra és értékre nézve is összehasonlíthatatlanul gyöngébb vadászhorádák, amelyekkel a pásztorok alkalomadtán megütköznek, természetesen nem tudnak a támadásuknak ellentállni. A pusztaságba és a hegyek közé menekülnek, ahová a pásztorok nem tudják s nem is akarják őket követni, mert marháik nem találánának legelőt; vagy pedig kliensi viszonyba

lépnek velük, aminek példáival Afrikában igen gyakran találkozunk ősidők óta. Már a hikszozokkal is bevonult a „nilusi ország”-ba ilyen függő helyzetben levő vadászcsapat. A vadász azonban csekély zsákmányt fizet hűbéri adóul a védelemért, jól ért a kémkedéshez és az őrszolgálatához, de, mint „gyakorlati anarhista”, inkább kiirtatja magát, semhogy rendszeres munkára kényszerüljön. Ezért nem keletkezett soha állam ilyen összeütközések révén.

De a paraszt nép sem tudja a maga fegyelmetlen csapataival, amelyekben gyakorlatlan egyének harcolnak, a pásztorok támadását hosszú ideig kivédeni, még akkor sem, ha túlnyomó erővel áll velük szemben. A paraszt nép még sem tér ki a támadók elől; ragaszkodik a földjéhez és hozzászokott a rendszeres munkához. Helyén marad, meghódol és adót fizet legyőzőjének: így keletkezett az óvilágban a szárazföldi állam.

Az újvilágban, ahol eredetileg nem volt marha, ló és teve, a pásztor helyét a vadász foglalja el, aki a földműves parasztnál fegyverforgatás és harci fegyelem dolgában sokkal különb. „Az óvilágban meglévő s a pásztor- és a földművesnépek között kultúrát teremtő ellentét, az új világban a vándorló és az egyhelyt

lakó törzsek közötti ellentétre szorítkozik, mondja Ratzel; mint Irán és Túrán, úgy harcognak a földművelésre áttért toltékek az északról betörő vad hordákkal, akiknek rendkívül kifejlett katonai szervezetük van.”

Ez a megállapítás nemcsak Perura és Mexikóra vonatkozik, hanem egész Amerikára is, ami súlyos bizonyítéka annak a nézetnek, hogy az ember eredeti hajlandóságai mindenütt azonosak és a legkülönbözőbb gazdasági és földrajzi viszonyok között is érvényesülnek. Ahol alkalma és hatalma van hozzá, a politikai eszközt elébe teszi az ökonomikusnak. Talán nemcsak az ember, hanem Maeterlincknek A méhek élete című munkája szerint egy méhraj is, ha azt tapasztalja, hogy a mézet fáradságos munka nélkül egy más rajtól rablás útján is megszerezheti, többé nem igen hajlandó az ökonomikus eszköz használására: a dolgos m éhből rabló méh lesz.

Hagyjuk most figyelmen kívül az újvilág-beli államalakulásokat, amelyeknek úgy sem volt nagy jelentőségük a világtörténelem során s akkor minden történelem mozgató erejével s minden állam keletkezésének okául azt az ellentétet állapíthatjuk meg, amely földművesek és pásztorok, munkások és rablók, a róna és a

puszta között van, amit Ratzel, aki a szociológiát földrajzi szempontból nézte, találóan így fejezett ki: „Hogy a nomádizmus nem lépett föl tisztán pusztító szándékkal a megtelepültek kultúrájával szemben, arra a tényre figyelmeztet bennünket, hogy most már nem csak néptörzsekkel, hanem államokkal is, még pedig hatalmas államokkal van dolgunk. A nomád népek harcias karakterében nagy államalkotó erő rejlik, amely talán világosabban nyilvánul meg a törököt uraló Perzsiában, a mongoloktól és mandzsuktól meghódított Kínában, Indiának mongol és radspu államában, a Szudán határán, ahol az előbb ellenségeskedő, \ azután pedig áldásos együttműködésre egyesült elemek még nem keveredtek össze annyira, mint Ázsiának nomád dinasztiák és hadseregek uralma alatt levő nagy államaiban. Sehol sem látszik meg olyan világosan, mint itt, nomád és földművelő népek határmesgyéjén, hogy a nomád népeknek a kultúrát fejlesztő nagy hatása nem békés kulturális munka eredménye, hanem eredetileg harcias törekvése, amely a békének előbb ellentállt, sőt ártott. Jelentőségét a nomád nép ama tehetsége adja meg, hogy a letelepedett, de könnyen szétzúlló népeket energikusan össze tudja tartani, ami azonban nem

zárja ki, hogy közben a meghódított népektől is ne tanulhatnának sokat . . . Ami azonban nincs meg és nem is lehet meg e szorgalmas és ügyes népeknél: az uralkodáshoz szükséges akarat és erő, a harcias szellem és az állami rendhez és fegyelemhez való érzék. Ezért állnak a szudáni államok sivatagi urai magasan szerecsen népük fölött, épp úgy, mint a mandzsuk az ő kínai népük fölött. Mi más menne itt teljesülésbe, mint a Timbuktutól Pekingig érvényes törvény, hogy államalakulások különösen nagy pusztasággal határos, dúsan termő földön keletkeznek, ahol megtelepedett népek fejlett anyagi kultúráját energikus, uralkodásravágyó, harcias pusztalakók hajtják szolgálatukba.”

Olyan államalakulásnál, amely egy földművesnépnek pásztortörzs vagy tengeri nomádok által való meghódítása útján megy végbe, hat stádiumot állapíthatunk meg. A következőkben vázolni fogjuk őket, ami viszont nem azt jelenti, mintha a valóságos történelmi fejlődés minden esetben kénytelen volna az egész lépcsősort fokról-fokra végigjárni. Nem elméleti konstrukcióról van szó, mégis számtalanszor találkozunk vele a világtörténelem során és az etnológiában vannak államok, amelyek nyilvánvalóan minden lépcsőn fölkínlódtak,

vannak azonban, amelyek egy vagy több fokot átugrottak.

Az első stádium a határszéli háborúban való rablás és gyilkolás: a harc véget nem érőn dühöng, sem békét, sem fegyverszünetet nem ismer; leölt férfiak, elhurcolt asszonyok és gyermekek, tovahajtott nyájak, égő lakóházak. Ha a támadókat véres fejjel verik vissza, jönnek ismét erősebb és még erősebb csapatok, amelyeket a vérbosszú kötelessége tart össze. Időközönként összeszedi ugyan magát a megtámadott fél, egybegyűjti fegyverfogható embereit s talán sikerül is az ellenséggel erélyesen szembezállnia és visszatérését egy ideig megakadályozni; a mozgósítás azonban nehézkesen megy, a parasztharcosokat nagyon bajos a sivatagban élelmezni, hiszen nem viszik magukkal élelmük forrását: a nyájat, mint az ellenség. Nemrégén láthattuk délnyugati Afrikában, mit kellett eltűnie egy kitűnően fegyelmezett, túlnyomó számú, szekértáborral és vasúttal s a német birodalom millióival rendelkező hadseregnek, hogy legyőzhessen egy maroknyi pásztorcsapatot. De hát a malomalatti politika nagyon hatalmas s otthon ugaron marad a föld. Az ilyen háborúkban tartós győzelem mindig csak a kisebb, de zárt és mozgékony hatalomnak jut

ki, s nem a nagyobb, de szétszórt tömegnek. A párdúc legyőzi a bivalyt.

Ez az államalakulásnak első stádiuma. Itt megállhat évszázadokra, esetleg évezredekre is, mint a következő rendkívül jellemző példa mutatja: „A turkomán államok minden legelője eleinte nagy kiterjedésű földdel volt határos, amelyet kirabolható területnek mondhatunk. Korasszán egész északi és keleti része évtizedeken át inkább a turkománoké, jomudáké és goklánoké s a határos pusztaság más törzseié volt, mint a perzsáké, akik csak névleg uralkodtak rajta. Kiva és Bukhara határait is elfoglalták a tekincek, míg végre sikerült más turkomán törzseket erőszakkal vagy megvesztegetéssel ütközőül közbeékelni. Annak az oázisláncnak a története, amely keleti és nyugati Ázsiát Középázsia sivatagain keresztül összeköti, ahol a kínaiak ősi idők óta nevezetes történelmi pontok (pl. a chami oázis) birtoklásával őrizték a kulcsokat, szintén számtalan idevágó bizonyítékot szolgáltat. A déli és északi nomádok mindig megkísérelték a termékeny szigeteken való megtelepedést, amelyek a „boldogok szigetének” látszhattak nekik és minden hordának, akár győztesen távozott, akár legyőzve futamodott meg, nyitva állott a védel-

mező pusztaság. Bár a legfenyegetőbb veszedelem a mongolok szívósan erőszakolt gyengítése és Tibet tényleges leigázása által megszűnt, az utolsó dungafölkelés is megmutatta, mily könnyen összezsapnak egy mozgékony népáradat hullámai e kultúrszigetek fölött. Csakis a nomádizmus elpusztításával (ami lehetetlen addig, amíg Középázsiaiban puszták vannak) lehetne fennállásukat biztosítani.”

Az első stádiumhoz tartoznak még a közismert népvándorlások, amennyiben nem hódítás, hanem rablás volt a céljuk: Nyugat-Európa a kelták, germánok, hunok, avarok, arabsok, magyarok, tatárok, mongolok és törökök által a szárazföldről és a szaracénok révén a tenger felől sokat szenvedett el. A szokott rablási területen túl egész földrészeket árasztottak el, letűntek, majd pedig ismét visszatértek, kitakarodtak s csak pusztaságot hagytak maguk után. Gyakran viszont az elárasztott terület egy részén közvetlenül az államalakulás hatodik és utolsó stádiumához fogtak, amennyiben állandó uralmat gyakoroltak a parasztnépségen. Ratzel az alábbiakban kitűnően jellemzi e tömegvándorlásokat: „A részleges és óvatos vándorlásoknak ellentéte a nagy nomádhordák fölkerekedései, amelyeknek rettenetes hatalmával főképpen

Középázsia ismertette meg a szomszédos országokat. Ezeknek a területeknek és Arábiának, valamint Észak-Afrikának nomádjai életmódjuk mozgalmasságával egyesítik egész tömegüknek egyetlen cél érdekében való megszervezési lehetőségét. Éppen a nomádokat jellemzi az a könnyűség, amellyel a pátriarchális törzskötelékből a leghatalmasabb deszpótikus erőt fejlesztették ki. Ezáltal támadnak ama tömegmozgalmak, amelyek úgy viszonylanak az emberiség többi mozgalmaihoz, mint a megáradt folyam a csermely állandó csobogásához. Történelmi jelentőségük épp úgy kiviláglik India, Perzsia és Kína történetéből, mint Európából. Ahogy legelőhelyeiken szoktak kóborolni asszonyaikkal és gyermekeikkel, rabszolgákkal, kocsikkal és nyájaikkal, szóval minden vagyonukkal, úgy törtek rá a szomszédos országokra is; amit ballasztjuk révén gyorsaságban vesztettek, megnyerték tömegükkel. Maguk előtt kergették a megrémült lakosokat és mindent elrabolva hömpölyögtek végig a meghódított országokon. Úgy, ahogyan voltak, mindenestül le is telepedtek új lakóhelyükön; letelepülésük ezzel etnográfiai jelentőségre tett szert. Emlékezzünk a magyarok bevonulására a mai Magyarországra, a mandzsukéra Kínába, vagy a tur-

kománokéra a Perzsiától az Adriáig elterülő országokba.”

Az, amit a mongol, sémita, hamita és – valószínűleg, legalább is részben – az árja pásztornépekről Ratzel mond, fõnáll a valódi szerecsenekre is, már amennyiben pásztoreletet élnek. A kafferek mozgékony és harcias pásztornépeiben olyan terjeszkedõ vágy szunnyad, amelynek csak egy csábító célpontra van szüksége, hogy hathatós érvényesüléshez jusson és távoli területek etnológiai viszonyait alapján fölforgassa. Ilyen célpont volt Kelet-Afrika, amely számos békés földmívelõ népnek adott fejlődésre alkalmas teret, anélkül azonban, hogy a belsõ országok példájára klimatikus okokból lehetetlenné tette volna az állattenyésztést, hogy a nomádok döntõ erejét így, mintegy eleve megbénítsa. A vándor kaffertörzsek mint pusztító folyamok ömlöttek a termékeny Zambezi országaiba, a Tanganyika és a partvidék között elterülő felföldig, ahol Unyamvéziben már találkoztak egy északról jövõ hamita néphullám hírnõkeivel, a watusikkal. E területek õslakói részint megsemmisültek, részint mint rabszolgák művelik hazájuknak egykor szabad földjét, részint pedig még nem adták föl a harcot, vagy háborítatlanul tanyáznak

olyan helyeken, amelyeket a hódítás vihara elkerült.”

Ami most szemünk előtt lejátszódott, sőt lejátszódik, sok évezreden át „megrázkód-tatta egész Kelet-Afrikát a Zambézitől föl a Földközi-tengerig”. A hikszoszok betörése, Egyiptomnak majdnem félévezredes leigázása a keleti és északi pásztortörzsek által, akik „faj-rokonai azoknak a népeknek, amelyek ma a Nilus és a Vörös-tenger között legettetik nyájai-
kat”, az első ismeretes államalapítás, amelyet magában a Nilus országában és lejjebb délnek annyi sok más követett, egészen a középső Kongóvidék déli szélén fekvő Muata Jamvo bi-rodalmáig, amelyről az angolai portugál kereskedők már a tizenhatodik század végén tudomást szereztek, egészen az ugandai császárságig, amelynek csak napjainkban vetett véget az európaiak erősebb hadi szervezete. „Sivatag és kultúrföld soha és sehol sem férnek meg béke-sen egymás mellett, de harcaik egyhangúak és tele vannak ismétlődésekkel”, mondja Ratzel.

Egyforma és tele van ismétlődésekkel! – ez a világtörténelem alapvonása; az emberi lélek hasonlóképp alapjában mindenütt egyforma, a környezetnek azonos hatásaira egyféleképpen reagál, a földnek minden fajtájú és színű népe

egyaránt, a trópusokon éppen úgy, mint a mérsékelt égöv alatt. Csak egy kicsit hátra és olyan magasra keli lépni, hogy a részletek tarka játéka ne rejthesse el előlünk a nagy tömegek mozdulatait s eltűnik szemünkből a küzködő, vándorló, dolgozó emberiség. Külső képe és lényege egész mivoltával, örökké egyforma, örökké megújuló, változásukban is tartós és „egyforma” törvényeivel nyilatkozik meg előttünk.

Ebből az első stádiumból fejlődik idővel a második, még pedig akkor, ha a paraszt, ezernyi kudarc árán megadja magát sorsának és minden ellentállásról lemond. A vad pásztor-népben csak ekkor dereng fel, hogy az agyonütött paraszt nem tud szántani, a levágott fa nem terem gyümölcsöt. Saját érdekében életben hagyja tehát a parasztot és nem vágja ki a fát, – ha csak lehetséges. A vándorcsoportok ezután is jönnek-mennek fegyvert csörtetve, mint azelőtt, de már nem a harc és az erőszakos sarcolás szándékával. Csak annyit gyűjtogat és öl, amennyi ahhoz kell, hogy rettegést keltsen s a szórványos ellentállást megtörje. Általában azonban megállapodott szokásjog szerint – minden államjognak első csirája! – a pásztor csak a fölösleget veszi el a paraszttól, vagyis

meghagyja a házát, a holmiját és meghagy annyi élelmiszert, amennyi a legközelebbi aratásig elegendő. Hogy hasonlaltal éljek: az első stádiumban a pásztor olyan, mint a medve, amely kifosztja és elpusztítja a méhkast; a második stádiumban olyan, mint a méhész, aki elegendő mézet hagy nekik, hogy áttelelhesenek.

Az első stádiumtól a másodikig tehát gazdaságilag és politikailag egyaránt óriási lépés történik! A pásztor nép eleinte foglалás útján szerzett mindent, a pillanatnyi élvezetért kíméletlenül rombolta szét a jövő gazdagságnak forrásait; most már gazdasági alapon szerzi meg a szükséges javakat, hiszen gazdálkodás nem egyéb okos házvezetésnél, amely a perc előnyeit a jövő érdekében korlátozza. A pásztor megtanulta, hogyan kell „tőkésíteni”. Ez is jelentős politikai lépés: az idegen vérből való ember, aki eddig szabad zsákmány volt, most már értékessé lett: a gazdagság forrásává. Minden szolgáságnak, elnyomásnak és kizsákmányolásnak ez ugyan a kezdete, de egyúttal a rokonsági köteléken fölemelkedő, fejlettebb társadalmi alakulásnak is. A rablók és a megraboltak között, amint látjuk, már létrejön a jogviszony első szála, amely áthidalja azt a szakadékot,

amely addig halálos ellenségek közt tátongott. A paraszt valami jogfélét kapott élete fönntartásához; már igazságtalanság a védtelent megölni, vagy egészen kifosztani. Sőt mi több, már finomabb, gyöngédebb szálak is szövődnek, kezdetben ugyan még nagyon vékony hálová; emberségesebb vonatkozások, mint amilyeneket a fölosztás brutális szokásjoga a *partitio leonina* mintájára eddig tartalmazott. Miután a pásztorok már nem ütköznek össze harci dühvel a parasztokkal, előfordul, hogy egy-egy alázatos kérelmüket teljesítik vagy jogos panaszuk meghallgatásra lel. A méltányosság kategorikus imperativusa: „amit nem kívánsz magadnak”, amelynek a pásztor a saját vérrokonaival és törzstagjaival való érintkezésben szigorúan engedelmeskedett, először kezd egész szerényen és félénken az idegen érdekében is jelentkezni. Itt van a csirája annak a nagyszerű, külső egybeolvasztódásnak, amely a kis hordákból népeket és népszövetségeket teremtett és egykoron majd az „emberiség” fogalmát étellel fogja betölteni; ugyancsak ez a csirája az egykor szétforgácsolt erők belső egyesítésének, amely a barbárok gyűlölet-vallásától a kereszténység és a buddhizmus mindent átéléző emberszeretetéhez vezérelt.

Nép és állam, jog és magasabbrendű gaz-

daság minden eddigi és ezután való fejlődésükkel és elágazásukkal abban a legfőbb világtörténelmi jelentőségű pillanatban keletkeztek, amelyben először kímélte a győző a legyőzöttet, hogy gazdaságilag állandóan kihasználja. Az emberségesség, valamint a szeretet és művészet, nemkülönben az államnak, jognak és gazdaságnak a gyökere megfogamzott a földhöz kötött állati lét sötét mélységében.

De jön hozzá hamarosan egyéb is, ami e lelki összeköttetéseket még szorosabbra fűzi. Van a sivatagban a medvén, a méhek patrónusán kívül más is, akinek mézre fáj a foga; a pásztornép azonban útját állja s fegyverrel védi meg a „maga” méhkasát. A parasztok megszokják, hogy veszedelem esetén segítségül hívják a pásztorokat, akik már nem mint rablók és gyilkosok, hanem mint védők és mentők jelennek meg. El lehet képzelni a parasztok örömét, mikor a bosszúálló sereg elrabolt asszonyokkal és gyermekekkel s a rablók levágott fejével vagy skalpjával a faluba visszatér. Ami itt összeszövődik, már nem fonál, hanem hatalmas szilárd-ságnak és szívósságnak a köteléke. Láthatjuk az integráció legfelsőbb erejét, amint az idők további folyamán a két, egymástól eredete szerint idegen, gyakran nyelvileg és fajilag is kü-

lőnböző csoportot azonos nemzeti érzésű, azonos nyelvű és erkölcsű, egységes néppé kovácsolja össze: a közös szenvedés és veszedelem, közös győzelem és vereség, közös öröm és halottsiratás. Új, hatalmas terület nyílt meg, ahol urak és szolgák azonos érdekeket szolgáinak; a rokonérzésnek és összetartozandóságnak egész óceánja fakad belőle. Mindegyik fél megsejti, s egyre jobban és jobban megismeri a másikban az embert; megérik belső hajlandóságaik hasonlóságát, míg azelőtt csupán a külső alak és viselet különféleségét s az idegen nyelvet és vallást vették észre egymásban, ez keltett gyűlöletet és idegenkedést bennük egymás iránt. Kezdi egymást megérteni, előbb egymásnak a nyelvet, azután a lelkét, s a lelki kötelékek hálózata egyre sűrűbb lesz közöttük.

Az államalakulásnak ebben a második stádiumában minden lényeges dolog a népek lelki hajlandóságaitól függ. Egy későbbi lépés sem mérhető össze jelentőség dolgában azzal, amely a medve-fokozattól a méhészfokozatig vitt. Ezért rövid utalásokkal elégedhetünk meg.

A harmadik stádiumnak lényege, hogy a parasztok „főlslegüket” maguk viszik hűbéri adóként a pásztorok sátoztáborába; ez a berendezkedés nyilvánvalóan mind a két félre elő-

nyös, a parasztoknak azért, mert bizonyos ki-
 rebb visszaélések, amelyek az adóztatás előbbi
 formájával kapcsolatosak voltak: néhány em-
 ber agyonverése, asszonyok meggyalázása és
 házak fölgyújtása, egészen megszűnt, a
 pásztorokra nézve pedig azért, mivel, kereske-
 dői nyelven mondva, ez az „üzlet” most már
 sem költségbe, sem munkába nem kerül s az
 így fölszabadult időt és erőt az „üzem kibőví-
 tésére” fordíthatják, más szóval: újabb paraszt-
 csoportokat hajthatnak jármukba.

A hűbéri adónak ez a formája nagyon is-
 merős történelmi időkből is; hunok, magyarok,
 tatárok és törökök európai hadisarcokból sze-
 reztek legfőbb bevételüket. Bizonyos körülmé-
 nyek között annak a sarcnak a jellege, amit a
 legyőzött nép a hódítónak fizet, többé-kevésbé
 el is mosódhat s azt a látszatot mutathatja,
 mintha az adót a védelemért, szinte szubvenció-
 képpen fizetnék. Ismeretes az Attiláról szóló
 monda, hogy a bizánci császár hűbéresének
 tartotta őt, mert a sarcot anyagi támogatásnak
 tekintette.

A negyedik stádium ismét fontos lépést je-
 lent; magával hozza az „állam” létesülése
 általunk ismeretes formájának döntő föltételét:
 két népcsoportnak egy területen való térbeli

egyesülését. (Az állam-terület fogalma nélkül nem lehet az államot jogi értelemben meghatározni.) Ekkortól fogva a két csoportnak eredetileg nemzetközi összeköttetése mindinkább nemzetivé válik.

A területi egyesülésnek kétféle külső oka lehet: erősebb hordák szorították előre a pásztornépet vagy a népszaporodás meghaladta a legelők ellátóképességét avagy valamely járvány pusztított az állatok között, ami arra kényszerítette a pásztorokat, hogy a folyó szűk völgyét fölcseréljék a végtelen rónasággal. Általában véve azonban már belső okok is elegendők lehetnek arra, hogy a pásztorokat a parasztnép szomszédságának keresésére bírják. A „medvék” támadásával szemben való védelem kötelezettsége arra kényszeríti őket, hogy legalább egy csapat fiatal harcost tartsanak a „méhkas” közelében, ami egyúttal óvatosság is abban az irányban, hogy a m éheket esetleges zendüléstől vagy attól a szándéktól visszatartsák, hogy esetleg más „medvét” válasszanak ki védőül. Ez sem ritkaság; ha a hagyomány igazat mond, Rurik utódai is így jutottak Oroszországba.

A területben szomszédság eleinte nem jelent szorosabb értelemben vett állami közösséget, vagyis egységes szervezetet.

Amikor a pásztoroknak egészen békés meghódoltakkal van dolguk, vándorolva s nyájaitkat legeltetve megszokott nomád életüket nyugodtan élik tovább helotáik között. így például a világosbőrű vahumák, a „világ legszebb emberei”, Középafrikában, a tuaregek törzse, amely „az imrád nép körében lakott és vándor portyázó néppé lett. Ez az imrád nép az asgártörzs alárendelt osztálya, amely eltartja, ámbár tízszer annyi harcost is tudna csatasorba állítani; az asgároknak az imrádokkal szemben való állása körülbelül olyan, mint a spártaiaké a helotákkal szemben”. A tedáknál is a szomszédos Borkuban: „ahogy az ország nomádokat eltartó pusztákra és kertekre, datolyamezőkre, úgy oszlik a népesség letelepültekre és nomádokra. Mindketten körülbelül egyenlő erejűek: számuk együttvéve tíz-tizenkétezer lehet, magától értetődik azonban, hogy az utóbbiak uralodnak az előbbieken”.

Hasonló a helyzet a gallák, másaik és vahumák összes pásztornép-csoportjainál: „Bár a vagyoni különbségek igen nagyok, az alsóbb néposztályban alig akad rabszolga; szerepüket fejletlenebb népek töltik be, akik elkülönített területen élnek. A pásztorkodás az alapja a csa-

ládnak és az államnak s egyúttal a politikai mozgalmak vezető elve. A Soa és déli nyúlványai felől egyik oldalon és Zanzibar között a másik oldalon elhúzódó nagy területen nincs semmiféle erős politikai hatalom, a rendkívül fejlett társadalmi tagozódás ellenére”.

Ahol azonban a föld nagyban való állattenyésztésre alkalmatlan, mint például csaknem egész Nyugateurópában vagy ahol (harcias népek lázadásától lehet tartani, ott az uralkodó nép többé-kevésbé megállapodik, letelepszik, természetesen védett és hadi szempontból jelentékeny pontokon, sátozó táborban, várakban vagy városokban s innen uralkodnak „alattvalóik” fölött, akikkel csak annyit törődnek, amennyiben adókövetelésükről van szó. Az önkormányzást és a vallás gyakorlását, az igazságszolgáltatást és a gazdálkodást egészen rábizzák a meghódított népre, sőt ősi alkotmányuk és helyi hatóságaik is változatlanul megmaradnak. Ha Buhl nem téved, így kezdődött a zsidók uralma Kánaánban; Abesszínia, ez az imponáló, erőszakos katonai állam, úgy látszik, még alig van túl a negyedik stádiumon. Ratzel legalább ezt írja: „Miként a keleti uralkodók a régi és az újabb korban alig törődtek a leigázott népek belső kormányzásával és igazságszolgáltatásával, az

abesszíniai uralkodóknak is legfőbb gondja volt s az ma is: a hűbéri adó”.

A negyedik stádium legjobb példáját mutatja a régi Mexikó története: „Annak a konföderációnak, amelynek a mexikóiak álltak élén, a hódításról fejlettebb fogalma volt. Azokat a törzseket irtották csak ki, amelyek ellenszegültek, az életben hagyottakat azonban csak kifosztották és hűbéri adók fizetésére kötelezték. A legyőzött néptörzset azután is saját előljárái igazgatták s az első támadásnak nem járt nyomán egy összefüggő birodalom megalakításának gondolata, mint Peruban, csupán megfélemlítés és kizsákmányolás. Ilyenképpen az ilgyevezett mexikói birodalom a meghódítás idején megfélemlített indiánus törzsek láncolata volt, amelyek egymással is gyanakvó elkülönülésben éltek, nehogy valamely megtámadhatatlan rablófészekből lecsapjon valaki közējük”.

Amint kitetszik, tulajdonképpen értelemben vett államról nincs még szó, amit Ratzel a következő találó megjegyzéssel állapít meg: „Ha látjuk, hogy a Montezuma harcosai által meghódított pontokat közbeeső, meg nem hódított területek mennyire elválasztották egymástól, kísértésbe jövünk, hogy párhuzamot állítsunk a hováknak Madagaszkárban való uralmával. Né-

hány helyőrségnek, jobban mondva: katonai gyarmatnak szétszórt elhelyezése, amelyek alig tudnak néhány óra járásnyi területen belül a népre felügyelni, nem jelenthet egyeduralmat.”

A dolgok logikája azonban gyorsan elvezet bennünket a negyedik stádiumból az ötödikbe, amely már csaknem a tökéletes állam.

Szomszédos falvak vagy területek népe között viszálykodás tör ki, amelynek erőszakos folyását az uralkodó csoport nem tűrheti el, miután a parasztnép munkaszolgáltató képességét csökkentheti. Békebírónak tolja fel magát a szükség esetén rájuk kényszeríti Ítéletét. Végül azután minden falusi király vagy vezető-ember „udvará”-ban ott vannak megbízottai, akik a hatalmat gyakorolják, míg a régi úrnak csak a hatalom látszata marad. Az inka-állam e rendszer tipikus példáját mutatja primitív viszonyokra nézve. Az inkák egyesülten éltek Cuzkóban, örökölt földjükön, de minden kerületben az Inka egy képviselője, a tucricuc, kormányzott a bennszülött törzsfő udvaránál. Az ő tisztje volt, hogy „kerületének mindenféle ügyeiben fölügyeletet gyakoroljon; soroztatott a hadsereg részére, ügyelt az adók beszolgáltatására, a jobbágyi szolgálatra, elrendelte utak és hidak építését, vezette az igazságszolgáltatást, röviden

szólva: minden, ami a kerületben történt, az ő felügyeleti hatósága alá tartozott”.

Amit amerikai vadászok és sémita pásztorok csináltak, megtalálhatjuk az afrikai pásztoroknál is. Az asantiknál is fellelhető a tucricuc-rendszer tipikus kifejlődése s a duallák is berendeztek a külön falvakban lakó meghódított népeknél „egy, a hűbériség és rabszolgaság között levő intézményt”. A barotse népről följegyzik, hogy olyan alkotmánya volt, amely csaknem teljesen megegyezik a középkori feudális rendszer legrégebbi formájával: „falvaik rendszerint tanyákkal vannak körülvéve, amelyekben jobbágyaik laknak, akik a közeli környéken gazdájuk földjét művelik, gabonát termelnek vagy a nyájukat őrzik”. Előttünk csak az különös, hogy az urak nem várakban, vagy kastélyokban laknak, hanem falun a meghódított népek között.

Az inkáktól Lakedemónia, Messzénia és Kréta dór népéig éppen olyan kicsiny lépés, mint a fulbáktól, dualláktól és barotséktól az afrikai Uganda, Unyoró stb. aránylag szigorúan szervezett feudális szerezsen államaiig és keleti is nyugati Európa és egész Ázsia teljesen megfelelő feudális országainak állapotáig. A dolgok ugyanannak a társadalom-lélektani lo-

gikának erejével azonos cél felé fejlődnek. Az a szükségesség, hogy a leigázottak engedelmessé és teljesen munkaképesek maradjanak, az ötödik stádiumból lépésről-lépésre a hatodikba vezet, vagyis az államnak minden irányban való kiépítéséhez, teljes nemzeti élethez és a nemzetiiség kialakulásához. Egyre gyakrabban lép föl a beavatkozás, a mérsékelés, a büntetés kényszerűsége; az uralkodás megszokása és szokásai kiképződnek. A két csoport, amely eleinte egymástól elkülönítve él, azután pedig közös területen egyesül, de még mindig csak egymás mellett, összekavarva mechanikai keveredés lesz s csak az idők folyamán válik igazi „kémiai vegyületté”. A népek egészen összeolvadnak, elcserélődnek, szokásokban és erkölcsökben, nyelvben és vallásban eggyé tömörülnek, majd a vérrokonság szálai egyre sűrűbben kapcsolják össze a felsőbb és alsóbb rétegeket. Az uralkodó osztály férfiai mindenütt kiválasztják a legyőzött népből a legszebb lányokat ágyasul, korcs törzs keletkezik, amely hol az uri rendbe kerül, hol pedig kitaszítják s ekkor nemesi vérénél fogva született vezetője lesz az elnyomottaknak. A primitív állam kész, forma és tartalom szerint egyaránt.

MÁSODIK FEJEZET. A kezdetleges feudális állam.

A) Az uralkodás formája.

A forma: egy kicsiny, háborút kedvelő, zárkózott és összeházasodott kisebbség uralkodása, szorosan körülhatárolt területen és annak lakóin. Ezt az uralmat a szokás-jog szabályai szerint gyakorolják, amely az urak kiváltságait és igényeit s az alattvalók köteles engedelmességét és szolgáltatásait szabályozza, még pedig olyképpen, hogy a parasztok teljesítő képességét ne csökkentse; tehát szokás-jogra alapított „méhgazdaság”. A paraszt szolgáltatási kötelezettségének megfelel az uraság védelmi kötelezettsége, ami épp úgy vonatkozik az osztálybeliek, mint külső ellenség esetleges támadására. Ez az államiság tartalmának egyik része; a másékének egy részét, minden egyenértékű ellen-

mányolás, a szükségletek kielégítésének politikai eszköze. A paraszt odaadja munkája ter-

szolgáltatás nélkül. „Kezdetben vala a földjáradék!”

Azok a formák, amelyekben a földjáradék szolgáltatása és elköltése történik, nagyon különbözőek. Egyszer zárt szövetségben van az uralkodó osztály, megerősített táborban és együttesen költi el a parasztok hűbéradóját: így történt az Inkák államában. Máskor pedig minden nemes harcosnak bizonyos földrészt jelöltek ki, a jövedelmét azonban mégis javarészt az osztályabeliekkel és fegyvertársaival közösen költötte el, például Spártában. Ismét máskor a birtokos nemesség szétszórtan él az egész területen, várakban lakik kíséretével együtt s maga eszi fel az urasági jövedelmét. Azért mindemellett még nem ő a „gazda”, csak adót kap parasztjai munkájából, akiket nem igazgat s akikkel szemben felügyelő joga sincs. Ilyen a középkori birtokos-úr típusa a germán nemesség országaiban. Végül a lovagi birtok tulajdonosává lesz, a hűbéres parasztok az ő nagybirtokának munkásaivá válnak s adózásuk most már csupán vállalkozói nyereség; ez az újkor első kapitalista üzemének a típusa: a nagybirtoké az egykor szláv gyarmatokon. Az egyes fokozatok között természetesen számtalan átmenet is volt.

Alapjában véve azonban mindenütt ugyan-

azzal az „állam”-mal találkozunk. Célja minde-
 nütt a szükségletek kielégítésének politikai esz-
 köze: legelőbb is a földjáradék megszerzése,
 amíg nincsen ipar, amelyet ki lehetne sajátítani.
 Formája mindenütt az úri hatalom: a kizsák-
 mányolás, mint jog, mint alkotmány, szigorúan,
 sőt ha kell: kegyetlenül fenntartva és végre-
 hajtva, az abszolút hódító jogot azonban a tar-
 tós földjáradék-szolgáltatás érdekében jogilag
 korlátozták. Az alattvalók szolgáltatási kötele-
 zettségét azzal enyhítették, hogy viszont joga
 volt eltartani magát; az uraságnak az adóhoz
 való jogát kiegészítette kifelé és befelé való
 védkötelessége: a jogi védelem és a határ őrzése.

A primitív állam megérett, minden lénye-
 ges elemében kialakult. Az embrionális állapo-
 tot túlhaladta, ami még következik, jórészt nö-
 vekedési jelenség.

A családi kötelékekkel szemben kétségle-
 lenül fejlettebb formát mutat; az állam nagyobb
 embertömeget ölel egybe élesebb tagoltságban
 s a természet és az ellenség legyőzésére alkal-
 masabb. A félig jálékszerű foglalkozást szigorú,
 rendszeres munkává alakítja át, amivel bár
 mérhetetlen nyomorúságot zúdit az eljövendő
 nemzedékek hosszú sorára, amelyeknek arcuk
 verejtékével kell kenyerüket megkeresniök,

amióta a szabad vérközösség aranykorát az állam és az úri hatalom vaskorszaka váltotta föl: viszont éppen a tulajdonképpeni értelemben vett munkának feltalálásával olyan erőt adott a világnak, amely a mindenki boldogságán alapuló s az erkölcsnek fejlettebb fokán levő aranykort ismét megteremtheti. Schiller szavai szerint, a gyermeknépek naiv boldogságát szétrombolja, hogy rögs, szenvedéses úton az „érzelmes”, a tudatos boldogság teljességéhez vezesse őket.

Magasabb rendűség! Már Lilienfeld, egyik legfőbb harcosa annak a fölfogásnak, hogy a társadalom magasabb rendű szervezet, rámutatott arra, hogy e szervezet és az igazi organizmus között rendkívül fontos párhuzamot vonhatunk. Minden magasabb rendű lény csak nemileg tartja fönn magát, az alsóbbrendűek pedig más úton: megoszlassal, rüghajtással, de mindenestre pázás által. Nos, az egyszerű megosztás pontosan megfelel az államelőtti vérségi kötelékek növekedésének és önfenntartó tevékenységének; addig gyarapozanak, amíg túlságos nagyok nem lesznek ahhoz, hogy összetarthassanak, azután leválnak, megosztlanak, s az egyes hordák bár mindenestre lazán, éleesebb tagozottság nélkül, de ösz-

szefüggésben maradnak. A párzást exogámikus csoportok összekeverődésével hasonlíthatjuk össze.

Az állam nemi szaporodás útján keletkezett. Minden, két nem által való szaporodás úgy történik, hogy a hím princípium, egy kicsiny, nagyon mozgékony sejt, a spermatozoid, egy nagy, lomha, önmagától mozogni nem tudó sejtet (ovulum), a női princípiumot fölkeresi, belehatol, egybeolvad vele, mire erőteljes szaporodási processzus, vagyis egyidőben való integrálódás mellett csodálatos differenciálódás megy végbe. A lomha, röghöz kötött parasztság az ovulum, a mozgékony pásztortörzs pedig a spermatozoid ebben a szociológiai megtermékenyülési aktusban, az eredménye pedig egy felsőbbrendű, gazdagabban tagolt és sokkal erélyesebben Összefoglalt (integrált) szociális szervezet kiérése. Aki további párhuzamokat is keres, könnyen találhat. Az a mód, ahogyan számtalan spermatozoid az ovulumot körülrajzza, míg egyik, a legerősebb és legszerencsésebb a mykropilát megtalálja és meghódítja: ama hátravillongáshoz hasonlítható, amely az államalakulást megelőzi s épp olyan mágikus vonzóerőt gyakorol a puszta fiaira, mint az ovulum a sejtekre.

Az „éppen olyan” azonban a „szervezet”-re nézve még nem elegendő bizonyíték! Ezt a problémát azonban itt csak érintenünk lehet.

B) Az integráció.

Figyelemmel kísértük az állam alakulását a második stádiumtól kezdve politikai és jogi alapjának és ökonomikus tartalmának objektív fejlődésében. Pontosabb azonban (mivel az egész szociológia csaknem teljesen társadalmi lélektan), a szubjektív fejlődése, társadalom-lélektani „differenciálódása és integrálódása”.

Beszéljünk előbb az integrálódásról.

A lelki vonatkozások hálózata, amelynek kialakulását már a második stádiumban láttuk, egyre sűrűbbé válik és szűkebbre fonódik abban a mértékben, amint a gazdasági eggyéolvadás előre halad, amelyről már szóltunk. A két dialektus egy nyelvvé lesz, vagy pedig a két, gyakran egészen különböző nyelv eltűnik, némelykor a győzőké, de gyakrabban a legyőzötteké. A két vallás is eggyé olvad, a győző nép ősi istene lesz a főistenség, a legyőzöttek istenei pedig szolgálivá vagy ellenségeivé, démonná vagy ördöggé változnak. A külső

típus az azonos éghajlat és hasonló életmód befolyása révén szintén hasonlóvá lesz egymáshoz; ahol a típusok között nagyobb különbség volt és maradt meg, ott legalább bastardok töltik be valamennyire az űrt s az ellenség típusát inkább érzik etnikai ellentétnek, „idegenek”, mint a már egyesült típusok között még meglevő ellentétet. Urak és szolgák egyre jobban megszokják, hogy hasonlóknak tartásuk egymást, különösen az idegenekkel szemben való viszonyukban. A legtöbb esetben végre is a különböző származás emléke csaknem teljesen elhalványul; a hódítók úgy szerepelnek, mint a régi istenek gyermekei és sokszor valóban azok is, mert ez az istenség nem egyéb, mint az ősöknek apoteózissal istenített lelke. Minél erősebben domborodik ki a szomszédos harcokban a békes állam lakóinak a külföldi idegenektől való elkülönítettsége, annál erősebb lesz az országban az összetartozás érzése, annál mélyebb gyökeret ver a testvériség, a méltányosság szelleme, amely azelőtt csak a hordákon belül volt meg s a nemesek szövetségében még most is uralkodik. Fölről lefelé természetesen a szálak nagyon gyöngék: a méltányosságnak és a testvériségnek csak annyi tér jut, amennyit a politikai eszköz joga megenged: de ennyi teret engednek! Min-

denek fölött a belső jogi védelem szövi még erősebbre a lelki közösség kötelékét, mint a fegyverrel való védelem a külső támadással szemben. *Justitia fundamentum regnorum!* Ha a junkerek, mint társadalmi csoport, egy junkerablót vagy gyilkost, „az igazság érdekében” kivégeznek, az alattvaló még jobban örül és hálálkodik, mint egy győzelmes csata után.

A lelki integráció fejlődésének ezek a főbb vonalai. A jogrendhez és a békéhez fűződő közös érdekek erős összetartást fejlesztenek: „álami öntudatot”.

C) .4 differenciálódás. (Csoport-elméletek és csoport-lélektan.)

Másrészt, mint minden szerves fejlődésben, éppen oly erőteljes pszihikai differenciálódás megy végbe. A csoport-érdekek erős csoport-érzékenet fejlesztenénk s a felsőbb és alsóbb csoportokban a csoport-öntudatnak megfelelően különös érdekek támadnak.

Az „urak”-nak az a külön érdeke, hogy a politikai eszköz fölhasználásának általuk alkotott jogát érvényben tartsák; ez a csoport konzervatív. Az alárendelt helyzetben élők csoport-

jának viszont az az érdeke, hogy ezt a jogot megszüntesse és újjal helyettesítse, amely az ország minden lakójának egyenlő jogot ad; ez a csoport „szabadelvű” és forradalmi.

Itt van a legmélyebb gyökere minden osztály- és pártlélektannak. És már itt alakulnak ki szigorú lelki törvények szerint ama páratlanul hatalmas gondolatsorozatok, amelyek évezredek múltán is, mint „osztályelméletek” élnek az emberek agyában s vezetik és igazolják a társadalmi harcokat.

„Ahol az akarat beszél, ott az észnek el kell hallgatnia”, mondta Schopenhauer és Gumplovicz körülbelül ugyanezt gondolta: „Az ember a természet törvényeinek megfelelően cselekszik, de emberileg is gondolkodik.” Az egyes embernek, akármilyen is az akarata, föltétlenül úgy kell cselekednie, ahogy környezete parancsolja; ugyanez áll minden emberi közösségre, csoportra, osztályra és az államra is. „Magasabb ökonómiai és társadalmi nyomás alatt csekélyebb nyomású helyre áramlanak, a legkisebb ellentállás vonalán.” Mivel azonban az egyes ember és az emberi közösségek azt hiszik, hogy szabadon cselekedhetnek, egy teljhatalmú lelki törvény arra kényszeríti őket, hogy azt az utat, amelyet megtesznek, szabadon

választott útnak, s a célt, amely felé törekszenek, szabadon választott célnak higyjék. Az ember eszes és erkölcsi, vagyis szociális lény, kénytelen tehát tetteinek eszközét és célját az ész és az erkölcs, vagyis a társadalmi öntudat előtt igazolni.

Amíg a két csoportnak egymáshoz való viszonya olyan volt, mint két szomszédos ellenség nemzetközi érintkezése, a politikai eszközt nem kellett igazolni: az idegennek semmiféle joga sincs. Amint azonban a lelki integráció az állami öntudat közös érzését már kifejlesztette, amint a jobbágy bizonyos „jogokat” kapott s az egyenlőség érzésében némileg megerősödött, a politikai eszköz is igazolásra szorult s az „urak” csoportjában megszületett a „legitimizmus” csoportelmélete.

A legitimizmus mindenütt ugyanazokkal az embertani és teológiai okokkal igazolja az uralkodást és a kizsákmányolást. Az urak csoportja, amely csupán a bátorságot és a harci készséget tartja férfiúi erénynek, saját magát, a győzött (a maga álláspontját tekintve teljes joggal) nyilvánítja derekabb, jobb fajnak s ez a föltevés annál inkább megerősödik, minél jobban elsatnyul a legyőzött nép a kemény munkától és a silány táplálkozástól. S mivel az urak csoport-

jának ősi islene az új, az egybeolvadás útján keletkezett államvallásban főistenség lett, a saját álláspontja szerint ismét jogosan nyilvánítja az állam rendjét isteni akaratnak, „tabu”-nak. Egyszerű logikus fordulattal a meghódított csoportot rosszabb fajnak minősíti, amely csökönyös, alattomos, rest és gyáva s teljesen képtelen arra, hogy a maga dolgait igazgassa és megvédje magát; az uraság ellen való minden lázadását úgy tekintik, mintha az istenség ellen és az ő erkölcsi törvényei ellen törne. Az urak csoportja épp ezért a legszorosabb összeköttetésben van a papsággal, amely legalább is a vezető állásokban, csaknem kivétel nélkül az ő fiaikból egészítődik ki s amely az ő politikai jogaikban és ökonómiai kiváltságaikban részesedik.

Ez volt és ez még ma is az „urak” osztályelmélete. Egy vonás sem esett el belőle s eggyel sem gazdagodott. Sőt az a modern vélelem, amellyel Franciaország és a keleti Elbavidék ősi nemessége a nép földbirtokhoz való jogát tagadja (mivel a föld kezdettől fogva az övé volt s a földműves nép csak hűbéres rajta), a vahu-máknál és valószínűleg még sok más népnél is föltalálható.

Amint osztályelméletük, osztálypszicholó-

giájuk is ugyanaz volt és ugyanaz ma is mindenütt. Leglényegesebb vonása a „junkergög”, a dolgozó néprétegek megvetése, ami annyira vérükben van, hogy a pásztorok még ha nyájuk elvesztése folytán gazdaságilag függő helyzetbe jutnak is, úri gögjüköt megőrzik: „A gallák is, akiktől a szomáliak elrabolták nyájaikat s most idegen nyájak pásztorai, sőt Szabakiban földművesek lettek, megvetéssel néznék az alábbvalónak tartott, a szuahéli néphez hasonló földműves vapokomókra, de már kevésbé a hozzájuk hasonló és adót fizető vaboni, vasszania és valanguló vadásznépekre.” A tibbuk itt következő jellemzése pedig pompásan ráillik a Nincsetlen Jánosokra és a többi szegény lovagra, akik a keresztes háborúban zsákmányt és elfoglalható földet kerestek és nem kevésbé némely keletnémetországi kapcabetyárra s elzüllött schlachcicra és hidalgóra: „önérvetes emberek; lehetnek koldusok, de nem páriák. Az ő helyzetükben a legtöbb nép nyomorultabb és elnyomottabb lenne; de a tibbunak acélos természete van. Rablónak, katonának és úrnak kitűnően beillik; rabló rendszere sakálhoz illő aljassága ellenére is imponál. A lerongyolódott, a legborzasztóbb nyomorúsággal és éhséggel küzködő tibbuk a legszemérmertlenebb követelésekkel ál-

lanak elő, a jogukhoz való hazudott vagy igazi hitükben. A sakáljog, amely az idegen ember vagyonát közös jószágnak tekinti, éhes emberek védekezése a nélkülözéssel szemben. A folytonos hadi állapot bizonytalansága még hozzájárul, hogy az étellel szemben követeléseket támasszanak és kikényszerítsék teljesítésüket is.” Épp oly kevésbé Keletafrikára szorítkozó jelenség, amelyet az abesszíniai katonáról jegyeztek le: „így felszerelve jelenik meg; büszkén néz le mindenkire: övé az ország, a paraszt néki köteles dolgozni”.

Amennyire megveti a junker mindenütt az ökonómiai eszközt s képviselőjét, a parasztot, olyan naivul vallja magáénak a politikait. Becsületes háború és „becsületes rablás” az ő úri foglalkozása, úri jogánál fogva. Joga addig ér el – ellentétben más békés körök hozzátartozóival, – ameddig hatalma. A junker lélektanának e fő jellemvonását a vallásosság egészíti ki, meggyőződésen alapulva vagy legalább is nyomatékos kifelé való hangsúllyal. Talán semmi sem jellemzőbb arra a képességre, amellyel hasonló társadalmi föltételek között ugyanazok a képzetek újra meg újra felszínre vetődnek, mint ama tény, hogy az úri osztály az Istent még ma is az ő külön Istenének tartja, még pedig

leginkább a háború Istenének. Az Istennek mint mindnyájunk, még az ellenség teremtőjének is megismerése, aki a kereszténység óta a szeretet Istene, – nem tud megbirkózni azzal az erővel, amellyel az osztályérdekek a nekik megfelelő ideológiákat kigyúrnak. Említsük még meg, az úri pszichológia kiegészítésével, a tékozlásra való hajlandóságot is, amely gyakran bőkezűségnek látszik: könnyen érthető annál, aki nem ismeri a munka verejtékét s a halálmegvető bátorságot tartja legszebb vonásnak, amely a kisebbség ama kényszerhelyzetén épül, hogy bármely percben fegyverrel kell megvédeniük jogaikat. Ennek nagyon kedvez a munka teljes mentessége, ami viszont lehetővé teszi a vadászatban, sporttal és viadalokkal való testedzést; torzképe a betyárkodás és az önértéknek örült-ségig fokozódó túltengése.

Egy mellékes megjegyzés: Cézár a fejlődésnek éppen azon a fokán találta Galliának kelt lakóit, amelyen a junkerek jutottak uralomra; azóta ennek az osztálynak lélektanáról írt klasszikus ismertetését a kelta nép fajpszichológiájának ismerik el. Még Mommsen is beleesett ebbe a csapdába s ez a kézzelfogható tévedés elpusztíthatatlanul vonul végig minden világtörténelmi és szociológiai könyvön, noha

egyetlen pillantás elegendő lenne annak belátásához, hogy minden fajú népnek a fejlődés hasonló stádiumában egészen hasonló karaktere van (Európában a tesszálók, apuliaiak, a Campagna népe, germánok, lengyelek, stb.), holott a 'kelták és különösen a franciák a fejlődésnek más-más állapotában egészen más jellemvonásokat mutatnak. Fejlődési pszichológiát, nem faji pszichológiát! Másfelől pedig mint a leigazoltak csoportelmélete mindenütt, ahol az „államot” szentté tévő vallásos fölfogás gyöngébb vagy meggyöngül, világos vagy homályosabb formában kialakult a „természeti jog”. Az alsóbb néposztály nagyzásnak tartja a faji és nemesi büszkeséget, saját magát pedig legalább éppen olyan jó fajnak és vérnek: teljes joggal, mert a szorgalmat és a rendet tartja igazi eredményeknek. A vallással szemben, amely ellenfeleivel összeköti, gyakran szkeptikus s épp oly szilárdul hiszi, mint a nemesség – az ellenkezőjét, hogy az úri osztály kiváltságai a jog és ész ellen valók. A későbbi fejlődés itt sem csatolt lényegesebb jellemvonást az eredettől fogva adottakhoz.

E gondolatnak több-kevesebb tudatosságával folytatja a két csoport állandóan érdekharcát s a fiatal államnak szét kellett volna esnie

e centrifugális erők hatásától, ha a közös érdek, az állami öntudat centripetális erői nem lettek volna erősebbek. Az idegennek, a közös ellenségnek külső nyomása túlszárnyalja az ellentétes külön érdekek belső nyomását. Gondoljunk a secessio plebis mondájára és Menenius Agrippa sikeres missziójára. Így forgott volna a fiatal állam örökké, mint egy égi test, az erők paralellogramjának útján, ha a fejlődés magát az államot és környezetét meg nem változtatta s újabb külső és belső erőkkel nem fejlesztette volna.

D) A felsőbbfokú kezdetleges hűbéri állam.

Növekedése magában is hatalmas változásokat hoz magával; nőni pedig kell a fiatal államnak. Ugyanazok az erők, amelyek életre keltették, kényszerítik terjeszkedésre és hatalmi körének bővítésére. És még hogyha egy ilyen fiatal állam „jöllakott” volna is, mint egynémely modern nagy állam önmagát beállítja, a megsemmisülés lehetősége nyújtózkodásra és terjeszkedésre kényszerítené. E primitív társadalmi viszonyokra nyomatékosan áll: „Emelkedned kell vagy buknod, győznöd vagy meghódnod, kalapácsnak vagy üllőnek kell lenned!”

Minden államot ugyanaz az elv tartja fenn, amely megteremtette; a primitív állam a fegyveres rablás alkotása: csak fegyveres rablással lehet fentartani.

Az urak csoportjának ökonomikus szükséglete határtalan; a gazdag ember sohasem érzi magát eléggé gazdagnak. A politikai eszközt más, még le nem igazított parasztnépek vagy újabb, még meg nem sarcolt tengerparti lakók ellen alkalmazzák; a primitív állam növekszik, míg egy másik hasonló módon keletkezett határos „érdekkörrel” össze nem ütközik. A fegyveres rablóhadjárat helyett most találkozunk először szoros értelemben vett igazi háborúval: egyformán szervezett és fegyelmezett tömegek állnak egymással szemben.

A háború végső célja most is ugyanaz: a dolgozó osztályok ökonomikus eszközeinek eredménye, zsákmány, hadisarc, adó, földjáradék; a küzdelem azonban most már nem azé a csoporté, amely zsákmányolni akar, olyan csoporttal, amelyet ki akar zsákmányolni, hanem két „úri” csoporté az egész zsákmányért.

Az összeütközés végső eredménye csaknem mindenkor a két primitív államnak egy-egy nagyobb állammá való összeolvadása, amely természetesen ugyanez okból ismét határain túl

tapogatózik, magához ragad kisebb szomszédokat, amíg végül egy még nagyobb hatalom esetleg őt magát is felfalja.

A leigázottak csoportját az urak háborúinak eredménye kevésbé érdekli: teljesen mindegy nekik, hogy ez az úri osztály adóztatja-e meg őket vagy amaz. Annál inkább érdekli a küzdelem lefolyása: a háborút az ő bőrukre vívják s állami öntudatuk helyesen irányítja őket, amikor a törzsükből való „úri” csoportot erejükhöz képest támogatják, ha csak nem bántak velük nagyon embertelenül, nem zsákmányolták ki őket túlságos mértékben. Ha ugyanis a törzsükből való úri csoport nem tud győzni, a háború pusztításai az alattvalókat érik legkeményebben. Tehát a szó szoros értelmében feleségükért és gyermekükért, tűzhelyükért és házukért küzdenek, amikor azért harcolnak, hogy idegen úr ne üljön a nyakukra.

Az úri osztályt ellenben a háború kimenetele egész existenciájában érinti. A legrosszabb esetben teljes kiirtás vár rája (a germán törzsek nemessége a frankok birodalmában.) Éppen olyan rossz azonban, ha nem rosszabb rájuk nézve a háború eredménye, ha a győző rabszolgasorba taszítja őket. Némelykor alsóbb-rangú, de mégis úri állást biztosíthat nekik a

kellő időben megkötött béke (a szász nemesség a normán Angliában, a zsupánok a németek szláv területein), némelykor pedig, ha az erőviszonyok körülbelül egyenlők, a két úri csoport egyenlő jogú nemességgé olvad össze (némely vend dinasztia a szláv okkupációs területen, albán és tuszka nemzetségek Rómában).

A fejlettebb primitív feudális államok uralkodó csoportja ilyen módon többé-kevésbé hatalmas és kiváltságos rétegekre eshetik szét; e tagozódás sokféleségét még az az ismert tény növelheti, hogy primitív hűbéri államokban az urak csoportja gyakran két, ökonómiailag és társadalmi tekintetben alárendelt rétegre oszlott, amelyek még a pásztorkodás stádiumában alakultak ki: a nagy nyáj- és rabszolgatulajdonosok és a szabad polgárok. Hogy ez a rendi széttagoltság az Újvilágnak vadász-államaiban nincs meg, talán annak tulajdoníthatjuk, hogy ezt a csupán állattenyésztő népeknél lehetséges osztálytagozódottságot nem vitték át államaikba. Később még látni fogjuk, hogy a két úri osztályban levő rang- és vagyonbeli különbségek milyen döntő erővel befolyásolták az Óvilág államainak politikai és gazdasági fejlődését.

Az úri csoportokénak teljesen megfelelő differenciálódás osztotta a „fejlettebb primitív

hűbéri államok” alsóbb csoportjait is többé-kevésbé munkaköteles és lenézett rétegekre. Arra a rendkívül nagy különbségre akarunk csak rámutatni, amely a dór Lakedemónia és Kréta parasztnépének társadalmi és jogi állásában és a tesszáliai népnél is jelentkezett, ahol a periököknek tűrhető birtokjoguk és politikai helyzetük volt, míg a heloták, illetőleg peneszták sem jogokhoz, sem birtokhoz nem juthattak. A régi Szászországban is találkozunk a szabadoknak és a jobbágyságnak egy középső fokával. Nagyon valószínű, hogy ennek és számtalan hasonló, történelmi ténynek ugyanaz volt az oka, amit az elébb a nemességről mondtunk: ha két primitív feudális állam egybeolvad, társadalmi rétegei a legkülönfélébb módon helyezkednek el, mint ahogy két összekevert kártyacsomóból is egy csomó változat nyerhető.

Egészen biztos, hogy e politikai erők előidézte mechanikai keveredésnek a kasztok (azaz olyan öröklődő foglalkozási csoportok, amelyek egyben társadalmi osztályok hierarchiáját is alkotják) keletkezésére is befolyása van. „A kasztok nagyon gyakran, hogyha nem mindig, az idegenek által való meghódításnak és leigázásnak kísérő jelenségei”, – mondja Westermarck. Amennyire azonban ebből a nem egé-

szén földerített problémából kitetszik, gazdasági és vallási befolyások is hathatósan közrejátszottak. A kasztok keletkezését körülbelül úgy képzelhetjük el, hogy a meglevő ökonomikus tagozódásokat államalkotó erők hatották át és időmították, azután pedig olyan vallásos hatások merevítették meg, amelyeknek keletkezésükben is lehetett részük. Erre mutat legalább az a tény, hogy férfi és nő között csaknem tabuszerű, áthidalhatatlan hivatásbeli különbség volt: míg például minden vadásznépnél az asszony dolga a földművelés, sok afrikai pásztor-népnél mindjárt a férfi veszi át, amint az ökör vontá ekét alkalmazzák: az asszony vétkezik, ha az állatot hajtja. Az ilyen vallásos hagyományok mindenütt, ahol egész törzsek vagy falvak egy bizonyos mesterséget folytattak (ami igen gyakori az ősnépeknél, különösen a szigetlakóknál, ahol a kereskedelem könnyen kifejlődhetik), ezt a speciális foglalkozást örökölhetővé tették, sőt folytatására kényszerítőleg halottak. Ha azután egy olyan törzset, amelynél megvolt az örökös foglalkozás rendszere, más törzsek leigáztak, az új államban valóságos kasztot alkotott, amelynek társadalmi állása részben attól a tisztességtől függött, amely azelőtt a maga fajtájábelieknél kijutott neki, részben

pedig attól, hogy új hazájában hivatását mennyire becsülték. Ha azután, ami gyakran megtörtént, a hódító népek egyik hulláma a másikat érte, akkor a kasztok alakulása még szaporább lehetett, különösen, hogyha közben az ökonómiai fejlődés többféle foglalkozási ágat fejlesztett ki.

Ezt a fejlődést legjobban megfigyelhetjük a kovácsok csoportjánál, akik mindenütt saját-szerű, félig rettegett, félig pedig megvetett állást foglaltak el. Kovácsmesterséghez értő népek ugyanis ősi idők óta voltak Afrikában, leginkább a pásztornépek kíséretében és függő helyzetben. Már a hikszoszok is vittek magukkal ilyen törzseket a nílusmenti országba s döntő győzelmeiket talán az ő fegyvereiknek köszönhették; a dinka-nép pedig csak rövid idővel ezelőtt szabadtotta föl alávetett helyzetéből a kovácsmesterséghez értő djur-törzset. Ugyanez áll a szaharai nomádokra nézve is s az északi népek mondáiban is sokat szerepelnek a törpék, akiknek búbajos erejétől nagyon féltek. Minden kellék megvolt hozzá, hogy a kifejlődött államban szigorú kasztrendszer keletkezzék.

A vallási képzeteknek ezen alakulásoknál való közremunkálkodása a Polynéziából vett következő példából is kitűnik: „A hajóépítés,

ámbár sok bennszülöttnek van hozzá tehetsége, egy kiváltságos osztálynak egyedüli joga: az állam és társadalom érdeke oly szorosan kapcsolódott össze ezzel a mesterséggel. A hajóácsok nemcsak a régi Polynéziában, hanem még a mai Fidsi-szigeten is külön kasztot alkotnak, a király iparos a megtisztelő címük és külön törzsfőnökük van ... Minden a régi hagyományok szerint történik: a hajótalp lefektetése, az egész hajótest elkészítése, a vízrebocsátás mind valóságos szertartással és ünnepekkel kapcsolatban megy végbe”, – közli Ratzel.

Ahol a babona nagyon kifejlődik, ilyen részint gazdasági, részben pedig etnikai alapon könnyen kialakulhat a tulajdonképpeni kasztrendszer: Polynéziában például már a tabu révén való osztály tagozódás nagyon hasonlít „a legmerevebben keresztülvitt kasztrendszerhez”. Hasonlóképpen történt déli Arábiában. Hogy milyen jelentősége van a vallásnak a kasztokra való elkülönülés megindulásában és fönntartásában Egyiptomban és Indiában még ma is, sokkal ismeretesebb, semhogy bővebben kellene fejtegetnünk.

Íme, a fejlettebb, kezdetleges hűbéri államok elemei. Sokféleiségük és mennyiségük nagyobb, mint az alsóbb fokú kezdetleges államé,

de a jog, az alkotmány és a nemzetgazdasági elosztás alapján véve éppen olyan, mint ott. A csoportok harcának célja még mindig az ökonomiai eszköz eredménye, ami, éppen úgy, mint azelőtt, az állam belpolitikájának mozdítója, míg a politikai eszköz hasonlóképp állandó mozdítója az állam külpolitikájának, támadó és védelmi műveleteiben egyaránt. A külső és belső küzdelmek célját és eszközét még itt is ugyanazokkal a csoportelméletekkel igyekeznek igazolni.

A fejlődés azonban nem állhat meg. A gyorsulás több, mint tömegnövekedés: a gyorsulás mindig fokozódó differenciálódást és integrálódást is jelent.

Minél tágabbra terjesztjük ki a kezdetleges hűbéri állam hatalmi szféráját, minél nagyobb az alávetettek száma s minél gyakoribb a költözködésük, annál inkább kibontakozik a nemzetgazdasági munkamegosztás, ami újabb szükségleteket teremt, de egyúttal kielégítésükről is gondoskodik; annál jobban kiélesednek az ökonomikus és egyúttal szociális osztályhelyzetek is, a meglévő vagyonok köré történő fölhalmozódás törvénye alapján, ahogyan ezt a folyamatot elneveztem. A növekedő differenciálódásnak döntő hatása lesz a kezdetleges hűbéri állam

továbbfejlődésére, de különösen végső kialakulására.

Nem mechanikai értelemben vett bevégződést gondolok, tehát nem az állam „halálát”, amely a magasabb fokú kezdetleges feudális államot egy hasonló vagy fejlettebb fokú erősebb állammal való összeütközésben érhetné, mint például India és Uganda mogul államait Nagy-Britanniával való háborújukban, nem is elposványosodást, amelybe például Perzsia és Törökország jutott s ami voltaképpen csak a fejlődés szünetelését jelenti (hiszen ez országoknak a maguk erejéből vagy hatalmi hódítással nemsokára ismét a haladás útjára kell lépniök), megmerevedést sem gondolok, ami például a kínai birodalomban történt, de csak addig tarthatott, míg hatalmasabb idegen népek fegyverükkel nem kopogtattak a rejtelmes kapukon.

A kezdetleges hűbéri állam „bevégződésére” olyan értelemben gondolok, ami továbbfejlődést jelent s amelyet a világtörténelem általános fölfogása szerint nagyjelentőségű processzusnak tarthatunk. Az ilyen bevégződés, ha a fejlődésnek csupán főbb vonalait vesszük figyelembe, kétféle lehet s mindkettő alapján véve teljesen különbözik egymástól; ez a sar-

kalatos ellentétesség az ökonómiai hatalmi eszköz sarkalatos ellentétességétől függ, amelyen a meglevő vagyonok körül való fölhalmozódás törvénye beigazolódik. Itt a mozgó, ott az immobilis gazdagság, itt az üzleti tőke, ott a földbirtok, amely egyre kevesebb kézben csoportosul s ezzel az osztályok tagozódását és vele együtt az egész állami életet gyökerében fölforgatja. Az előbbi fejlődés előidézője a tengeri állam, az utóbbié a szárazföldi; az előbbi kapitalisztikus rabszolgarendszerrel, az utóbbi a fejlett hűbéri állam kialakulásával végződött.

A kapitalisztikus rabszolgagazdaság, az úgynevezett „antik” földközi tengeri államok tipikus bevégződése nem az államok halála, ami semmit sem jelent, hanem a népek halála eltűnésük folytán. A kapitalista rabszolgarendszer tehát az államfejlődés történeti családfájának egy mellékága, amelytől további közvetlen fejlődést nem várhatunk.

A kifejlett hűbéri állam viszont a főág, a törzs folytatása, s az állam további fejlődésének forrása, amely a rendi államig, az abszolutizmusig s a modern alkotmányos államig már elvezetett és ha jól látjuk, tovább fog vezetni a „szabad polgári egyesülésiig.

Amíg a törzs csak egy irányban nő, vagyis

a fejlettebb fokú kezdetleges hűbéri államig, genetikus ábrázolásunk egységesen készülhetett, most azonban, hogy a törzs kiágazott, a mi ábrázolásunknak is el kell ágaznia, hogy minden ágat követhessen az utolsó galyacskáig.

A tengeri állam fejlődésének történetével fogjuk kezdeni. Nem azért, mintha ez lenne a régebbi forma! Ellenkezőleg: ameddig a történelem kezdeteinek ködén át tud hatolni tekintetünk, az első erős államalakulások a szárazföldi országokban történtek, amelyek saját erejükben emelkedtek föl a fejlett hűbéri államiság fokára. Ennél tovább azonban, legalább a minkéi; európaiakat leginkább érdeklő államok, nem jutottak, hanem megállapodtak vagy a tengeri állam alá kerültek s a kapitalisztikus rabszolgarendszer halálos mérgétől megfertőzve velük együtt pusztultak el. A fejlett hűbéri államnak további fejlődése csak akkor mehetett végbe, amikor a tengeri államok életük pályáját bevégezték: az uralkodásnak nagyszerű formái és gondolatai, amelyek itt támadtak, a romokon keletkezett szárazföldi államokat lényegesen befolyásolták és siettettek.

Ezért illeti elsőbbség a tengeri államok sorának, mint a fejlettebb államformák előfeltételének ismertetését. Előbb a mellékágakkal fog-

lalkozunk, azután visszatérünk a kiindulópont-hoz, a kezdetleges hűbéri államhoz, végül pedig a főtörzset, a modern alkotmányos állam megalakulásáig s a jövőbe tekintve, a szabad polgári egyesülésig vizsgáljuk meg.

HARMADIK FEJEZET.

A tengeri állam.

A tengeri nomád államának életfolyását és sorsát, mind mondottuk, a kereskedelmi tőke irányította, mint a szárazföldi államét a földben rejlő tőke s tegyük hozzá, a modern alkotmányos államét a produktív tőke.

A tengeri nomád azonban nem feltalálója a kereskedelemnek és a kereskedésnek, a vásárnak, a piacnak és a városnak, csupán megtalálója s csak átalakította saját érdekei szerint; már akkor mindez rég az ökonomikus eszköz, az egyenértékű csere szolgálatában állt. Fejtegetéseink során első ízben látjuk az ökonomikus eszközt nem a politikai eszköz kizsákmányolásának tárgyául, hanem mint az állam keletkezésénél együtttható tényezőt, amely a hűbéri

állam fonalába sodródik, hogy vele színesebb és élénkebb képet szőjön. A tengeri állam genezise nem állana ma egész tisztán előttünk, ha nem ismertetnők előbb az államok-előtti kereskedés fejlődését. Sőt mi több: lehetetlen a modern államnak prognózist felállítani, ha nem ismerjük azokat az alakulásokat, amelyeket az ökonómiai eszköz a csereforgalomban önállóan teremtett meg.

A) Az államok-előtti kereskedelem.

A csere lélektani magyarázatát a határhaszonelmélet adja meg: ez ennek az elméletnek a legnagyobb érdeme. Eszerint valamely gazdasági tárgynak szubjektív értébecslése annál kisebb, minél több van belőle ugyanannak a gazdasági alannak birtokában. Ha egy más gazdasági alannal kerül össze, akinek szintén van bizonyos mennyiségű hasonló nemű, de az övétől különböző java: szívesen cserélnek, föltéve, hogy a politikai eszközt nem használhatják, vagyis, szemelláthatóan hasonló erőviszonyok és harci készség esetén vagy pedig, ha egymással vérszövetségben élő családok tagjairól van szó. A cserénél mindegyik fél nagy szubjektív

értékű javat szerez igen csekély szubjektív értékért, tehát mind a ketten nyernek rajta.

A kezdetleges ember csere-vágya (miután gyermekes természeténél fogva kevésre becsüli azt, amije van, az idegen tulajdont azonban szinte forró szenvedéllyel kívánja s számotvető gazdasági megfontolásról nem is álmodik), természetesen sokkal erősebben lenyűgözi őt, mint ma bennünket.

Ne hallgassuk el azonban, hogy állítólag az őskulturájú népeknek egész sora van, amelyeknek a legcsekélyebb érzékük sincs a csereüzletek iránt. „Cook beszéli, hogy Polynéziában olyan népek is voltak, amelyekkel nem lehetett érintkezést keresni, mert az ajándék semmi hatást sem tett rájuk, sőt később el is dobták; akármit mutattak nekik, mindent közönyösen néztek, semmit sem kívántak meg belőle, de a saját jószágaikból sem akartak semmit cserébe adni; a leghalványabb fogalmuk sem volt tehát arról, mi is a kereskedés és a csere.” Westermarck is azt hiszi, hogy a „csere és a kereskedelem aránylag késői találmányok”. Peschéllle szemben, aki szerint az ember már az előttünk ismert legrégebbi kor kezdetén is folytatott csereüzletet, megjegyzi: „semmi bizonyosságunk sincsen arra, hogy Périgordnak a rénszarvaskor-

szakból való barlanglakói a hegyi kristályt, az atlanti csigákat és a szaiga-antilóp szarvát csere útján szerezték volna”.

Ámbár a kivételeknek más magyarázata is lehet (a bennszülöttek talán varázslattól féltek), iiz etnológia mégis azt bizonyítja, hogy, a cserére és a kereskedésre való hajlam általános emberi tulajdonság; ez a hajlandóság azonban természetesen csak akkor nyilatkozhatik meg, ha az idegenekkel való érintkezésben új, csábító javak kerülnek a bennszülöttek látkörébe; saját vérrokonai körében ugyanis valamenyien körülbelül egyfajtajú javakkal bírnak és természetszerű kommunizmusuknál fogva átlag ugyanabban a mennyiségben is.

A cseréhez azonban, amely minden rendszeres kereskedés kezdete, az idegenekkel való érintkezésben csak akkor juthatnak el, ha az érintkezés békés. Lehetséges-e azonban idegenekkel ilyen békés érintkezés? Nem áll-e az ősember egész élete – itt a cserekereskedés kezdeteiről beszélünk! – a homo homini lupus jegyében?

Valóban, a kereskedést még a magasabb fokon is a politikai eszköz nagyon befolyásolja. „A kereskedés általában a rablás után következik”, – mondja Westermarck. De első kezdetei mégis

főképpen az ökonómiai eszköznek köszönhetők és nem a háborús, hanem a békés érintkezés eredményei.

A primitív vadászoknak egymással való nemzetközi viszonyát nem szabad egy fokra helyezni a vadászok és pásztoroknak a paraszttal való, vagy a pásztoroknak egymás közötti viszonyával. Vannak ugyan közöttük is harcok, amelyeknek vérbosszú, asszonyrablás, esetleg a vadászterület határsértése az oka: de hiányzik belőlük az a fulánk, amely a kapzsiságból fakad, abból a vágyból, hogy más munkájának a gyümölcsét rabolják el. A primitív vadászok háborúi is általában inkább verekedéseknek mondhatók, mint igazi háborúknak, sőt elég gyakran csak párviadalok, hasonlóságot a német diákpárbajokhoz, amelyek bizonyos szertartásossággal történnek s a harcképtelenségnek csupán könnyebb fokáig, úgygyólván „első vérre” mennek. Ezek a lélekszám tekintetében kisebb törzsek méltán óvakodnak attól, hogy több áldozatot hozzanak, mint amennyi – például vérbosszú esetén – elengedhetetlen és még inkább óvakodnak attól, hogy újabb vérbosszúi idézzenek elő.

Így tehát e törzsek között is, mint a primitív földműves parasztok között, akiknél szintén

hiányzik a politikai eszköz tövise, az egyenlő gazdasági fokon lévők békés egyetértése összehasonlíthatatlanul erősebb, mint a pásztornépeknél.

Tudunk nagyon sok olyan esetet, amikor együtt mentek békés megegyezéssel, kiaknázandó természeti kincseket keresni. „A kultúrának kezdetlegesebb fokán lévő nagyobb népcsoportok is összegyülekeznek időnkint ott, ahol nagyobb mennyiségben található használható anyagokat. Amerika nagy részének indiánusai el-elvándoroltak tajtékkövet bányászni, mások pedig minden esztendőben aratni mennek az északnyugati tavak mocsaras vidékére. A Barku vidékén szétszórta élő ausztráliaiak mindenünnen összegyülekeznek az aratásra.” „Amikor Queenslandban a bungafa bőségesen termi lisztes gyümölcsöt, a termés sokkal nagyobb, mint amennyit a nép el tud fogyasztani; ilyenkor azután idegen törzseknek is megengedik, hogy velük a gyümölcsöt leszedjék.” „Több törzs megállapodik bizonyos földterületek közös birtokba vételére nézve és baltakőnek való fonolit-telepekre is.” Tudunk több ausztráliai törzs véneinek közös tanácskozásáról és törvényüléséről is, amelyen a nép a germán thingrendszer mintájára vesz részt. Természetes, hogy

ilyen összejöveleknél cserekereskedés fejlődik ki s talán így keletkeztek a hetivásárok is, amelyeket Középfrika szerezsen népei az őserdő közepén különös békeotalom alatt tartanak; úgyszintén az északsarki vadászok és a csukcsok nagy vásárai, amelyek állítólag ősidők óta szokásosak.

Mindezek a jelenségek két szomszédos népnek békés érintkezési viszonyát tétélezik fel. Ilyen alakulásokat csaknem mindenütt találhatunk; könnyen is keletkezhetnek ezen a fokon, mert még nem jöttek rá, hogy az embert munkamotornak is lehet használni s ezért az idegen vérből valót csak in dubio tartják ellenségnek: ha nyilvánvalóan békés szándékkal jön, akkor békésen is fogadják. A nemzetközi jog szertartásainak egész kódexe alakult ki, amelynek célja, hogy a jövevénynek a vendéglátók békés szándékát nyilvánvalóvá tegye. A fegyvert félre dobják s fegyvertelen kézzel üdvözlik; békeköveteket küldenek eléje, akik mindenütt sérthetetlenek.

Tisztán láthatjuk, hogy ezek a formások a vendégjog egy fajtáját képezik s valóban: a békés kereskedést csak a vendégjog teszi lehetővé s a vendéghozta ajándék, úgy látszik, a bevezetése a tulajdonképpen való cserekereskedésnek.

Milyen lelki gyökerekből fakadt tehát a vendégjog?

Westermarck azt írja nemrégén megjelent hatalmas munkájában „a morális fogalmak eredetéről és fejlődéséről”, hogy a vendégszeretet szokása a kíváncsiságon kívül, amely a messziről jött vendégtől érdekes híreket remélt, mindenekelőtt az idegen esetleges varázserejétől való félelmen alapszik. (Még a biblia is azzal a megokolással ajánlja a vendégszeretetet, hogy nem lehet tudni, vajjon nem angyal-e az idegen.) A babonás népek félnek átkától (a görög Erinnysek) és sietve jó kedvre derítik. Ha befogadták vendégül, sérthetetlen és a vendéglátó nép békéjének részese; ott tartózkodása alatt e nép hozzátartozójának tekintik. Kiterjed reá is a tulajdonjog ősi közössége, amely a vendéglátó népnél fönnáll. A gazda megköveteli s meg is kapja, ami megilleti s megadja viszont a vendégnek, amit kíván. Ha a békés érintkezés sűrűbbé válik, a kölcsönös vendégajándékból idővel kereskedelem fejlődhetik ki, a kereskedő szívesen tér vissza oda, ahol barátságosan fogadták és jó cserét csinált s ahol már megvan a vendégjoga, amit máshol csak ezután kellene, esetleg életveszedelem árán megszereznie.

A rendszeres árúkereskedelem kialakulásának

természetes feltétele a „nemzetközi munkamegosztás, ami már régebben is megvolt, nagyobb mértékben, mint általában hiszik. Helytelen föltevés, hogy a munkamegosztás csak a gazdasági fejlettség nagyobb fokán kezdődik; belső Afrikának vannak olyan falvai, amelyekben csak kovácsok laknak, sőt olyanok is, amelyekben kizárólagosan csakis hajító-kést készítenek; Új-Guineában akadnak fazekas-falvak, Észak-Amerikában nyílhegyesítők”. Az ilyen különlegességekkel kereskedés fejlődik ki vagy házaló-kereskedők útján vagy pedig több népnek egymáshoz juttatott vendég- vagy békeajándékai révén. Észak-Amerikában a kadduk ijjal kereskednek. „Az obszidiánt mindenütt nyílvezzővé és késsé dolgozták föl: Yellowstonenál, a Snake folyamnál, Új-Mexikóban, de legnagyobb mértékben magában Mexikóban; a drága anyag azután az egész országban elterjedt Ohióig és Tennesseeig: csaknem háromezer kilométeres úton át”, – írja Ratzel.

Hasonlóképpen jegyzi föl Vierkandt: „Az ősnépek zárt háztartásából a kereskedésnek olyan fajtája alakul ki, amely teljesen eltér a modern viszonyoktól... Minden törzsből ki-fejlődött bizonyos speciális munkakészség, arai cserekereskedéshez adott ösztönzést. Még az

aránylag alacsony fokon levő délamerikai indián törzseknél is találhatunk ilyen elkülönbözőségeket. A kereskedésnek ez a módja lehetséges teszi a termékeknek rendkívül messze való terjesztését, de nem közvetlen úton, hivatásos kereskedők útján, hanem egyik törzstől a másik felé irányuló lassúbb továbbítással. Az ilyenfajta kereskedés eredetét, mint Bücher kifejtette, a vendégajándékok kicseréléséből származtathatjuk”.

Kereskedelem a vendégajándékon kívül a békeajándékból is kifejlődhetik, amit a volt ellenfelek háború után a béke jeléül adnak egymásnak. „Ha több nép, írja Sartorius Poiynéziáról, ütközött meg egymással, a békeajándék mindegyikre nézve valami egészen újszerű volt s ha az ajándék és viszonzása mindegyik félnek megtetszett, ismételték az ajándékozást és így a cserekereskedés köztük is kifejlődött; a vendégajándékkal ellentétben náluk a tartós csereviszony előfeltétele volt megadva. Nem egyéneknek az érintkezéséből állt, hanem törzsekéből és népekből s emellett az asszony volt a csereüzlet legfőbb objektuma, az összekötő kapocs a két idegen törzs között, még pedig, mint sok forrásmunka mondja, rendszerint marháért cserélték el”.

Itt olyan cseretárgyra akadunk, amely

„nemzetközi munkamegosztás” nélkül is elcserélhető. Sőt úgy látszik, mintha sok helyütt az asszonycsere útján jutottak volna el az árucseréhez, mintha ez lett volna az első lépés a népek békés integrálódásához s mint a háború, szintén hozzájárult volna az államalakuláshoz.

Lippert ugyan azt hiszi, hogy ennél is régibb a tüzesére; mivel azonban ezt a kétségtelenül nagyon régi szokást csak vallási és jogi hagyományokból következteti, de közvetlen megfigyelésünk számára már hozzáférhetetlen, nem kívánunk bővebben foglalkozni vele.

Az asszonycsere viszont mindenütt megfigyelhető jelenség és kétségtelen is, hogy rendkívül közrehatott a szomszédos törzsek békés érintkezésének kialakulására és az árucsera útját is egyengette. A szabin-nőkről szóló monda, akik háborúra készülő testvéreik és férjeik közé vetették magukat, az emberi nem fejlődésének folyamán ezerszeresen valóra válhatott. A rokonok közt kötött házasságot csaknem mindenütt bűnnek, „vérfertőzésének tartják, olyan okokból, amelyeket nem fejtegethünk itt bővebben. A nemi ösztön mindenütt a szomszéd népek felé irányul s a nőrablás az első törzsek közötti érintkezés alkotó része; csaknem mindenütt, ahol erős faji érzés nem tiltakozik ellene, a rab-

lást csere vagy vásár váltja föl: a vérrokon a férfira nézve éppen olyan csekély szubjektív értékű alanya a nemi érintkezésnek, amilyen nagyértékű az idegen nő!

Az így létrejött érintkezést, ha a munkamegosztás az árúcsereét egyáltalán lehetségessé tette, erre a célra ki is használják; az exogámikus csoportok állandó békés viszonyra lépnek. A béke, amely a vérrokonok hordájában uralkodik, lassanként szélesebb körre terjed; egyetlen példa a sok közül: „a két kamerun-törzs mindegyikének voltak szomszédságai, amelyekkel a törzsbeliek cserekereskedést folytattak s aminek révén összeházasodással rokonságba kerültek. Az exogámia itt is összekötötte a népeket”, – mint Ratzel kifejti.

A békés cserekereskedelem főbb vonalainak fejlődési útja: a vendégjogból és asszonycsereből s talán a tűzcsereből az árúcsere. Tegyük még hozzá, hogy a kisebb és nagyobb vásárok, sokszor kereskedők is, mint több helyütt láttuk, csaknem rendszeresen valamely békeőrző és a békebontást megbosszuló istenség oltalma alatt voltak s megkapjuk ennek a rendkívül nagyjelentőségű szociális jelenségnek alapvonásait addig a pontig, ahol a politikai eszköz zavarólag, átalakítóan és továbbvezető ha-

tassai avatkozott bele az ökonómiai eszköz alkotásaiba.

B) A kereskedelem és a kezdetleges állam.

A rabló-harcosnak két nagy oka van rá, hogy kíméletesen bánják azokkal a kisebb és nagyobb vásárokkal, amelyek azon a területen folynak le, amelyet fegyverrel hajtott hatalma alá.

Az egyik, nem gazdasági természetű ok az, hogy benne is megvan a békebontást megboszszuló istenség féltése. A másik, a gazdasági és valószínűleg erősebb ok, amelynek a másikkal való összefüggésére, azt hiszem, én mutatok rá itt először: ő maga sem lehet el vásár nélkül.

A primitív hódítóra nézve zsákmányának nagy része közvetlen fogyasztásra és elhasználásra nem alkalmas. Csak kevés fajtájú java van, mindegyikből azonban olyan nagy mennyiség, hogy csak nagyon-nagyon csekély „határhazna” lehet belőlük; ez áll mindenekelőtt a politikai eszköz legfontosabb szerzeményéről, a rabszolgáról. Hogy elsőben is a pásztorról beszéljünk, az ő rabszolga-szükségletét nyájának nagysága korlátozza; leginkább hajlandó fölös-

legét előtte értékes javakra, mint: só, ékszer, fegyver, ércetek, szövetek, különféle eszközökre becserélni. A pásztor tehát nemcsak rabló is mindig, hanem kereskedő is s a kereskedelemnek védője,

Védi a kereskedőt, aki hozzá jön, hogy zsákmányát egy idegen kultúra javaiért elcserélje. A nomádok a sivatagokon, vagy pusztaságaikon átvonuló karavánokat bizonyos díjért mindig kísérték s védi a pásztornép a kereskedőt az általa még az államalakulás előtt elfoglalt helyeken is. Ugyanaz a megfontolás, amely arra bírta a pásztort, hogy a medvestádiumból a méhészfokba lépjen, bírta arra is, hogy a régi piacokat és vásárokat fentartsa és megvédje. Egyszeri fosztogatás itt is annyit jelentene, mintha az aranytojást tojó tyúkot leölnék; sokkal hasznosabb a vásár fentartása és békességének megerősítése s a zsákmánynak idegen jószágokért való elcserélésén kívül a védelemért fizetett adó is jól esik. Ezért vették a hűbéri államok fejedelmei mindenütt védelmükbe és a „királyi béke” oltalmába a vásárokat, az utakat s a kereskedőket, sőt gyakran maguk monopolizálták a külső kereskedelmet. Mindenütt látjuk, milyen buzgón szaporítják a védelem és a jog megadásával a városok és vásárok számát.

A vásári rendszerhez fűződő érdekek valószínűvé teszik, hogy a pásztortörzsek a hatalmi területükön tartott vásárokat annyira tisztelték, hogy a politikai eszközt velük szemben nem érvényesítették, sőt „úri jog”-ukat sem terjesztették ki rájuk. Herodotos csodálkozva meséli el a szittyá pásztorok primitív országában látott szent vásárokról, hogy a fegyvertelen lakókat a vásár szent békéje teljesen megvédte; ez a körülmény egészen hihető és még hihetőbbé válik hasonló jelenségek által: „senki emberfia nem bántja őket, mert szentnek tartatnak, nincs is velük semmiféle harci eszköz; ők békéltetik meg a viszálykodó szomszédokat s aki házukba menekül, annak nem eshetik bántódása”. Hasonló jelenségekkel gyakran találkozunk: „isméltódik az argippeusok története, a szent, igazságos, fegyvertelen kereskedők és ellenségeket békítő kis törzsé, amely a beduin-fajta nomád népek között lakott”. Felsőbb fokú népről vett példa gyanánt megemlítjük Caere lakóit, akik Strabo szerint „a hellének előtt bátorságukért és igazságos voltukért nagy tiszteletben állottak azért is, mert bármily hatalmasak voltak is, sohasem raboltak”. Mommsen, aki szintén idézi ezt a példát, hozzáteszi: „nem a tengeri rablásról van szó, amit a caerebeli kereskedő éppen

úgy megengedett magának, mint bárki más. Caere afféle szabad kikötő volt a föníciaiak és a görögök részére”.

Caere nem belföldi nomád vásárhely volt, mint az argippeusoké, hanem békés kikötő, tengeri nomádok területén. Ráakadunk ama tipikus alakulások egyikére, amelyeknek jelentőségét eddig nem méltatták kellőképpen, pedig úgy hiszem, hogy ez alakulásoknak a tengeri államok keletkezésére rendkívül nagy befolyásuk volt.

A belső okok ugyanis, amelyekből a szárazföldi nomádok a kereskedelemhez és ha vásárhely alapításához nem is, de megkíméléséhez eljutottak, fokozott erővel kényszeríthettek a tengeri nomádokat ugyanilyen eljárásra. A zsákmány szállítása (különösen a nyájaké és a rabszolgáké, ami a sivatagon és a pusztaságon át nagyon nehézkes, sőt az előbbrejutás lassúsága miatt, ami az üldözést megkönnyíti, veszedelemes is) hajón és kanoen könnyű és nem jár veszéllyel. A viking tehát sokkal jobb kereskedő és buzgóbb látogatója a vásároknak, mint a pásztor. „Háború, kereskedelem és kalózkodás, ez a háromegeység el nem választható”, – olvassuk a Faustban.

G) A tengeri állam keletkezése.

A tengeri zsákmánnyal űzött kereskedésből fejlődhetek ki sok esetben, úgy hiszem, azok a városok, amelyek körül, mint politikai külváros, az ó-kori történelemnek, jobban mondva Földközi-tengeri kultúrának „város - állam”-a keletkezett. Sok más esetben ugyan-csak a kereskedés hatott közre a városok hasonlócélú politikai kialakulásában.

E kereskedelmi kikötők keletkezését általában véve két típusra vezethetjük vissza: mint rablólovagvárak bukkantak ki idegen partvidéken, közvetlenül ellenséges letelepülésből, vagy pedig békés kereskedőtelepek voltak, amelyek egy idegen primitív vagy fejlettebb hűbéri állam tengerpartján békés szerződés alapján létesültek.

Az első típusra (amely a negyedik stádiumnak tökéletesen megfelel), idegen partvidék kereskedésre alkalmas és stratégiailag megvédelmezhető pontjának egy fegyveres rablókolónia által való megszállására, az ó-kori történelemből nagyszámú fontos példánk van, – a legnagyobb jelentőségű Karthágó; a hellén tengeri nomádok, jónok, dórok, achaiabeliek, hasonló tengerparti váraknak egész sorát építet-

ték az Adriai-tenger és a Földközi-tenger délolaszországi partjain, a szigeteken és Dél-Franciaország öblei mentén. A föníciaiak, etruszok, hellének és újabb kutatások szerint állítólag mások is ugyanegy típus szerint alapítottak „államokat” köröskörül a Földközi-tenger partjain, azonos rendi tagoltsággal: urak és jobbágy-földművesek.

E tengeri államok egynémelyike hűbéri állammá fejlődött, egészen a szárazföldi államok típusa szerint: az úri rend földbirtokos arisztokráciává lett, amire egyrészt a földrajzi viszonyok voltak irányadóak (jó kikötők hiánya és békés parasztok lakta nagykiterjedésű hátvidék), másrészt pedig a hazájukból hozott rendi szervezet. Többnyire belviszályokban legyőzött, elmenekült nemesek voltak vagy másodszülött fiuk, néha egész szent tavasz, amely kivonult viking-útra: miután pedig már odahaza is földbirtokosoknak nevelték őket, természetszerűleg idegenben is „földet és népet” kerestek. Ilyen eset Angliának az angol-szászok és Dél-Olaszországnak a normannok által való megszállása is, valamint Dél-Amerikának és Mexikónak spanyol-portugál gyarmatosítása. Nagyon fontos további példái a tengeri rablók alapította szárazföldi hűbéri államnak Nagygorögország

achaiabeli kolóniái; Mommsen mondja róluk: „Az achaiai városövetség tulajdonképpen gyarmatosítás volt. A városoknak nem volt kikötőjük – csupán Krotonnak egy tűrhető réve, – sem saját kereskedelmük; a szibarita dicsekedett azzal, hogy lagúnavárosának falai között megőszülhet, hiszen az adásvevést a miléziaiak és az etruszok közvetítették számára. A görögök viszont nemcsak a tengerparton, hanem tengertől a tengerig uralkodtak: a bennszülött földművelőknek klientéla, sőt rabszolgarendben kellett gazdálkodniuk és adózniuk”. Hasonlóképpen voltak szervezve valószínűleg a dór kolóniák is Krétában.

Akár gyakoribbak, akár ritkábbak voltak azonban e szárazföldi államok, az egyetemes történelem folyására nincs jelentőségük^ csak azoknak a tengerparti városoknak, amelyek tevékenységük súlypontját a kereskedelemre és a kalózkodásra tették át. Mommsen éles ellentétbe állítja az achaiabeli junkert a többi délolaszországi hellén gyarmat „királyi kereskedő”-jével, amikor így beszél róla: „ők sem vetették meg a földművelést és a föld hasznát; a hellének legalább is felkapaszkodásuk óta, a barbárok országában a föníciaiak módjára nem szokták egy megerősített teleppel beérni. Telephelyei-

ket elsősorban és mindenekelőtt a kereskedelemért alapították s épp ezért az achaiabeliektől eltérőleg a legjobb kikötők és rakodóhelyek mentén építették föl. Föltehetjük, sőt az ión-kolóniákra nézve bizonyos is, hogy e városok megalapítói nem szárazföldi junkerek, hanem tengerjáró kereskedők voltak.

Az ilyen sajátos értelemben vett tengeri államok és tengeri városok azonban nemcsak fegyveres hódítás útján keletkeztek, hanem békés kezdetből is, egy többé-kevésbé vegyes pénétration pacifique-kel. Ahol a vikingek tudniillik nem békés parasztnépre, hanem kezdetleges fokú, védekezést kifejtő feudális államra akadtak, békét ajánlottak és fogadtak el, s mint kereskedelmi gyarmat fészket vertek.

Tudunk hasonló eseteket a világnak minden részéből, kikötőknél és szárazföldi városoknál. Legközelebb állnak hozzánk az észak-német kereskedők északi és keleti országokban alapított telepítvényei: az „acéludvar” Londonban, a Hanza Svédországban és Norvégiában s Oroszországban Novgorod. Wilnában, a litván nagyfejedelmek fővárosában is volt ilyen kolónia s a Fondaco dei Tedeschi Velencében szintén idevágó példa. Az idegenek csaknem mindenütt zárt tömegben laknak, külön jogrend-

szerűk és bíróságuk volt s igen gyakran jelentős politikai befolyáshoz is jutottak, amely sokszor uralkodássá is fejlődött. Azt hihetnők, hogy a Földközi-tenger országainak föníciai és hellén előzönlését olvassuk egykorú leírásban a Krisztus előtti első évezred elejéről, amikor Ratzelnek az Indiai-óceán parti államairól és szigeteiről szóló, itt következő sorait látjuk: „A kereskedelem egész néptörzseket szinte szétszórt, elsősorban is a közmondásosán ügyes, serény, mindenütt ottlévő szumátrai malájokat s az épp oly ügyes, mint álnok, celebesi bugikat, akik Szingapúrtól Új-Guineáig sehhol sem hiányznak, újabban pedig leginkább Borneoba vándorolnak tömegesen a bennszülött fejedelmek hívására. Befolyásuk oly súlyos, hogy saját törvényeik szerint élhetnek s olyan erősnek érzik magukat, hogy már többször tettek kísérletet a maguk függetlenítésére. Az atchinok hasonló állást foglalnak el: a szumátrai malájok által empóriummal fejlesztett Malakka bukása után néhány évtizedig, a tizenhetedik század elején történt világtörténelmi fordulat idején Atchin volt e távol keleti országnak legélénkebb kikötője”. Hogy ennek az áttelepedési formának általános elterjedését igazoljuk, kiragadunk még néhány példát a sok közül: „A ke-

reskedők Urgában, ahol politikai hatalmon voltak, külön kínai városban összeszorítva laknak.” A zsidó államokban „kis kolóniák voltak idegen kereskedőkből és kézművesekből, akiknek a város bizonyos negyedeit átengedték, hogy királyi védelem alatt saját vallási szokásaik szerint éljenek.” „Az Efráim törzséből való Omri királyt arra kényszerítették ellenségének, a damaszkuszi királynak hadisikerei, hogy Samaria városának bizonyos részébe arameus kalmárokat telepítsen, ahol királyi védelemmel folytatták hivatásukat.” „Az italusok mindenütt zárt és szervezett csoportokba álltak össze: a katonák légióikban, a nagyobb városokból való kereskedők külön társulatokban, az egyes provinciák bírói kerületeiben megtelepedett vagy ideiglenesen tartózkodó római polgárok conventusokban egyesülve s saját esküdtjeik és bizonyos mértékben külön községi alkotmányuk volt.” Még csak a zsidók ghettóira akarok rámutatni, amelyek a középkori zsidóüldözés előtt voltaképpen zárt kereskedőgyarmatok voltak; az európai kereskedők a nagyobb exotikus államok tengerparti városaiban ma is hasonló conventust alkotnak, saját törvényeik és konzuli bírászkodásuk szerint, Kínának még most is el kell ezt törnien s Törökországnak, Marokkónak

is; Japánnak is csak nemrégén sikerült ezt a kényelmetlen intézményt leráznia magáról.

E gyarmatok fejtegetéseink szempontjából annyiban érdekesek, hogy tendenciájuk mindenütt ugyanaz: a politikai befolyást egészen az uralkodásig kifejleszteni. Nincs is ezen mit csodálnunk. A kereskedőknek sok ingó jószáguk van, ami rendkívül alkalmas arra, hogy politikai zavarok idején (s ennek minden feudális állam állandóan ki van téve), döntő módon közbeavatkozzanak, akár két szomszédos állam nemzetközi háborúskodásáról van szó, akár a nemzetben belül folyó harcról, például a trónöröklés kérdése miatt. Hozzájárul még, hogy a gyarmatokat sokszor az anyaország nagy hatalma fedezi, amelyre rábízhatják sorsukat, mert rokonsági kötelékek és rendkívül erős kereskedelmi érdekek kötik őket össze; maguk is csatasorba állíthatják edzett hajósaikat és nagyszámú rabszolgáikat, ami a kisebb országgal szemben jelentékeny haderő. Annak a szerepnek jellemzése, amelyet az arabs kalmárok Kelet-Afrikában játszottak, egy eddig nagyon kevésbé méltatott történelmi típust ismertet meg velünk:

„Mikor Speke 1857-ben, mint első európai, ezt az utat megtette, az arab kereskedők mint

idegenek laktak az országban; mikor 1861-ben másodszer járt ott, az arabok már nagybirtokú, gazdag földesurak voltak és háborút viseltek az ország bennszülött fejedelmével. Ez a folyamat, amely belső Afrikának is nem egy országában megismétlődött, szükségképpen magából a helyzetből következik. Az idegen kereskedők, arabok és szuahélik, engedelmet kérnek az átvonulásra, adót fizetnek, áruraktárakat alapítanak (ami a törzsfőnököknek kellemes, mert látszólag kedvez a hiúságuknak és zsaroló vágyuknak), azután meggazdagodnak és összeköttetéseket szereznek s ezzel gyanússá teszik magukat; elnyomják, üldözik őket, mire vonakodnak a gazdagodásuk folytán felnövekedett vámot és adót megfizetni, végül az elháríthatatlan trónviszályban olyan trónkövetelő mellé állnak, aki engedelmességet ígér nekik s így belekeverednek az ország belső harcaiba és sokszor véget nem érő háborúiba”, – közli Ratzel.

A bevándorolt kereskedőknek ilyen irányú politikai tevékenysége mindig visszatérő típus. „Borneóban kínai aranyásók telepeiből önálló birodalmak fejlődtek.” Az egész európai gyarmatosítás története voltaképpen ama törvény megerősítésére szolgáló példák egységes láncolata, amely a felsőbbeséges erejű idegenek keres-

kedelmi vagy más nagyobb telepeiből uralkodói hatalmat fakaszt ki, ha nem az egyszerű kalózkodás első típusához tartoznak, mint például a spanyol-portugál hódítók és a kelet-indiai „társaságok”, az angoloké éppen úgy, mint a hollandusoké. „Egy rablóállam van a tengerpart mellett, a Rajna és a Scheide között”, vádolja a holland Multatuli saját hazáját. Az összes európai népek keletázsiai, amerikai és afrikai gyarmatai e két típus egyike szerint keletkeztek. Az idegenek nem minden esetben jutnak föltétlen uralomra. Némelykor a vendéglátó állam nagyon erős s ilyenkor hatalom nélküli való védett vendégek, mint például a németek Angliában. Más esetekben a már leigázott vendéglátó állam annyira összeszedi magát, hogy az idegenek uralmát le tudja rázni. Így kergették ki például a svédek a Hanzát, amely uralkodni kezdett fölöttük; ismét máskor egy erősebb hódító tör rá a kereskedők kolóniájára s a vendéglátó államra és leigázza mind a kettőjüket: így vetettek véget az oroszok a novgorodi és a pszkóvi köztársaságnak. A gazdag idegenek gyakran egységes úri osztályba olvadnak össze a bennszülött nemességgel ama típus szerint, amellyel már a szárazföldi államok alakulásánál találkoztunk, ha két körülbelül egyformán erős

uri csoport került szembe egymással. Ezt az utóbbi esetet látom a legvalószínűbb folyamatnak a középkor fontosabb „város-államai” a görög tengerparti városok és Róma keletkezésére nézve.

A görög történelmet, Breysiggel szólva, csak „középkorától”, a rómaid pedig csakis „újkorától” kezdve ismerjük. Mindarra nézve, ami előbb történt, a legnagyobb óvatossággal csak analógiákat állíthatunk föl. Azt hiszem azonban, hogy ama tények, amelyekből azt következtetjük, hogy Athén, Korinthus, Mykéne, Róma stb. az itt vázolt módon lettek állammá, mégis elég hitelesek; e következtetést akkor is levonhatnák, ha az összes népisme-i és történelmi munkákból rendelkezésünkre álló adatok nem is volnának olyan általánosan elfogadhatók.

Tudjuk bizonyosan helységnevekből (Salamis: béke szigete = vásár szigete), hősök neveiből, építészeti emlékekből és közvetlen hagyományból, hogy sok görög kikötővárosban voltak föníciai telepek, amelynek hátvidékét kisebb, nemesekre, szabadosokra és rabszolgákra tagolt feudális államok foglalták el. Hogy egyes föníciai vagy néhány meglehetősen rejtelmes kari kereskedőt felvettek-e a nemesek konnubi-

mába s teljes jogú polgárrá vagy éppen fejedelemmé tettek-e vagy sem, – de azt nem lehet komolyan kétségbevonni, hogy ez államszerű városoknak kialakulását idegen befolyás nagyobb mértékben előmozdította.

Ugyanez áll Rómára nézve is; hallgassuk meg, mit mond erről egy olyan óvatos tudós, mint Mommsen: „Róma, ha keletkezését nem is, de jelentőségét mindenesetre ezeknek a kereskedelmi és stratégiai viszonyoknak köszönhetné, aminek számos olyan nyomát találjuk, amelyek egész más súllyal esnek mérlegbe, mint a történelmi csevegések adatai. A Caerevel való összeköttetés ugyanolyan jelentőségű volt Etruriára nézve, ami Latiumra Róma, amellyel aztán közvetlen szomszédságra és kereskedelmi barátságra lépett; ez adja meg a Tiberis hídjának és a római köztudatban a hídépítésnek általában való rendkívüli jelentőségét; ezért is van ott a gálya a város címerében. Innen az eredete az ősrégi római kikötő-vámnak, amelyet eredetileg csak az eladásra szánt áruért kellett fizetni az osztiai kikötő bejáratánál, míg a saját használatra való áru ettől a vámtól mentes volt. Ezért találkozunk Rómában már oly korán éremszerű pénzzel és tengerentúli államokkal kötött kereskedelmi szerződésekkel. Ilyen értelemben Róma

mindenesetre, ahogy a mondából is tudjuk, inkább egyszerre megteremtett, mint idők folyamán fejlődött város, s a latin városok között inkább a legfiatalabb, mint a legidősebb.”

Egész életet betöltene az itt említett lehetőségeknek, illetve valószínűségeknek történelmi megvizsgálása s e nagyjelentőségű „város-államok” alkotmányának történetére bizonyos, igen szükséges következtetések levonása. Azt hiszem, hogy ezen az úton sok homályos kérdés kellene még rávilágítani; például az etruszoknak Róma felett való uralmára, a gazdag plebejus családok eredetére, az athéni metókokra és még sok másra.

Itt azonban csak egy fonalat követhetünk, azt, amely a történelmi hagyományok útvesztőjén át a kapuhoz vezet bennünket.

D) A tengeri állam lényege és vége.

Mindezek az államok, keletkeztek légyen bár tengeri rablók váraiból, a partvidéken letelepedett szárazföldi nomádok kikötőiből, akik azután önként vikingekké váltak, uralomra jutott kereskedőkolóniákból vagy olyan kereskedők csoportjából, akik a vendéglátó nép ural-

kodó osztályával egybeolvadtak, – már szociológiai értelemben vett valódi „államok”: a politikai eszköz szervezetei, formájuk az uralkodás, tartalmuk pedig az alattvalóknak az uralkodó csoport által való ökonomikus kiaknázása.

Alapjában véve tehát, jelentősebb pontokban, nem különböznek a szárazföldi nomádok államaitól. Mégis azonban, külső és belső okoknál fogva más alakot vettek föl és különböző osztályaik lélektana is más és más.

Nem mintha az osztályhangulat alapján véve más volna, mint a szárazföldi államokban! Az uralkodó osztály mindenütt egyforma megvetéssel tekint le alattvalóira, a „feketekörmű csőcselékre”, mint Németország egyik középkori patríciusa mondta, nem házasodik vele össze és a házassági egyenjogúságot s a társadalmi érintkezést még a már szabad születésűvel sem tartja fönn. Épp oly kevésbé különbözik a görög urak s a patríciusok osztályelmélete a junkerekétől, de a körülmények változása mégis eltéréseket okoz, természetesen egészen az osztályérdekek szerint. Kereskedők hatalmi területén az útonállási nem lehet megtűrni, a hellén tengeri államok aljas bűnnek is tartották: Theseus-monda élet szárazföldi államban nem fordították volna az útonállók ellen. „A tengeri

rablást a legrégebb időtől kezdve olyan foglalkozásnak tartották, amely a becsületet egyáltalán nem érinti, aminek sok nyomára akadunk Homérosz költeményeiben is, sőt Polykrates sokkal később is alakított Szamosz szigetén egy jól szervezett rablóbandát.” A Corpus jurisban is szó van egy szólóni törvényről, amely szerint a „tengeri rablóbandák megengedett társas egyesülések”.

De nem szólva ilyen apróságokról, amelyek megemlítése csak azért érdemes, mert az „ideológiai felépítmény” megvilágítására alkalmasnak látszanak, a tengeri államoknak a szárazföldi államokétól nagyon is eltérő létföltelei két, világtörténelmileg roppant fontos tényre eredményeztek: a demokratikus alkotmány kifejlődését, amellyel megkezdődött ama gigászi küzdelem a keleti szultánizmus és a nyugati polgári szabadság közt, amely Mommsen szerint a világtörténelem tulajdonképpeni tartalma; másodsorban pedig a kapitalisztikus rabszolga-gazdaságét, amelynek következtében mindezeknek az államoknak végül is tönkre kellett menniök.

Figyeljük meg először ama döntő ellentétnek belső, szociálpszichológiai okait, amely a tengeri és a szárazföldi államok között tátong.

Ugyanazok az elvek tartják fenn az államokat, amelyek révén keletkeztek. Népek és országok meghódításából keletkezett a szárazföldi állam és új népek és országok további leigázása által kell növekednie mindaddig, amíg hegység, sivatag vagy tenger meg nem szabják természetes határait, vagy más, meghódíthatatlan szárazföldi államok szociológiai határait le nem zárják. A tengeri államnak viszont, amely tengeri rablásból és kereskedésből keletkezett, ezekkel az eszközökkel is kell hatalma erősítésére törekednie; e célból azonban nem szükséges egy kiterjedt földterületen annak rendje és módja szerint uralkodnia. „Érdekerületein” állandóan, az államalakulások első stádiumának bezárólag az ötödikig való alkalmazásával is beérheti és csak ritkán, úgyszólván kényszerhelyzetben veszi igénybe a hatodikat, a teljes intranacionalitást és összeolvadást. Alapjában véve megelégszik azzal, ha más kalózokat és kereskedőket távoltart, a rablás és kereskedés monopóliumát a maga részére biztosítja, alattvalóit várakkal és helyőrségekkel sakkban tartja és csak a legfontosabb termelőhelyeket: bányákat, bőségesen termő gabonaföldeket, jó épületfát szolgáltató erdőket, sótelepeket hajtja teljesen uralma alá, állandóan kezeli, vagyis:

alattvalóival munkáltatja meg. Csak később, amikor a tengeri állam a meghódított szárazföldi államok beekelésével már a tengeri és szárazföldi állam keveréke lett, kap kedvet az uralkodó osztály az eredeti államterület határán túl fekvő nemesi birtokra. De a nagybirtokot akkor is, ellentétben a szárazföldi államokkal, kizárólag csak mint járadékforrást bérlet útján kezelik. Így volt ez Karthágóban és később a római birodalomban is.

Az uralkodó osztály érdekei, amelyek a tengeri államot épp úgy, mint minden más államot, a saját javukra aknázzák ki: eltérnek a szárazföldi államok uralkodó osztályainak érdekeitől. A feudális földbirtokos hatalma, vagyis: országon és népen való uralma adja meg gazdagságát; a tengeri állam patríciusának viszont a hatalmat a gazdagság kölcsönzi. Míg a nagybirtokosnak az ő „államán” való uralmát az eltartott harcosai száma biztosítja s gyarapításuk végett földbirtokát és hűbéresei adóját, amennyire lehetséges, növelnie kell: a patrícius a maga államán ingó-gazdagsága hatalmával uralkodik, erős öklöket bérel és gyenge lelkeket megveszteget: ehhez a gazdagsághoz könnyebben jut kalózkodással és kereskedéssel, mint szárazföldi háborúkkal vagy távoli nagybirtokának jövedelme

útján. Hogy ilyen birtokot kihasználhasson, ott kellene laknia, elhagynia városát és igazi feudális junkerré válnia, mert olyan társadalomban, amelyben a város és falu között nem fejlődött ki még teljesen a pénzgazdaság és a kellő munkamegosztás, a nagybirtok kihasználása csak naturál-gazdálkodás mellett lehetséges, de bérbeadással való járadékszerzés el sem képzelhető. De ily messzire még nem vezetett szemlélődésünk; egyelőre primitív társadalmi viszonyok között vagyunk s itt bizonyára nem fog eszébe jutni egy városi nemesnek sem, hogy ott hagyja élénk és gazdag hazáját és a vadonban, barbárok közt, temesse el magát s „államában” minden politikai szereplésről lemondjon. Gazdasági, szociális és politikai érdekei minden egyoldalúságukkal a tengeri kereskedelemre ösztönözik; nem az ingatlan, hanem az ingó-tőke az életereje.

Úri rendük e belső alapjainál fogva még az a néhány tengeri város is, amelynek a hátvidék földrajzi föltételei a nagyobb távolságba való térbeli terjeszkedést megengedték volna, súlypontját mindig inkább a tengeren kereste, mint a szárazföldön; Karthágónak sem oly fontosak óriási földbirtokai, mint tengeri érdekei: Szicíliát és Korzikát is inkább azért hódítja

el, hogy a görög és etruszk versengő kereskedőket megkárosítsa, mintsem a földbirtok kedvéért, Lybia felé azért tolja ki határait, mert az ország békéjét kell megvédenie és Spanyolország meghódításának is az a fő indító oka, hogy bányáit akarja megszerezni. A Hanza története is érdekes összehasonlításokra ad alkalmat.

E tengeri városok legtöbbje nem is volt abban a helyzetben, hogy nagy területen uralkodhassék. Még ha akartak volna is, a külső földrajzi föltételek megakadályozták volna őket ebben. A Földközi-tenger partvidéke, kevés kivétellel, csupán keskeny földszegélyt alkot, meredek hegységek alján. Ez az egyik gátló ok, hogy a legtöbb, egy-egy kikötő körül csoportosult állam nem ért el, a mi fogalmaink szerint jelentékeny nagyságot, míg azokon az óriás földterületeken, ahol a pásztorok uralkodtak, igen korán hatalmas, szinte végtelen birodalmak keletkeztek. A másik oka kezdetlegességüknek abban a körülményben rejlett, hogy a hátvidéken, a hegyekben, sőt a Földközi-tenger mellékének kicsiny síkjain is harcias törzsek tanýáztak, amelyeket egykönnyen nem lehetett leigázni: vadászok, akik egyáltalán meghódíthatatlanok, háborúskodó pásztorok vagy

ugyanezen úri faj primitív hűbéri államai terültek el. Így volt ez mindenütt Hellász belsejében.

Mindezeknél az okoknál fogva a tengeri állam legerősebb fejlődése mellett is centralizálva marad, szinte azt mondhatnók, hogy a kereskedelmi kikötők köré összpontosítva, míg a szárazföldi állam, amely már kezdettől fogva nagyon decentralizált, kiterjedésének mértékéhez képest hosszú ideig folyton fokozódó decentralizáció felé halad. Alább meg fogjuk látni, hogy csak a „város-állam”-ban kifejlett közigazgatási berendezés és ökonomikus vívmányok utánzása adhat erőt ahhoz, hogy egy súlypont körül biztosan forgó szervezetet teremtsen, ami a modern nagy államokat jellemzi. Ez az első nagy ellentét az állam két formája között.

A második, nem kevésbé döntő ellentét: a szárazföldi állam nagyon sokáig megmarad a naturálgazdaság állapotában, míg a tengeri állam igen gyorsan eljut a pénz-gazdálkodáshoz. Ez az ellentét is a két állam létének alapfeltételeiből fakad.

A naturálgazdasági rendszer mellett a pénz fölösleges luxus, olyan fölösleges, hogy a már kifejlődött pénzgazdaság is kivész, ha egy

gazdasági kör visszaesik a terménygazdaság állapotába. Nagy Károly pénzt veretett, de a gazdasági életnek nem kellett. Neustria, hogy Ausztráliáról ne is szóljunk, a népvándorlás vihariban visszatért a terménygazdasághoz, amelynek nincs szüksége a pénzre, mint értékmérőre, nem lévén fejlett vásári forgalma. Az alattvalók természetben fizetik adójukat, amit közvetlenül az úr és a környezete fogyaszt el; ékszert, finom szövetet, drága fegyvert és lovat, sőt stb. pedig cserébe szereznek rabszolgáért, marháért, viaszért, prémért és a harcias nép terménygazdaságának más termékeiért.

A városi élet ellenben a fejlődés felsőbb fokán nem lehet el a pénz, mint értékmérő nélkül. A városi szabad kézműves nem cserélheti ki állandóan készítményeit más kézműves munkájával; már a nélkülözhetetlen városi élelmjszer-kiskereskedés is megköveteli az ércpénzt: csaknem mindenki maga vásárol mindent. A szorosabb értelemben vett kereskedelem, nem a kereskedő és a vevő, hanem a kereskedő és a másik kereskedő közt, a forgalom lebonyolításában az értékmérő nélkül még kevésbé boldogulhat. Tegyük föl, hogy a hajótulajdonos, aki valamely kikötőbe rabszolgákat szállít, hogy selyemre cserélje be őket, amit viszont máshová

akar vinni, talál ugyan selyemkereskedőt, de az nem rabszolgára, hanem esetleg vasra, marhára vagy prémre kívánja áruját becserélni. Körülbelül egy tucat közbeeső cserének kellene történnie, míg célt érhetne, amit csakis úgy lehet elkerülni, ha van olyan áru, amelyet mindenki kíván. A szárazföldi országok terménygazdaságában a ló és marha, amelyre utóvégre mindenkinek szüksége lehet, erre a célra egészen jól felhasználható: a hajós azonban nem fizethet marhával, s ezért lesz a nemes fémből „péNZ”.

A tengeri államnak és a városállamnak ebből a két szükséges tulajdonságából, a centralizálásból és a pénzgazdaságból további sorsa szükségszerűen következik.

Már a városi embernek és még inkább a tengeri kikötőváros lakójának lélektana egészen más, mint a szárazföld lakójáé. Tekintete szabadabb és messzebbreható, bár elég gyakran felületes; élénkebb, mert egyetlen napon több izgalom éri, mint a parasztot egész éven át, s mivel hozzászokott a folytonos újításokhoz és újságokhoz, mindig: *novarum rerum cupidus*. A természettől távolabb él és sokkal kevésbé függ tőle, mint a paraszt, nem fél úgy a „szellemekétől” s sokkal kisebb tisztelettel követi azokat a tiltó rendeleteket, amelyeket az

első és a második rend előír. S végül, miután sűrű tömegben él együtt s a sokaságban rejlő erejét tisztán érzi, dacosabb és lázongóbb a parasztnál, aki oly szétszórtan él, hogy a tömeg erejét nem érezheti s az úr és környezete bármilyen összetűzésnél is túlsúlyban van vele szemben.

Már maga ez a tény is ama merev alárendeltségi viszony lazítását követeli, amelyet a primitív hűbéri állam teremtett. Csak Hellász szárazföldi államai tartották meg sokáig alattvalóikat a régi szolgaságban: Spárta a helotáit és Tesszália a penesztákat. A város-államokban azonban már korán találkozunk a plebs emelkedésével, amellyel szemben az uri osztály nem tud komoly ellentállást kifejteni.

Mint a letelepülési, úgy az ökonomikus viszonyoknak is a politikai viszonyok kialakulására hathatós befolyásuk van. Az ingó gazdagságban távolról sincs meg az ingatlan gazdagság konok állandósága: a tenger szeszélyes és a tengeri rabló és harcos szerencséje is ilyen. A leggazdagabb ember hirtelen elveszíthet mindent, viszont a legszegényebbet is Fortuna kerekének egy fordulása felszínre vetheti. De egy teljesen a gazdagságra alapított közösségben a gazdag mindent elnyer: „osztályt” és rangot, a szegény

pedig mindezt elveszíti. A gazdag plebejus a nép vezére lesz az alkotmányért és jogegyenlőségért folytatott küzdelmében és minden erejével támogatja őket, a patríciusok helyzete tartahatatlanná válik, ha a kényszerűség hatása alatt egyszer engedékenyek voltak; attól kezdve, hogy az első gazdag plebejust maguk közé vették, a születési jog legitimista védelme lehetlenné lett. Innentől kezdve azt halljuk: ami az egyiknek jár, a másiknak is jár és az arisztokrata uralomra a plutokratikus, azután a demokratikus, végre az ochlokratikus uralom következik, amíg egy idegen hódítás vagy egy nagy hadvezér tirannizmusa az áldatlan küzdelemnek végét nem veti.

Ami azonban nemcsak az állam, hanem a nép halálát is előidézi: a kapitálisztikus rabszolga-gazdaság, amely társadalmi berendezésnek minden tengeri rablásra és kereskedelemre alapított és pénzgazdaságilag kifejlett városállamban okvetlenül be kell következnie. A primitív hűbéri államokból átvett rabszolgaság, amely kezdetben ártalmatlan, mint minden terménygazdaságban, az egész állami életet fölfaló rákfénévé válik, amint „kapitalisztikusan” kihasználják, vagyis, amint a rabszolgamunkát nem egy hűbéri terménygazdaság, ha-

nem egy pénzzel fizető piac ellátására használják föl.

Tengeri rablás, kalózkodás és kereskedelmi háborúk számtalan rabszolgát hoznak az országba. A gazdag piac fogyasztó képességének következménye intenzívebb mezőgazdaság lesz és a város-államok urai birtokaiknak folyton növekedő járadékát élvezve egyre földéheosebökké válnak. A kispolgár azonban, akit a nagykereskedők érdekeiért való hadiszolgálat nyomaszt, mindjobban eladósodik, rabszolgává lesz vagy pedig, mint vagyontalan koldus, a városba vándorol. De itt sem talál munkát; ellenkezőleg: a parasztok betódulása már amúgy is nagyon megkárosította a régebben letelepült iparosokat és kiskereskedőket; a parasztok leigázásával mindinkább növekedő nagygazdaságok ipari szükségleteiket is saját rabszolgamunkásaikkal látatják el. És a baj tovább terjed. A városi iparnak az a része is, amely a város szükségleteiért dolgozik, mindinkább a vállalkozók hatalmába kerül, akik az olcsó rabszolgamunkát kiaknázzák. A középosztály elszegényedik és az állam élére egy vagyontalan, haszontalan csöcselék, igazi „koldus-proletariat” kerül, hála az időközben kivívott demokratikus alkotmánynak! Emiatt aztán előbb

vagy utóbb, politikailag és katonailag tönkre kell mennie, még az idegen invázió nélkül is (amely azonban nem maradhat el), úgyszólván pszichikailag el kellene pusztulnia az óriási elnéptelenedés, mondhatnók népsodródás következtében, amely mindezeket az államokat gyorsan tönkreteszi. Ezzel a jelenséggel ehelyütt nem foglalkozhatom bővebben.

Csak egyetlen város-állam tudta magát hosszú évszázadokon keresztül ama birtokokon, amelyeket a legyőzöttektől elvett, fentartani és csak azon egy oknál fogva, mert mint egyetlen győző, a népsorvadás ellen az egyetlen gyógyszerrel, a városi és falusi középosztályok hathatós újjáteremtésével próbálkozott. Ez az állam a római birodalom volt; de még ez az óriási állam is végül a kapitalisztikus rabszolga-gazdaság népsorvadásának áldozata lett. Közben azonban megteremtette az első imperiumot, vagyis az első szorosan centralizált nagyállamot, azzal, hogy a Földközi tengermentéki összes szárazföldi államokat és saját szomszédait legyőzte és bekebelezte s a maga uralkodói szervezete mintáját örök időkre a világ elé állította. A városi életet és a pénzgazdaságot pedig annyira fejlesztette, hogy soha többé teljesen el nem tűnhettek; azok a feudális száraz-

földi államok, amelyek Róma bukása vitán egykori területén szerveződtek, közvetve vagy közvetlenül megkaphatták amaz újabb lökéseket, amelyek segítségével a primitív hűbéri államon felülemelkedhettek.

NEGYEDIK FEJEZET.

A hűbéri állam kifejlődése.

A) A nagybirtok keletkezése.

Tervünkhöz híven visszatérünk ahhoz a ponthoz, ahonnan a primitív hűbéri állam mellékága; a város-állam kihajtott, hogy most már csak az egyenesen felfelé törekvő főágot kövessük.

Mint ahogy a város-állam sorsát ama gazdagság felhalmozódása irányította, amely államszervezete súlypontja volt, vagyis a kereskedelmi tőke: a szárazföldi állam sorsát is annak a gazdagságnak a felhalmozódása irányozza, amely államszervezetének súlypontjául tekinthető: a földtulajdon.

Fentebb már követtük a pásztortörzsek gazdasági differenciálódását és meggyőződünk arról, hogy a meglévő vagyonok körül való

felhalmozódás törvénye itt is elég erősen hat attól a pillanattól kezdve, amikor a politikai eszköz rablóhadjárat vagy mindenekelőtt rabszolgaság képében először feltűnik. A törzs máris nemesekre és szabad polgárookra ágazott, akiknek a harmadik rend, a politikai jogok nélkül való rabszolgák alá voltak rendelve.

A primitív államok e vagyoni és társadalmi rangkülönbsége még jobban kiélesedik a letelepüléssel megteremtett birtoktulajdon révén. A primitív államok első alakulásánál már tetemes birtokbeli különbségeknek kellett keletkezniök, mert a pásztortörzseknek nagy rabszolga- és nyáj fejedelmekre és kispolgárokra való tagolt-sága már élénken kidomborodott; a fejedelmek több területet foglalnak el, mint a kisemberek.

Ez kezdetben egész naiv módon történik és ama tudatos ténymegállapítás nélkül, hogy a nagybirtok jelentékeny szociális hatalom és vagyonszaporodás eszköze lesz. Erről szó sem lehet; ebben a stádiumban még a szabad polgároknak is lett volna hozzá hatalmuk, hogy a nagybirtok keletkezését megakadályozzák, ha sejtették volna, hogy hatalmát egykor ellenük fogja felhasználni. De ezt senki sem sejtette: a földnek e stádiumban nincs értéke. Nem is maga a föld volt a küzdelem célja és tárgya, ha-

nem a föld a röghöz kötött paraszttal, mint munkaalannal és munkámotorral együtt, amelynek kapcsolatából a politikai eszköz célja: a földjáradék kifejlődik.

A nagy, műveletlen földből azonban mindenki annyit vehet magának, amennyire szüksége van, amennyit megművelni tud vagy akar. Épp oly kevésbé gondolnak rá, hogy a látszólag kifogyhatatlan készletből az egyeseket megillető területet kiszabják, mint ahogy nem gondol rá az ember, hogy a levegőből mértékkel mérjen.

Az ősi családok fejedelmei már kezdettől fogva, a pásztortörzsek szokásai szerint, több népet és földet kapnak, mint a szabad polgárok. Ez fejedelmi joguk, mint pátriárkáknak, hadvezéreknek és katonáik eltartóinak, a kíséretüket tevő félig szabadok, rabszolgák és védettekkel szemben, amiből már a földbirtok talán jelentékeny, de primitív nagyságbeli különbségét feltételezhetjük. De ez nem minden; a fejedelmeknek nagyobb kiterjedésű benépesítetten földre van szükségük, mint a közönséges szabad polgárnak; szolgákat és rabszolgákat hoznak ugyanis magukkal, akik nem jogképesek s földbirtokot sem szerezhettek, de mégis föld kell a számukra, hogy megélhessenek s ezt a földet az úr magának foglalja le, rátelepíti őket. Minél

gazdagabb volt a nomád fejedelem, annál hatalmasabb lesz a nagybirtokos!

Legelőbb is tehát a gazdagság s vele együtt a társadalmi rang összehasonlíthatatlanul szilárdabb és tartósabb lesz, mint a pásztorstádiumban; a legnagyobb nyáj is elpusztulhat, de a földbirtok soha s a jobbágyok, akik járadékot aknáznak ki belőle, a legborzasztóbb mézszárlás után is elég gyorsan szaporodnak, még ha nem rabszolgavadászat révén, felnőtt korban telepítik is le őket.

E szilárd vagyonmag köré azonban a gazdagság is egész másfajta gyorsasággal csoportosul. Akármilyen ártatlannak látszott is az első elfoglalás, nemsokára föllép az a megismerés, hogy annál több járadékot húz az ember, minél több rabszolgája van, akiket szabad földre telepít. Ettől fogva a hűbéri államok külpolitikája nemcsak országokra és népekre terjedt ki, hanem ország nélkül való népekre is, akiket rabszolgák gyanánt visznek haza, hogy otthon újból letelepítsék. Ha az egész állam viseli a háborút vagy rablóhadjáratot, akkor a nemesek az oroszlánrészt kapják. Igen gyakran azonban saját szakállukra vonulnak hadba, csak a maguk kíséretével s ilyenkor az otthon maradt szabad polgár a zsákmányból egész kiesik.

Mind gyorsabban halad előre a nemesi földbirtokok naggyá növekedése: minél több rabszolgája van a nemesnek, annál több földjára élvez és annál több fegyveres kíséretet tud tartani, szolgálkából, munkakerülő kispolgárokból és szökevényekből, annál több rabszolgát tud általuk zsákmányul ejteni és földjára növelésére letelepíteni.

Ez a folyamat megy végbe ott is, ahol egy központi hatalom működik, amelynek az általános népjog szerint, (amely ezt nemcsak megtűri, hanem elég gyakran kifejezetten szentesíti), rendelkezési joga van a műveletlen föld fölött. Amíg ugyanis a feudális úr a koronának alávetett vazallusa, addig a korona érdekében van, hogy lehetőleg erőssé tegye, hogy katonai hatalmát, amelyet hűbéri tartozásképpen köteles uralkodója zászlójának szolgálatába állítani, a lehetőség szerint növelje. Megmutatandó, hogy ez a nyugateurópai feudális államoknál jól ismert összefüggés teljesen eltérő viszonyok között is létrejön, egy példát akarunk csak említeni. „Fidzsi szigetén a főköteleesség a hadiszolgálat volt s ez győzelem esetén új földterületeknek lakosaikkal együtt való ajándékozásához és így új kötelezettségek vállalásához vezetett”, – mondja Ratzel.

A földbirtok a birtokos nemesség kezében folyton hatalmasabb tömegekben halmozódott fel, ami a magasabb fokú primitív hűbéri államot fejlett feudális állammá való kibontakozásához vezette.

Az okozati összefüggést más helyen bővebben magyaráztam s ott már többször rámutattam arra, hogy összes fővonalaiiban tipikus folyamatról van szó. Csak így magyarázható meg az a tény, hogy Japánban a hűbéri rendszer a legapróbb részletekig identikusán fejlődött ki, bár ezt az országot az árjától teljesen különböző faj lakja és azonkívül (erős argumentum a túlságosan kiélezett materialisztikus történelmi fölfogás ellen) gazdaságának egészen más technikai alapja van: kapás- és nem eke-kultúra.

Itt, ahol, mint különben ebben az egész értekezésben, nem egyes népek sorsáról van szó, hanem annak a rajzolásáról, ami mindenütt a hasonló emberi természetekből következő tipikus fejlődés hasonló alapvonalait mutatja, a kifejlett hűbéri államok két legnagyobb példájának: Nyugat-Európának és Japánnak közismert voltát tételezem fel és lényegben kevésbé ismert esetekre szorítokozom, amelyekben az etnográfiai anyagot a

szorosan vett történelmivel szemben előnybe helyezem.

Az a folyamat, amelyet most be kell mutatnunk, a primitív hűbéri állam politikai és szociális tagolásának lassankint végbemenő, alapjában megrendítő átalakulása: a központi hatalom elveszti politikai hatalmát a birtokos nemesség fölött, a szabad ember süllyed és az „alattvaló” emelkedik.

B) A központi hatalom a kezdetleges hűbéri államban.

A pásztortörzs patriarchájának hadvezéri és papi tekintélye ellenére is rendszerint nincsen deszpotikus hatalma s a kisebb letelepült törzsek „királyai” is általában nem egyeduralkodók. Ellenben több pásztortörzsnek kiváló hadvezérek által egy hatalmas hadsereggé való első összefoglalása többnyire deszpotikus formák közt szokott megtörténni. A szabad, primitív vadász választott törzsfőjének háborúban feltétlenül engedelmeskedik; az ukrainai szabad kozákok, akik békés időben nem ismernek tekintélyt, harc idején hetmanjuknak élet és halál fölött való rendelkezést biztosítanak. A hadvezérrel szemben való engedelmesség közös vonása minden igazi harc lélektanának.

A nagy nomád csapatok élén mindenható deszpoták állanak, egy Attila, egy Omár, egy Dzsinghisz-khán, egy Tamerlán, egy Mosilikatse, egy Ketswäyo, a primitív hűbéri államok háborús összeolvadásából keletkezett nagy birodalmakban is eleinte erős központi hatalom szokott működni; például szolgáljanak Sargon, Cyrus, Klodvig, Nagy Károly és Boleszláv. Néha, különösen amíg a nagy birodalom földrajzi vagy szociális határait még nem érte el egészen, a központi hatalom erélyes fejedelmek kezében marad és hatalmuk a legvadabb despotizmussá és cézár-örületté fajulhat el: főképpen a két folyam országában és Afrikában találhatunk erre jellemző példákat. Ezeknek az államoknak az egyetemes történelem szempontjából kevésbé jelentékeny kormányformáival nem foglalkozhatunk bővebben; annyit akarunk csak mondani, hogy despotikus kormányforma kialakulása elsősorban attól függ, milyen vallási állást tölt be az uralkodó a hadvezérség mellett és van-e kereskedelmi monopóliuma vagy nincs.

A cesaro-papizmusnak mindenütt van hajlama a despotizmus durvább formáinak kifejlesztésére, míg a papi és világi hatalom megsztásánál viselőik kölcsönösen mérséklék és fé-

kezik egymást. Jellemzőek Sziget-India maláji államainak, ez igazi „tengeri államok”-nak viszonyai, amelyek keletkezése valóságos mása a görög tengeri államokénak. Itt általában a fejedelem hatalma épp oly csekély, mint például a királynak a már ismert attikai történelem kezdetein. A tartományi főnökök kezében (Zuluban a dattok, Atsinban a pangiiimák) van a hatalom, mint egykor Athénben. Ott azonban, „például Tobahban, ahol az uralkodónak a vallási motívumok még egy kis pápa jogkörét is biztosítják, a kocka megfordul. A pangiiimák itt csak hivatalnokok, akik teljesen a rádzsáktól függnék”. Meg csak arra a közismert tényre utalok, hogy Athén és Róma arisztokratikus főnökei, mikor a régi királyságot eltörölték, legalább a régi címet adták meg az uralom különben hatalom nélküli viselőjének: az isteneknek kellene a maguk megszokott áldozataik. Ugyanebből az okból gyakran a régi fejedelem utódát is megtartják, mint egy báb-méltóságot, amikor a tulajdonképpeni kormányhatalom már régen valamelyik hadvezér kezében van; a későbbi merovingi birodalomban is a karolingi majordomus állt a Merowech nemzetségéből való rex crinitus mellett, Japánban is a sogun a mikádó oldalán és az inkák birodalmában

az inka-hadvezér a mindinkább papi funkcióinak teljesítésére utalt huillcauma helyén.

Az államfő hatalma a főpapi méltóságon kívül gyakran a kereskedelmi monopólium révén is gyarapodik, ami a primitív törzsfőnök kiváltságai közé tartozik: a békés kereskedelem vendégajándékokból való kezdeteinek természetes következménye. Ilyen kereskedelmi monopóliuma volt például Salamonnak.

A szerecsen törzsfőnökök rendszerint a „kereskedelem monopolistái”. Így a zuluk királya is. A galláknál a törzsfő „természetesen törzsének kereskedője; egy alattvalójának sem szabad közvetlenül az idegenekkel kereskedést üznie.” A barotseknél és a mabimdáknál a király „szigorúan a jog szerint az országnak egyetlen kereskedője”.

Ratzel e tények jelentőségét találóan a következőképp méltatja: „A törzsfő hatalma emelésére a varázserőt a kereskedelem monopóliumával köti össze. Miután a törzsfő a kereskedelem közvetítője, mindent a kezében összpontosít, a mi alattvalóinak kívánatos s így kedves adományok ajándékozójává és a legforróbb vágyak teljesítőjévé válik. Ebben a rendszerben kétségtelenül nagy hatalom forrása rejlik.” Ha meghódított területeken, ahol a kormányhata-

lom úgysis erősebb szokott lenni, a kereskedői monopólium is hozzájárul, a királyság nagyon impozánsná alakulhat.

Különben szabálynak látszik, hogy a despotizmus látszólag legdurvább eseteiben sincs monarchikus abszolútizmus. Az uralkodó büntetlenül kegyetlenkedhetik alattvalóival, főképpen a leigázott osztállyal: de a feudális társadalom erősen korlátozza. Ratzel ehhez a következő megjegyzést fűzi: „Az afrikai vagy ósamerikai fejedelmek udvartartása mindig a tanács... Az önkényuralom okát, amelynek nyomaira az alacsony fokon álló népeknél mindig rátalálunk, ott is, ahol köztársasági a kormányforma, nem mindig az állam vagy a törzsfő túlsúlyában leljük fel, hanem az egyesek erkölcsi gyengeségében, akik jóformán ellentállás nélkül lesznek a fölöttük uralkodó hatalom áldozatai.” A zuluk királysága korlátolt despotizmus: a kormányzásban hatalmas miniszterek állanak mellette, más kaffertörzseknél meg tanács, amely sokszor nép és fejedelem helyett uralkodik. Mégis: „Tsaka idejében a tirannus jelenlétében történt minden tüszszentést és torokreszelést s a királyi ház rokonának halálakor tanúsított részvétlenséget halállal büntettek.” Ugyanez áll a rettene-tes vérengzéséről hírhedt nyugat-afrikai álla-

mokról: Dahomeyról és Asantiról. „Ámbár a háborúban tömérdek emberélet pusztult el és a rabszolgakereskedés és emberáldozat szokásos volt, a despotizmus sohasem fajult korlátlanná . . . Bowditch kiemeli az Asanti-i rendi tagoltságnak a perzsával való hasonlatosságát, amelyet Hérodotosz írt le”, – írja Ratzel.

Mégegyszer hangsúlyozzuk, hogy őrizkednünk kell a despotizmusnak az abszolutizmussal egy sorba való állításától. Az uralkodónak a nyugateurópai hűbéri államokban is gyakran korlátlan hatalma volt élet és halál fölött és mégis tehetetlen volt, ha a „nagyok” ellene szegültek. Amíg az uralkodó az osztálytagoltságot nem bántja, szabadon kegyetlenkedhetik, s néha egy nagy urat is fölálldozhat: de jaj neki, ha egyszer nagyjainak ökonomikus kiváltságait meri érinteni! Ezt az egy részt (jogilag) egészen szabad, másrészt (politikailag) nagyon korlátozott hatalmat jellemző példákön látjuk a nagy keletafrikai államokban; „a vagandák és a vanyorók kormányformája olyan, hogy elméletben a király uralkodik az egész ország fölött, de tulajdonképpen az ország a legfőbb törzsfőké. Mtésa idejében ők szervezték meg a népet minden idegen befolyás ellenében és Moanga nem mer semmiféle újítást heve-

zetni nélkülük. Ha a királyi hatalom a valóságban korlátozott is, külsőleg azért mégis impozáns. Az uralkodó mint korlátlan parancsoló áll a tömeggel szemben, szabadon rendelkezik élet és halál fölött és csak főbb udvaroncai szűkebb körében érzi megkötöttségét".

Ugyanez áll, hogy a nagy államalkotó körök utolsóját is megnevezzük, az óceániaiakról: „sehol sem hiányzik egészen az uralkodó és a nép között való reprezentatív közvetítés Az arisztokratikus elv korrigálja a patriarchálist. A magasfoku despolizmus inkább az osztályok és kasztok nyomásán alapszik, mint egyetlen úr túlságosan hatalmas akarátán”, – mondja Ratzel.

C) A kezdetleges hűbéri állam politikai és szociális tagoltsága.

E helyütt nem ismertethetjük részletesebben a primitív állami kormányformák patriarchális-arisztokratikus (illetőleg plutokratikus) keverékének árnyalatait, amelyeknek legfeljebb ethnográfiai-történelmi és jogi nézőpontból van némi jelentőségük, a fejlődés további folyamataira azonban alig.

Az uralkodó hatalma kezdetben bármilyen

nagy volt is, az elkerülhetetlen sors rövid idő alatt mégis szétforgácsolta és pedig annál gyorsabban, minél erősebb volt ez a hatalom, vagyis minél kiterjedtebb a fejlettebb fokú kezdetleges hűbéri állam területe.

Az egyes nemes ember hatalma a fent vázolt folyamat, vagyis kihasználatlan földterületek fokozódó elfoglalása és újonnan szerzett rabszolgákkal való benépesítése révén sokkal nagyobbra nő, semhogy a központi hatalom jó szemmel nézhetné. „Hogyha egy klánban, amely körülbelül nyolcvanezer harcost számlál, írja Mommsen a keltákról, egyetlen nemes a hűbéresein és adósain kívül tízezer szolgálival vonulhatott a tartományi gyűlésre, világos, hogy inkább független dinasztia volt, mint klánjának polgára.” Ugyanez áll a szomáli nagybirtokosra, a heiura nézve is, akinek földjein száz meg száz család él függő viszonyban, úgy hogy a Szomáliák nagyon emlékeztetnek a mi középkori feudális állapotainkra.

Ámbár egyes birtokosoknak ilyen túlsúlyra való emelkedése már az alacsony fokú hűbéri államokban is bekövetkezhetett, azért legmagasabb fokát csak a fejlettebb feudális államban: a feudális nagyállamban érte el, még pedig hatalmának azzal a gyarapodásával,

amelyet a nagybirtok a hivatali hatalom révén nyert.

Minél inkább terjeszkedik az állam, annál több hatalommal kell az állami központnak a háborúk és fölkelések által leginkább fenyegetett határszéli tartományok kormányzóit fölruházni: a legfőbb hadviselési jogosultságot a legfőbb közigazgatási funkciókkal kell egyesítenie, hogy hivatalos területét az állam részére teljes biztossággal megtarthassa.

S bár kevés polgári hivatalnokra van csak szüksége, mégis állandó hadierő nélkül nem állhatja meg a helyét. Miből fizesse viszont a katonaságot? Az adókat, amelyek a központba folynak, hogy ismét az ország különböző részeibe széteszlódjanak, csak a pénzügyileg fejlett államokban ismerik (talán egyetlen kivétellel, amelyről odább lesz szó). Pénzgazdaságról és pénzadóról azonban itt, a terménygazdasággal foglalkozó szárazföldi államban még nem lehet szó. A központ tehát nem tehet egyebet, mint hogy a grófot, kasztellánt vagy szatrapát hivatali körzetének természetbeni jövedelmére utalja. Beszedi tehát a természetbeni adót, rendelkezik alattvalói munkájával, különböző illetékeket fizettet velük marhában meg egyébben, aminek ellenében a fegyveres hatalmat kell fen-

tartania és bizonyos számú csapatokat a központ rendelkezésére kell bocsájtania. Tartozik azonkívül utakat és hidakat építeni, az uralkodót és kíséretét vagy követét ellátni, végül nagy értékű vagy könnyen szállítható javakból: lovak, marhák, rabszolgák, nemes ércek vagy borokból bizonyos meghatározott adót az udvartartásnak beszállítani.

Más szóval: rendkívül súlyos robotot szolgáttanak néki, amivel, ha már előzőleg nem volt a leghatalmasabb az országban, pedig ez a leggyakoribb eset, hivatalos körzetének legelső birtokosává válik. Természetes, hogy ezután is ugyanazt cselekszi, mint a vele egy társadalmi osztályban levő, nem hivatalos személyiségek, csak hogy még nagyobb mértékben foglal el mindig újabb földterületeket, amelyekre hűbéreseket telepít, hogy katonai hatalma minél nagyobb legyen; ez az eljárás a központnak is kívánatos, tehát elő is mozdította. Ezeknek az államoknak az a végzetük, hogy önmaguknak kell ama helyi hatalmakat nagyra növelniök, amelyek azután őket is elnyelik.

Alkalmilag az örgróf föltételeket is szabhat, amikor fegyveres segítséget kérnek tőle, például a szünetlenül dúló örökösödési háborúk-

ban. Az örgróf valamilyen fontos koncessziói kap, mindenekelőtt hivatalához való örökösödési jogot, amely most már a feudális uralkodóéval azonos lesz. Ilyenképpen egyre nagyobb önállóságra tesz szert s a muzsik szomorú panasza: az ég magas és a cár messze van, mindenütt valósággá válik. Jellemző példát adok erre Afrikából: „a lundák országa abszolutisztikus hűbéri állam. A törzsfőnökök (Muata, Mona, Muene) az összes belügyekben önállóan intézkednek, míg a Muata Jamvonak tetszik. A kiváló és távolabb lakó törzsfőnökök minden évben rendszeresen elküldik a hűbéradót vivő karavánt Mussumbába; a nagyon messze lévők azonban hosszú ideig egyáltalán nem fizetik meg az adót, míg a székváros közelében lakó kisebb fejedelmeknek évenként többször is kell fizetniük”, – jegyzi fel Ratzel.

Ennél a példánál semmi sem mutathatja világosabban, hogy e laza őállamokban, amelyek közlekedési rendszere tökéletlen, a térbeli távolságnak milyen nagy politikai hatása van. Szinte azt mondhatnók, hogy a feudális urak önállósága abban a mértékben növekedik, amilyen távolságban van székhelyük a központi hatalomtól. A korona mindig nagyobb árat kénytelen adni szolgálataikért s az összbirodalmi

felsőjogokból egyiket a másik után rájuk kell ruházni vagy el kell tűrnie, hogy magukhoz ragadják a hűbériség öröklődését, a kereskedelmi és az útjogot, fejlettebb államokban a pénzverés jogát, a törvénykezési főhatóságot, a jobbágytartó jogot, a szabadok hadi szolgálatával való rendelkezést.

A hatalom birtokosai a határszéli tartományokban így jutnak egyre nagyobb, végül korlátlan tényleges uralomhoz, még ha a hűbéruróság formai köteléke az újonnan keletkezett fejedelemségeket látszólag sokáig össze is tartja. Az olvasó erre a tipikus folyamatra számtalan példát talál: az egész középkori történelem ilyen példák láncolata, nemcsak a merovingi és karolingi birodalom, nemcsak Németország, hanem Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Lengyelország, Csehország, Magyarország, Japán és Kína, nem egyszer, hanem többször is átestek ezen a bomlási folyamaton. Ugyanez a sors érte a kétfolyam országának feudális államait is: az egymást leváltó nagy birodalmak mindig szétszakadnak, hogy később ismét összecsapzódjanak. Weber világtörténelmében ezt mondja Perzsiáról: „Egyes államok és provinciák szerencsésen sikerült leválás útján hosszabb vagy rövidebb ideig tartó szabadsághoz jutottak és a

szuzai nagy királynak nincs meg mindig a kellő hatalma, hogy engedelmességre kényszerítse őket; egyes más államokban szatrapák vagy harcias törzsfőnökök önkényesen uralkodtak, hűtlenül és erőszakosan, a saját szakállukra vagy pedig mint az uralkodó adófizető társai, esetleg mint alkirályok. A perzsa birodalmat államok és tartományok közös jog, szabályozott közigazgatás, egyenjogú bíraskodás, rend és törvényes hatalom nélkül való összeállása bomlasztotta szét menthetetlenül.

Hasonlóképpen járt a nilusmenti szomszéd is: „Az ősfoglalók családjaiból, a szabad földbirtokosokból, akik csak a királynak fizettek adót, támadtak azok a fejedelmek, akik bizonyos kisebb-nagyobb területeken uralkodtak: e fejedelmek a családi birtokuktól elválasztott külön területen voltak az urak. Későbbi, szerencsétlenül végződött háborúk, amelyek a régi és a középső birodalom hézagát talán betöltötték s újonnan szerzett hadifoglyok, akiket munkaerőnek használtak, a leigázottak intenzívebb kihasználását és az adók pontos megállapítását tették szükségessé. A kisebb fejedelmek hatalma a középbirodalomban rendkívül megnövekedett, nagy udvartartást rendeztek be és utánozták a királyi udvar pompáját”. „A királyi tekintély-

nek a hanyatlás korában való süllyedését egyes magasabb tisztviselők arra használták föl, hogy személyes érdeküket biztosítsák és hivatalukat öröklés jogán egészen családjuk kezébe adják.”

Természetesen ez a történelmi törvény nem szorítkozik pusztán a „történelmi” népekre. „Radzsisztánon kívül is, írja Ratzel az indiai feudális államokról, a nemesek sok helyen nagyfokú függetlenséghez jutottak, úgy, hogy még Haiderabadban is, miután a Nizám egyeduralkodásra tett szert, az umarák vagy nábobok külön csapatokat tartottak, amelyek a Nizám hadseregétől függetlenek voltak. Ezek a kisebb fejedelmek az indiai államok közigazgatásánál újabban támasztott fokozottabb követeléseknek kevésbé engedtek, mint a nagyobbak.”

Még Afrikában is úgy keletkeznek és tűnnek el hűbéri nagy államok, mint a szappanbuborék: fölbukkannak az események örökös egyformaságában és ismét szétpattannak. Az asantik hatalmas birodalma másfél évszázadon belül területének egy ötödrészére zsugorodott össze, azok közül az államok közül pedig, amelyekkel Portugália ütközött meg, több is eltűnt azóta nyomtalanul, pedig erős feudális birodalmak voltak: „Pompás és kegyetlen szerencsen-

birodalmak, mint Benin, Dahomey vagy Asanti, politikailag szervezetlen törzsek közepette sok hasonlóságot mutatnak a régi Peruval vagy Mexikóval. A mfumuk szigorúan elkülönített örökös nemessége, amelynek legfőbb hivatása a kerületek adminisztrálása volt s mellettük a nem örökletes rendi nemesség Loangóban az uralkodó erős oszlopait alkották.”

Az egykori nagy birodalom ilyképp apróbb, közjogilag vagy tényleg egymástól független részállamokra esett s a régi processzus újra kezdődött. A kisebbet megeszi a nagyobb, míg végre egy új egységes birodalom keletkezik; „a legelső földbirtokosok utóbb császárok lesznek”, – mondja Meitzen lakonikusan Németországról. De ez az óriás családi hatalom is elpárolog, szétforgácsolódik, miután a földbirtokot a hadviselő vazallusok kezére kell adni. „A királyok magukat ajándékozzák el így, a Deltánál levő nagy földbirtokuk szétforgácsolódott”, – állapítja meg Schneider a hatodik dinasztia fáraóiról. A merovingok és a karolingok családi hatalma épp így roppant össze a frank birodalomban, Németországban pedig a szászoké és a Staufoké. Több bizonyítékot nem is kell fölhoznunk; mindez köztudomású dolog.

Hogy milyen erők szabadították föl a kez-

detleges feudális államot abból a varázskörből, amelyben az egyesülés és a széthullás véget nem érőn váltakozott, a továbbiakban fogjuk elmondani. Előbb azonban ennek a történelmi folyamatnak a politikai oldalán kívül a szociális oldalát kell szemügyre vennünk; ez a folyamat gyökeresen megváltoztatja az osztályok tagozódását.

Félelmetes erővel tört rá mindenütt a szabad polgárookra, az urak csoportjának alsóbb rétegeire és hűbéresekké süllyesztette őket. Bukásuk a központi hatalomával párhuzamos, mert a nagybirtokosok hatalmi túlkapásaitól egyenlő mértékben lévén fenyegetve, természetes szövetségesek voltak. A korona a földbirtokosokat addig tartotta kezében, míg a kerületükből való szabad polgárok fölkelő serege az ő ihadi erejével, kíséretével szemben túlsúlyba nem kerül. Az a végzetes szükségesség azonban, amelyet az imént említettünk, arra kényszeríti a koronát, hogy a parasztokat a junkereknek szolgáltatassa ki s az utóbbiak családi hatalmát gyarapítsa. Abban a pillanatban, amelyben a földbirtokos gárdája a szabad polgárokkal szemben kedvező helyzetbe kerül, a paraszt elveszett. Ahol a földbirtokosra az állami felségjogokból valami átszállt, vagyis többé-kevésbé független

állami hatalomhoz jutott, ott a szabad polgárok lenyűgözése legalább részben „törvényes” formában történik: a hadi szolgálattal teszik tönkre, amelyet annál gyakrabban követelnek tőle, minél gyakrabban kívánja a dinasztia érdeke új terület és újabb alattvalók szerzését. Visszaélnék kötelezettségével és visszaélnék az igazságszolgáltatás hatalmával.

A kegyelemdőfést azonban a szabad polgároknak a legfontosabb uralkodói jogok formális átruházása vagy tényleges bitorlása: a földbirtokosoknak a még meg nem hódított területekkel való rendelkezése adja. Ez a föld ugyanis tulajdonképpen a népé, vagyis a szabad polgárok összességéé, de a mindenütt érvényben levő ősi jognál fogva a patriarcha rendelkezik vele; a korona többi jogaival együtt ez a rendelkezési jog is átszáll a tartomány urára, ki most már olyan eszközt kapott kezébe, amellyel a szabad polgárok utolsó maradékát is kiirthatja. Saját tulajdonának nyilvánítja az egész, még megműveletlen területet, a szabad polgárok foglalásától elzárja s csak azok letelepülését engedi meg, akik fenhatóságát elismerik, vagyis valamilyen formában a függő helyzetbe belenyugodnak és hűbéreseivé lesznek.

Ez az utolsó szög a szabad polgárok kopor-

sójában. Eddig a vagyoni helyzet bizonyos fokú egyenlőséget biztosíthatott s ha a parasztnak tizenkét fia volt, az ősi birtok nem forgácsolódott szét: tizenegyen új barázdát hasítottak ki a közös birtokon vagy a községeknek még ki nem osztott közterületen. Mostantól fogva ez lehetetlen; a földbirtok felaprózódik, ha sok gyermek van a családban, más birtokok pedig egyesülnek, amikor például fiú és leány-örökös összeházasodnak: már vannak „munkások”, akik segítenek a nagyobb terület megművelni, nevezetesen a fél-, negyed- és nyolcad-telkesek. A szabad falusi nép így válik ketté, szegényekre és gazdagokra; meglazul már az a kötelék, amely eddig összetörhetetlenné tette őket s ha még jognélküliek is nyomultak be a községbe, minden társadalmi összetartás felbomlik s az osztály- és vagyonkülönbség által szétszűllött parasztság védtelenül a hatalom birtokosainak igájába esik.

Ez a folyamat azonban ott sem megy végbe másképp, ahol a mágnásnak nincs állami felségjoga; a nyilvánvaló erőszak, a szemérmetlen jogsértés teszi meg ezt a szolgálatot s a távollakó, tehetetlen uralkodónak, aki a jogtipró és erőszakos mágnás jóindulatára rá van utalva, a közbelépésre sem hatalma, sem módja nincs.

A példák fölöslegeseek: a szabad parasztság Németországban legalább háromszor esett át ezen a kisajátításon és lefokozáson. Először a kelták idején. A második vereség a törzsbirodalom szabad parasztjait a kilencedik és a tizedik században érte, a harmadik tragédia pedig a tizenötödik században ment végbe, a hajdani szláv földön lévő telepen. A parasztok sorsa legrosszabbul ott ment, ahol monarchikus tekintély egyáltalában nem volt, amelynek az alattvalóival való érdekközössége mégis csaknem mindenütt enyhítőén hatott az elnyomatás legalább külső formái tekintetében, nevezetesen a „nemesi köztársaságokban”. A Cézár korabeli kelta Gallia a legrégebb példák egyike. „A nagy családok a gazdasági, katonai és politikai túlsúlyt egyesítették a kezükben s az állam kihasználható jogainak bérbeadását monopolizálták. A szabad polgárokat, akiket az adók terhe úgyis agyonnyomott, arra kényszerítették, hogy tőlük vegyenek kölcsönt s miután adósaikká tették, szabadságuktól megfosztották és hűbéreseikké súlyesztették. Testőrséget alakítottak, mint ami nemesi jog szerint jár: lovas zsoldosokkal vették körül magukat, hogy államot alkossanak az államban, saját embereikre támaszkodva a törvényes hatóságokkal is szembe-

szálltak, a községgel szemben való kötelességeik teljesítését megtagadták és valósággal fel-dúlták a községi életet. Csak a hűbéres talált védelmet gazdájánál, akit kötelessége és érdekei kényszerítettek rá, hogy az emberét ért méltatlanságot megtorolja; az államnak azonban a szabad polgárok oltalmazására nem volt már hatalma, miért is tömegestől álltak be hűbéresnek valamely hatalmas úrhoz.” Ugyanezeket a viszonyokat találjuk másfél évezreddel utóbb Kurlandban, Livlandban, Svéd-Pomerániában, Kelet-Holsteinban, Mecklenburgban és Lengyelországban. Amint ott a junker a szabad parasztot, itt a szabad nemes slachtát verte le. „A világtörténelem egyhangú”, – mondja Ratzel. Ugyanilyen módon igázták már le az ókori Egyiptom parasztságát: „a középső birodalomnak egy háborús időszak után következő korszaka a délvidéki paraszt helyzetét is nagyon megrontotta. A szabad urak száma megfogyatkozott, de birtokuk és hatalmuk megnagyob-bodott. A parasztok adóját a birtokok pontos minősítése útján kataszterileg, szigorúan megál-lapítják. Sok paraszt tehát a kerületi fejedelmekhez ment robotmunkára vagy a városba szegődött el, mint szolgál, iparos vagy valamely birtokos gazdasági tisztviselője. Az esetleges

hadifoglyokkal egyetemben a fejedelmek udvartartásának kibővítéséhez járulnak hozzá és a parasztságnak birtokaiból való kiűzéséhez”.

E folyamat kikerülhetetlenségét semmi sem bizonyítja világosabban, mint a római birodalom példája. A hűbériség fogalma már megszűnt, amikor a birodalom a maga minden újságával a világtörténelem színpadára lépett: már csak a rabszolgaságot ismerték. És mégis: másfél évezreddel utóbb a parasztok ismét valósággal hűbéres sorba jutottak, miután Róma mértéktelen kiterjedésű nagy állammá fejlődött, amelynek határszéli kerületei a központtól mindinkább elváltak. A nagybirtokok urai, akikre az alsóbbfokú bíraskodás és a rendőri igazgatás birtokaik területén átszállt „alattvalóikat még akkor is, ha az ager privatus vectigalis eredetileg szabad tulajdonosai voltak, függő helyzetbe vonták és az immunitás egy nemével kifejlesztették a tényleges glebae adscriptiót”. A bevándorolt germánok ezt a feudális rendszert Galliában és a többi provinciákban készen vehették át. Az egykor végtelen különbség a szabad gyarmatosok és a rabszolgák között itt már teljesen eltörlődött, lefelébb természetesen gazdaságilag, nemsokára azután alkotmányosan is.

Amilyen mértékben a szabad polgár a

szomszédos nagybirtokosokkal szemben gazdaságilag és politikailag mindenütt függő helyzetbe, úgyszólván jobbágyságba kerül, a valamikor leigázott népréteg ugyanolyan mértékben emelkedik. A két réteg közeledik egymáshoz, félúton találkozik, azután egybeolvad. Amit az imént a késői Róma rabszolgáinál és szabad gyarmatosainál megfigyeltünk, ugyanaz megy végbe mindenütt a többi államokban. Így olvadtak össze Németországban a szabad polgárok és az egykori jobbágyok a földhűbéreseknek gazdaságilag és jogilag egyenlő rétegében.

Az egykori „alattvalók”, röviden plebs emelkedése ugyanolyan következetességgel megy végbe, mint a szabadosok hanyatlása, annál a feltevésnél fogva, amelyen ez az egész államrendszer nyugszik: a földbirtok mindig kevesebb kézben való összpontosulása következtében.

A plebs természetesen gyűlöli a központi hatalmat, hiszen legyőzője és megadóztatója – és a szabad polgárokat is, mert megvetik, politikailag elnyomják és gazdaságilag visszaszorítják. A nagy mágnás is természetes ellensége a központi hatalomnak, amely az államtól való függetlenségének akadály, ugyancsak természetes ellensége azonban a szabad

polgároknak is, akik nemcsak a központi erőnek támaszai, hanem terjeszkedését birtokukkal térbelileg is korlátozzák és jogegyenlőségre való igényeikkel fejedelmi büszkeségének kényelmetlenek. A politikai és a társadalmi érdekek egyezősége kell, hogy a tartományi fejedelmet és a plebst szövetséges társakká tegye. Az előbbi csak akkor juthat teljes függetlenségre, ha a koronával és a szabad polgárokkal való hatalmi harcában megbízható katonái és engedelmes adófizetői vannak. A plebejust pedig csak az válthatja meg a gazdasági és társadalmi páriaságból, ha a gyűlölt és elbizakodott szabadokat elnyomják.

Másodszor találkozunk itt a fejedelem és alattvalói szolidaritásával. Az első alkalommal, az államalakulás második stádiumánál, csak futólagosan érintettük. Ez a szolidaritás arra bírja az apró hűbéres fejedelmet, hogy hűbéreseivel éppen olyan gyöngéden bánjék, amily keményen a területén lakó szabadokkal, annál szívesebben harcolnak érte és fizetnek néki adót és a szorongatott szabadok annál inkább engednek a nyomásának, mivel a szuverenitásban való részességük a központi hatalom bukásával együtt úgy is csak árnyékká válik. Itt is és ott is – Németországban teljesen öntudatosan történt a

tizedik század vége felé, – a tartományi fejedelem különös „gyöngédséggel” kormányoz, hogy a szomszédos hatalmak alattvalóit is magához vonzza s éppen olyan mértékben fokozza saját katonai és pénzbeli erejét, amennyivel természetes ellenségét gyöngíti. Így jut a plebs forma szerint vagy valóságban több és több joghoz, kedvezőbb birtokjoghoz, önkormányzati joghoz és községi ügyekben való önálló bíraskodáshoz s előbbre kerül ugyanoly mértékben, mint ahogyan a szabad polgárság hanyatlak, míg végre a két csoport útközben találkozik és jogilag és gazdaságilag körülbelül egyenlő rétegben egyesül. Félig hűbéresek, félig állami alattvalók lévén, a feudális államnak olyan karakterisztikus formáját alkotják, amelyben még nem válik elég élesen külön a közjog a magánjogtól: közvetlen következése ez történelmi keletkezésének, amely az ökonomikus magánjogok kedvéért rendezte be az állami uralmat.

D) Az etnikai összeolvadás.

A lehanyaglott szabadok és a felemelkedett plebejusok jogi és szociális egybeolvadásából az etnikai összevegyülés természetszerűen következik. Míg azelőtt a legyőzötteknek a commer-

ciumot és a connubiumot szigorúan megtiltották, most már keveredésüknek semmi sem állja útját; a falun már nem az úri születése a döntő szó a társadalmi osztályokban, hanem a gazdagságé. A pásztor harcos tiszta vérű leszármazottja gyakran kénytelen a jobbágy éppen olyan tisztavérű leszármazottjának szolgálatába lépni. Az alattvalók társadalmi csoportját most már a régi etnikai úri csoport és a régi alattvalói csoport egy-egy része alkotja.

De csak egy része az utóbbinak. Másik része a régi etnikai úri csoporttal hasonlóképp egységes társadalmi csoportba olvadt össze, vagyis: a plebejusoknak egy része nemcsak arra a fokra emelkedett föl, amelyre a szabad polgárok tömege lesülyedt, hanem sokkal magasabbra, míg el nem érte a most épp oly rendkívül előkelő, mint számszerint megfogyatkozott uricsoporttal való teljes egyenjogúsítást.

Ez is egyetemes és általános történelmi folyamat: a feudális uralkodási rend feltételeiből mindenütt ugyanazzal a kényszerítő erővel következik. A primus inter paresnek, aki (akár a központi hatalom, akár a helyi hatalom birtokosa) fejedelmi állást tölt be; uralkodásához engedelmesebb eszközre van szüksége, mint aminők az ő pairjei. Az ő osztályukat el kell

nyomnia, ha ő maga emelkedni akar s ezt mindegyik akarja, kell is mindegyiknek akarnia, a hatalomra való törekvés itt azonos az önfentartásra való törekvéssel. Ebben a törekvésben a nyakas és engedetlen atyafiság és nemesség útjában van, ezért találunk minden udvartartásban, a leghatalmasabb feudális állam uralkodójától az egyszerű uraság udvaráig mindenütt, kétes származású egyéneket, mint az urak képviselőivel szemben bizalmas tisztviselőket, akik a fejedelmi hivatalnok álarcában voltaképpen a fejedelmi hatalom részesei, például az indunák a bantu-király udvaránál. Nem csoda, ha a fejedelem alkalmatlan és követelőző tanácsadói helyett inkább olyanokban bízunk, akik egészen az ő kreatúrái, akiknek állása felbonthatatlanul össze van kötve az övével s akiket az ő bukása szintén romlásba dönt.

Itt is csaknem fölöslegesek a történelmi bizonyítékok. Mindenki tudja, hogy a nyugat-európai feudális államok udvaránál a király rokonain és néhány nemes vazalluson kívül az alsóbb néposztályokból való elemek is fontos állásba jutottak: papok és a fegyverforgatást jól értő plebejusok. Nagy-Károly meghitt emberei között birodalma minden népének és népfajának képviselőit föltalálhatjuk. A Detréről szóló

mondában is látunk példákat a leigázottak hatalomra emelkedésére. Erre nézve elmondok néhány kevésbé ismert bizonyítékot:

A fáraók országában, még a régi birodalomban, a pásztorhódító feudális nemességből való birodalmi tisztviselőkön kívül, akik az egyes kerületekben, mint a korona képviselői teljes hatalommal helytartóskodtak, „az uralkodás egyes ágainak ellátására rendelt külön udvari tisztviselői kar is volt, amelynek tagjait az udvarhoz és az alkirályokhoz berendelt szolgák, hadifoglyok, menekültek stb. sorából választották”. A Józsefről szóló monda is az akkortájt gyakori jelenség példája, hogy rabszolgából teljes hatalmú miniszter lehetett. Ma is láthatunk még ilyen karriereket minden keleti udvarnál: Perzsiában, Törökországban, Marokkóban. Érdekes, sokkal későbbi korban, a kifejlett feudális állam stádiumából a rendi államba való átmenet idejéből az öreg Derfflinger esete, aki mellé még számtalan vitéz katonát állíthatnánk.

Még néhány adalék a „történelem-nélküli” népekről. Ratzel ezt írja a Bornu birodalomról: „a szabadok szabad származásuk tudatát nem veszítették el a sejk rabszolgáival szemben, az uralkodók azonban jobban bíztak a rabszolgák-

ban, mint saját rokonaikban és a törzs szabad férfijaiban s engedelmességükben is jobban megbíznak. Nemcsak az udvari tisztségeket, hanem az ország védelmezését is a legrégebbi időktől fogva főleg rabszolgákra bízták. A fejedelem testvéreit és ambiciózusabb és tehetségesebb fiait is bizalmatlanul nézték s míg a legfontosabb udvari tisztségek rabszolgák kezében voltak, a hercegeket az uralkodó székhelyétől távolabb eső pontokra küldték. A hivataloknak és a provinciáknak saját bevételükből kellett a kiadásokat fizetni”.

A fulbák társadalma „fejedelmekre, törzsfőnökökre, szabadokra és rabszolgákra oszlik; fontos szerepük van a királyok rabszolgáinak, akik katonák és tisztviselők s jogosan tarthatnak számot a legfőbb állami állásokra.”

Ez az udvari nemesség esetleg a birodalmi tisztviselői karban is kaphat helyet, úgy hogy a tartományi fejedelemséghez vivő út nyitva áll előttük; a kifejlődött hűbéri állam főnemességet reprezentálja s e rangját még akkor is megtartja, ha egy hatalmasabb szomszéd által való meghódítás útján mediatizálják. A frank főnemességben bizonyára voltak ilyen eredetileg alsóbb elemek, s mivel ebből a csoportból került ki az egész európai főnemesség

nagy része, legalább közvetlen ágon, összeházasodás útján, az etnikai összeolvadást a mostani alattvalók csoportjához hasonlóan az úri-csoport legfelsőbb rétegeiben is megtalálhatjuk. Ugyanezt mondhatjuk Egyiptomról is: „a királyi hatalomnak a hanyatlás korában való sülyedése idején a főbb tisztviselők hatalmukat arra használták föl, hogy személyes érdekeiket szolgálják, hivatalukat örökösödési joggal családjuknak juttassák és így egy a többiektől etnikailag nem különböző hivatalnoki nemességet alkossanak”.

Ugyanebből az okból ugyanez a folyamat megy végbe a mostani középosztálynál, az úri csoport alsóbb rétegénél, a nagy hűbéresek tisztviselőinél és tisztjeinél is. Eleinte még volt társadalmi különbség a szabad vazallusok és a gárdájának plebejus eredetű altisztjei között, de a függőségnek emelkedik, a szabadságnak pedig csökken a társadalmi értéke; az uralkodó itt is jobban bízik az ő kreatúráiban, mint a bennszülött nemességben. így azután előbbutóbb el kell következnie a teljes egybeolvadásnak. Németországban a hűbéres udvari nemesség 1085-ben még a servi et litones rangja között van, száz évvel később már a liberi et nobiles sorában. A tizenharmadik század folyamán

a szabad vazallusokkal lovagi nemességgé egyesülnek és gazdaságilag egyenlő rangba jutnak: mind a ketten alhűbéreseket kapnak és robotmunkásokat, katonaállítás kötelezettsége ellenében. A hűbérúrnak a robothoz való joga ezenközben éppen úgy örökölhetővé lett, mint a szabad vazallusoké és a régi nemességből való, a fejedelemség nyomását kibíró kisebb birtokosoké.

Ez a folyamat egész hasonlóan ment végbe Nyugateurópa minden más feudális államában és pontos mását találjuk a legszélsőbb Keleten, Japánországban is. A daimiók alkotják a főnemességet, a szamuraik pedig a lovagrendet, a fegyveres nemességet.

E) A kifejlett hűbéri állam.

A hűbéri állam elérte teljes fejlettségét. Politikai és társadalmi tekintetben számtalan rétegű hierarchiát alkot, amelynek minden alsóbb rétege a közvetlenül fölötte levővel szemben szolgáltatásokra van kötelezve, a felsőbb pedig a közvetlenül alatta levőt védeni tartozik. Az alap: a dolgozó nép, amelynek nagyobb része parasztsorból való. Munkája fölöslegével, a földjáradékkal, a gazdasági eszköznek egész „érték-

többletével” a felsőbb rétegeket tartja ki. Ez a földjáradék a földbirtokok nagyobb részéből amennyiben nem a tartományi fejedelem vagy a korona közvetlen házikezelésben levő tulajdonai, a kisebb hűbéresekhez ömlik, akik e járadék ellenében kötelesek katonaságot állítani és bizonyos esetekben gazdasági teljesítményeket tenni. A nagyobb hűbéres hasonló viszonyban van a még nagyobbbal szemben, aki viszont legalább formailag a középponti hatalom viselőjének van elkötelezve; a császár, király, szultán, sah és fáraó viszont a törzs Istenének vazallusa: a szántóföldtől, amelynek művelője minden terhet visel és mindenkit táplál, a mennyei uralkodóig egy művészi kigondolt rangsorozat emelkedik föl, amely úgy fogja át az egész állami életet, hogy a jogok és a szokások szerint egyetlen darabka föld és egyetlen ember sem vonhatja ki magát belőle. Hiszen az eredetileg a szabad polgárokat illető összes jogok megsemmisültek vagy pedig a kis fejedelmek győzelme folytán céljokkal ellenkező irányba kerültek el; aki a hűbériségen kívül esik, valósággal földönfutó, védelem és jogok, vagyis anélkül a hatalom nélkül, amely egymaga tud jogot teremteni. És így az a törvény, amelyet mi felületesen a junkergögg alko-

tásának tartottunk: nulle terre sans seigneur, a valóságban egy meglevő jogi állapot kodifikálása és mindenesetre néhány elavult, immár túrhetetlen maradványnak megszüntetése, amelyet a teljesen túlhaladott, kezdetleges hűbéri állam hagyott hátra.

Mi mindent nem vontak le a fajok tanának, mint történelemfilozófiai kulcsnak harcosai abból az állítólagos tényből, hogy csak a germánok tudták fölényes államalkotó képességüknél fogva a fejlett feudális állam épületét megteremteni! Ez az érvelés azonban már sokat veszített hiteléből, mióta a világ meggyőződött róla, hogy a mongol-faj Japánországban ugyanilyen alkotást hozott létre. A szerecsen-faj talán akkor sem vitte volna sokra, ha erősebb kultúrák nem álltak volna útját, ámbár például Uganda nem különbözik sokban a Karolingok vagy a vörös Boleszláv birodalmától, a Földközi-tenger partján virágzott kultúra „hagyományos értékét” nem is számítva, amely pedig nem a germán-faj érdeme, hanem ajándék, amelyet a sorstól kapott.

De ne beszéljünk többet a szerecsenekről, akikből az államalkotásra való képesség állítólag annyira hiányzik. Évezredekkel ezelőtt a lenézett sémiták ugyanezzel a feudális rend-

szerrel építették fel az egyiptomi birodalmat, ha alapítói csakugyan a sémiták voltak. A Staufok korából való adatközlésnek hangzik, amikor Thurnwald így beszél róluk: „Aki egy hatalmas úr kíséretébe lépett, mintegy családfeői védelme alá jutott. Ez a viszony . . . egy a hűbériséghez hasonló hűségi viszonyt jelentett; a véd- és dac-szövetség alapjává válik Egyiptom egész társadalmi szervezetének. Ezen épül a hűbérúrnak szolgálóihoz vagy parasztjaihoz való viszonya éppen úgy, mint a fáraóé a hivatalnokokkal szemben. Mintája az egyesek közös úr alatti csapatokká való egyesülésének, föl egészen a legmagasabb társadalmi piramisig, a királyig, aki maga is az Istenek földi helytartója . . . Annak, aki ezen a társadalmi kapcsolaton kívül, tehát védő úr nélkül él, nincsen védelmezője, tehát joga sem.”

Különleges faji adományról nem beszélünk eddig és nem fogunk a jövőben sem beszélni. Spencer azt mondja, hogy ez a hipotézis a történelmi filozófiának legostobább kísérlete.

A rendek egymástól függő, egyetlen piramisban való fokozatos elhelyezkedése a kifejlesztett feudális állam legjellemzőbb vonása. Az etnikailag, eredettől fogva különálló csoportoknak egyetlen néppé való egybeolvadása a má-

sodik jellemző vonás. Az egykori faji különbözőség tudata teljesen megszűnt; nem maradt egyéb, csak az osztálykülönbség.

Ezután már nem etnikai csoportokkal, hanem társadalmi osztályokkal lesz dolgunk. A társadalmi ellentétek egymagukban uralkodnak az állam életén. Az etnikai csoportöntudat is osztályöntudattá változik, a csoportelmélet pedig osztályelméletté, amivel lényegében semmit sem változott. Az új úriosztályok éppen olyan legitimisták és büszkék fajukra, mint az urak régi csoportja volt; a fegyveres nemesség is jól érti, hogy a legyőzött csoportból való származását miképp felejtse el minél gyorsabban és alaposabban; a lefokozott szabad polgár és a letört nemes épp úgy esküszik a „természeti jog”-ra, mint azelőtt az „alattvalók.”

A kifejlődött hűbéri állam is lényegben még mindig ugyanaz, amilyen a primitív államalakulás második stádiumában volt. Alapja az úri jog, lényege pedig az ökonomikus eszköz politikai kizsákmányolása, de a közjog korlátai közt, amely a politikai eszköz birtokosát a többiek megvédésére kötelezi, viszont jogot ad ahhoz, hogy a védettek szolgáltató képességükhöz mérten a maga eltartására kötelezze. Az úri jog lényegén semmi sem változott, mind-

össze csak sok fokozatra oszlott; ugyanez áll a kizsákmányolásra is, vagyis arra, amit a gazdasági elmélet „a javak elosztásának” nevez.

Az állam belső politikája most is, mint azelőtt, ugyanazon a pályán forog, amelyet az osztályküzdélemmé változott csoportküzdélem centrifugális és a közös érdekek centripetális erejének paralellogramja megszabott. S miképpen azelőtt, a külpolitikát most is az uri osztály újabb földre és népekre való vágyakozása, a terjeszkedésre való törekvés irányítja, amely még most is egyúttal önfentartó ösztön is.

A kifejttet hűbéri állam tehát sokkal finomabban differenciálódott és sokkal erősebben integrálódott állapotában sem egyéb, mint a teljesen megérett kezdetleges állam.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az alkotmányos állam kifejlődése.

Ha a bevégződés szó értelmét ismét úgy fogjuk föl, mint az elébb: a kifejlődött feudális állam szerves, belső erők előidézte fejlődését vagy visszaesését s nem külső erők okozta, mechanikus végét, kimondhatjuk, hogy a bevégző-

dést mindig az ökonómiai eszközre alapított társadalmi alkotások önálló kifejlődése idézi elő.

Ilyen befolyás kívülről, idegen államtól is jöhet, amely haladottabb gazdasági fejlettségénél fogva erőteljesebb centralizációra, jobb katonai tagozódottságra és nagyobb támadó lendületre tett szert. Érintettünk már hasonló eseteket: a Földközi-tenger mentén levő feudális államok önálló fejlődését a gazdaságilag sokkal erősebb és szorosabban centralizált tengeri államokkal, Karthágóval és Rómával való összeütközése akasztotta meg. Perzsiának Nagy Sándor által való elpusztítását is megemlíthetjük itt, mert Makedónia akkor már elsajátította a hellén tengeri államok ökonomikus vívmányait. A legjobb példa azonban az idegenek befolyására a legújabb időkből Japán, amelynek fejlődési útját a nyugat-európai kultúra háborús és békés hatásai hihetetlen mértékben meggyorsították. Alig egy emberöltő alatt tette meg az utat a kifejlődött feudális államtól a teljesen kialakult modern alkotmányos államig.

Ügy látom, hogy itt tulajdonképpen csak a fejlődés folyamatának megrövidítéséről lehet szó. Amennyire láthatjuk, a történelmi bizonyítékok nagyon megritkulnak és az etnográfia sem mond semmit – a belső erők nyomatékosabb

idegen befolyás nélkül is szigorú következetességgel viszik előre a feudális államot ugyanegy úton, ugyanegy cél felé.

Az ökonomikus eszköz alkotásai, amelyek ezt a folyamatot irányítják, a városi rendszer és a bennük kifejlődött pénzgazdaság, amely a terménygazdaságot lassankint kiszorítja, az egész állami élet tengelyét egészen máshová helyezi át: a földbirtok helyére lassankint az ingó-tőke kerül.

A) A parasztság fölszabadítása.

Mindez a hűbéri állam alaptermészetéből szükségképpen következik. Minél inkább fejlődik a nagybirtok fejedelemséggé, a feudális terménygazdaságnak annál inkább szét kell esnie.

Amíg a nagybirtok aránylag kicsiny, a kezdetleges méhész-elméletet, amely a parasztnak csupán az élet legszükségesebb eszközeit biztosítja, meg lehet valósítani; ha azonban területileg óriás mértékben kiterjed, ahogy rendszerint történni szokott s háborúk, örökség vagy házassági politika útján a tulajdonképpeni törzsbirtok körül szétszórt nagy birtokláncolatot magába kapcsolja, a méhész politikáját már nem lehet

keresztülvinni. Ha a földbirtokos nem akar nagyszámú felügyelő tisztviselőt tartani, ami sok pénzbe kerül és politikailag sincs minden veszedelem nélkül, akkor a parasztra valamilyen korlátolt terhet (félíg járadék, félíg adó) kell kivetnie. A közigazgatás reformjának gazdasági szükségessége tehát, mint föntebb láttuk, a plebs támogatásának politikai szükségességével találkozik. Minél inkább megszűnik a földbirtokos magángazdasági alany lenni, minél kizárólagosabban veszi föl közjogi karakterét, vagyis a tartományi fejedelmét: a fejedelem és a nép föntebb vázolt szolidaritása annál könnyebben jön létre. Láttuk, hogy egyes mágnások érdeke már a nagybirtokból a fejedelemségbe való átmenet idején mennyire megkívánta, hogy „enyhén” kormányozzon, nemcsak saját plebsének erős állami öntudatra való neveléséért, hanem azért is, hogy a szabad polgároknak a hűbériségbe való átlépését megkönnyítse s szomszédaitól és vetélytársaitól az értékes emberanyagot elvonja. Ez az érdeke a teljes és valóságos önállóságra jutott fejedelemnek nagyon ajánlatossá teszi, hogy megkezdett útján rendületlenül megmaradjon. Mindenekelőtt azonban, ha tisztviselőinek és tisztjeinek ismét hűbéri birtokot és hűbéreseket adna is, legfőbb politikai érdeke követeli,

hogy alattvalóit ne szolgáltassa ki nekik kényre-kedvre. A fejedelem, hogy kezében tartsa őket, a „lovagok” járadékjogát bizonyos természetbeni és robotszolgáltatokra korlátozza, míg az országos érdektől megkövetelt egyéb szolgáltatásokat a maga részére tartja fenn. Mindjárt meg fogjuk látni, milyen döntő hatása van a paraszt későbbi emelkedésére annak a körülménynek, hogy a kifejlődött feudális államban legalább két úrral szemben van szolgáltatásokra kötelezve.

A kifejlődött feudális államban tehát valamiképpen korlátozni kell a paraszt szolgáltatásait; minden fölösleg mostantól fogva az övé, szabadon rendelkezik vele. A földbirtok karaktere teljesen megváltozik: eddig jog szerint az egész hozadék az övé volt, a földműves legelemibb szükségletének levonásával, most pedig jog szerint a földművesé az egész hozadék, a tulajdonos részére megállapított járadék ihijján. A nagybirtokosból uraság lett, ez a második nagy lépés, amelyet az emberiség a maga céljai felé tett. Az első a medvestádiumból a méhésztádiumba való átmenet volt, amely kitalálta a rabszolgaságot: a második lépés megszünteti. A dolgozó ember, aki eddig csak jogtárgy volt, most lett először jogi alannyá. Gazdájának jog-

nélküli munkamotora, aki életének fönntartásához csak a legszükségesebb eszközöket kapta meg, egy fejedelemnek adófizető alattvalója lett. Az ökonomikus eszköz most már, első alkalommal lévén biztonságban sikerei felől, egészen másképp szedi össze erejét. A paraszt összehasonlíthatatlanul szorgalmasabban és gondosabban dolgozik, fölösleget termel s ezzel megteremti a „várost”, ökonomikus értelemben: az ipari várost. A paraszt fölöslege olyan javak keresletét vonja maga után, amelyeket parasztgazdaság maga nem termel; a paraszt üzemének intenzivitása pedig amaz ipari termékeknek, amelyeket eddig a paraszt mellékesen készített odahaza, lassankint való csökkentését: a földművelés és az állattenyésztés a parasztcsalád munkaerejét egyre nagyobb mértékben köti le. Az őstermelés és az ipar között való munkamegosztás lehetségessé, sőt szükségessé válik; a falu leginkább az előbbit szolgálja, az iparváros pedig az utóbbi székhelye lesz.

B) Az iparváros keletkezése.

Nem szabad félreérteni: nem a város alakul ki, hanem az iparváros. A reális történelmi város már régóta megvan s egyetlen kifejlődött

feudális államban sem hiányzik. A vár tisztán a politikai eszközből alakult, a vásártér politikai és ökonomikus eszköz összehatásából, a templom-kerület pedig vallásos szükségletből. Ahol a szomszédságban ilyen történelmi értelemben vett város már akad, az újonnan alakuló iparváros hozzácsatlakozik; egyébként azonban a már kifejlődött munkamegosztásból spontán keletkezik és rendszerint vár és vallásos intézmény is járul hozzá.

De ezek csak véletlen történelmi elegyülések; a város szigorúan vett ökonómiai értelemben az ökonomikus eszköz, az őstermelés és ipar egyenértékű csereforgalmának helyét jelenti. Ennek felel meg a nyelvhasználat is; egy vár magában, ha még oly nagy volna is, templomok, kolostorok és búcsújáró-helyek még oly nagy csoportja, ha vásártér (piac) nélkül lehetséges lenne is, külső jelei szerint mindig csak a „városszerű”, vagy „városhoz hasonló” elnevezést nyerné.

A történelmi város külső képe bármily kevésbé változott is, (hatalmas belső átalakulása világosan jelzi az iparváros keletkezését. Az iparváros az állam ellentétes pólusa; az állam a kifejlett politikai eszköz, az iparváros a kifejlődött ökonomikus eszköz. A világtörténelmet be-

töltő nagy küzdelem a városi és állami élet között játszódik le.

A város mint politikai és gazdasági test, a feudális rendszert politikai és gazdasági eszközökkel aknázza alá. Az előbbivel elszedi, az utóbbival pedig kicsalja a feudális úri osztály hatalmát.

E folyamat a politika terén olyképpen megy végbe, hogy a város, mint hatalmi centrum vesz részt a kifejlett feudális államot mozgató politikai erők játékában, amely a központi hatalom, a földbirtokos urak és az alattvalók között megy végbe. Azonkívül, mint hadviselő férfiak lakóhelyei és várai, mint a hadviseléshez szükséges javak raktárai, később pedig, mint a pénzgazdaság gócai, a középponti hatalom és a leendő országfők egymással való harcában vagy pedig az országfőknek egymás ellen való küzdelmében e hatalmak fontos támasztékai és szövetségesei s okos politikával igen jelentős jogokat szerezhettek meg.

A városok e harcokban rendszerint a központi hatalom mellé állnak a feudális junker ellenében, még pedig társadalmi okokból, mivel a falusi nemes megtagadja a patríciustól a társadalmi egyenlőséget, amit ez már gazdagsága révén is megkíván, de politikai okokból is, mert

a központ, a fejedelem és a nép szolidaritásánál fogva, a közös érdekeket mégis nagyobb figyelemre méltatja, mint a csupán saját érdekeit szolgáló nagybirtokos, melléje áll végül gazdasági okból is, mert a város élete csak békeségben és biztonságban virágozhat. Az ököljog és a hadviselés joga az ökonomikus eszközzel nem egyeztethetők össze: a városok tehát többnyire szövetségesei a béke és a jog védőinek, első sorban a császárnak, azután a szuverén tartományi fejedelemnek s ha a fegyveres polgárság egy rablófészket elpusztít, akkor egy harmatcsöppben ugyanaz a nagy ellentét tükröződik vissza, mint a történelem világtengerében.

A városnak, hogy ezt a politikai szerepet eredményesen játszassa, lehetőleg sok polgárt kell magához vonzania, amit különben a tisztán gazdasági érdekek is kívánatossá tesznek. A polgárok számával együtt növekedik a munkamegosztás és a gazdagság is; ezért mozdítja elő a város teljes erejével a bevándorlást, amivel ismét kimutatja, hogy lényegileg milyen sarkalatos ellentétben van a falusi birtokkal: az új polgárokat tudniillik, akiket magához csábít, a feudális birtokokról hódítja el, amelyeket adózó és fegyveres erejükben épp úgy meggyöngít, ahogyan saját magát erősíti. A város hatalmas

ajánlattevő azon az árverésen, amelyen a jogtalan parasztot a legtöbbet (a legtöbb jogot) ajánlónak odaítélik. A város megadja neki a teljes szabadságot, némelykor házzal és telekkel egyetemben; érvényre juttatja azt az elvet, hogy a „városi levegő szabadabbá tesz” s a központi hatalom, amely örömmel erősíti városait és gyöngíti a dacos nemességet, az újonnan keletkezett jogra szívesen üti rá pecsétjét.

A harmadik nagy lépés a világtörténelemben, hogy a szabad munka becsületét fölfedezik, jobban mondva: újra fölfedezik, amely még ama régi időben tűnt el, amikor szabad vadászok és le nem igázott földművelő parasztok munkájuk gyümölcseivel szabadon élhettek. A paraszt a szolgaság páriabélyegét viseli még magán és jogai nagyon gyöngék; a falakkal körülövezett és védett város polgára azonban magasra tartja fejét, mint minden jogi értelemben szabad ember.

Igaz, még vannak rangfokozatok a város falain belül is a politikai jogok tekintetében. Az őslakók, a lovagi származásúak, a régi szabad polgárok és a gazdag birtokosok nem akarják a bevándoroltakat, a jobbágysorban született, szegény kézműves- és szatócs-polgárokat a városigazgatásba beengedni. Mint azonban már

előbb, a tengerparti városok ismertetésénél látuk: az ilyen rangfokozatok a város levegőjében nem élhetnek meg sokáig. Az intelligens, szkeptikus, szorosan összetartó és összefogott többség kierőszakolja a jogegyenlőséget; ez a küzdelem viszont a kifejlődött feudális államban rendszerint tovább tart, mivel itt a küzdő felek nem dönthetik el a harcot egymás között: a szomszédos nagybirtokosok és a fejedelmek igyekeznek megakadályozni az erők mérkőzését. Ez a harmadik örvendező az antik tengeri államban ismeretlen volt, mert itt a városon kívül feudális hatalom nem akadt.

Íme, a város politikai eszközei a hűbéri állammal való harcában: szövetség a koronával, közvetlen offenzíva s jognélkülieknek a városba való becsalogatása. Nem kevésbé hatáson azonban a gazdasági fegyver sem, a város lényegétől elválaszthatatlan pénzgazdaság, amely a naturál-államot s vele a feudális államot is teljesen széttöri.

C) A pénzgazdaság hatásai.

Az a szociológiai folyamat, amelyet a pénzgazdaság idéz elő, annyira ismeretes, mechani-

kaját oly általánosan elfogadják, hogy e helyütt egyszerű utalásokkal is beérhetjük.

A központi uralom mindenhatóvá való fokozása s a helyi hatalom tehetetlenné gyengítése: ez az elhatalmasodó pénzgazdaság következése itt is, mint a tengeri államban.

Az uralom nem cél, hanem birtokosának eszköze tulajdonképpeni céljához: lehetőleg sok és lehetőleg drága javaknak munka nélkül való élvezéséhez. Az őzállamban az uralkodás az egyetlen hozzávaló eszköz: az örgrófnak és az országfőnek politikai hatalma ad gazdagságot; minél több parasztot tart szolgálatában, annál nagyobb hadi ereje, annál inkább terjesztheti halalmi körét s jövedelmeit is aránylagosan szaporíthatja. Ha azonban a gazdag város a mezőgazdasági termékekért csábító áruval fizet, minden magángazdasági alanynak, tehát országfővé még nem emelkedett földbirtokosnak – a lovagok is ide tartoznak – érdekében áll, hogy a parasztok számát lehetőleg csökkentse s csak annyit hagyjon belőlük, ahányan a legnagyobb megerőltetéssel a lehető legtöbb hasznot húzzák ki a földből s ebből a termésből a lehető legkevesebbet juttassa csak nekik. A földbirtok hatalmasan megszorított tiszta hasznát azonban, ismét nagyon észszerűen, már

nem a hadviselő csapatok eltartására fordítják, hanem vásárra viszik és más áruért eladják. A „kíséret”-et felosztják s a lovagból lovagi birtoktulajdonos lesz. A központi kormány – a birodalom királya vagy az országfő – egy csapásra megszabadul a hatalomért vetélkedőtől és politikai teljhatalomhoz jut. A dacos vassallusok, akiktől az árnyékkirály reszketett, a rendi -állam kormányzásában való rövid részvételük után már sima udvaroncokká változnak át, akik körültáncolják a napkirályt, mert rá vannak szorulva; csak a katonai hatalom, amelyet egyedül az uralkodó tart kezében, védheti meg őket attól, hogy végletekig sanyargatott jobbágyaik föllázadjanak. A terménygazdaság korában a korona csaknem mindig a paraszttal és a városokkal szövetkezett a nemesség ellen, most a feudális államból származott abszolutizmusnak a nemességgel való szövetkezését láthatjuk az ökonomikus eszköz képviselőivel szemben.

Smith óta ezt a gyökeres fordulatot úgy szokták leírni, mintha az ostoba junker elsőszülöttségi jogát eladta volna egy tál lencséért, amikor az úri hatalmát gyerekes fényűzési cikkekért cserélte el. Teljesen hamis megítélés: az egyes ember tévedhet érdekei megvédésénél, egy

osztály tévedése azonban sohasem tarthat sokáig!

Az igazság az, hogy a pénzgazdaság közvetlenül, az agrár-átalakulás közbelépése nélkül is politikailag a központi hatalmat annyira erősíti, hogy a birtokos nemesség ellenállása céltalan volna. Az ókor története is mutatja, hogy a pénzügyileg erős központi hatalom hadserege mindig számottevőbb a feudális csapatnál. Pénzzel parasztleányeket nagyszerűen fel lehet fegyverezni és katonává kiképezni, hogy zárt tömegük a lovagok hadseregének gyér sorait kiegészítse, amiben a városi lakosság harc képes zászlóaljaira is számíthat. A tüzelő fegyver megtette Nyugateurópában a többit s ez is csak a jómódú város ipari gazdaságában teremhetett meg. E haditechnikai okokból még annak a feudális uralkodónak is, aki nem szereti a fényűzést, de viszonylagos önállóságát megtartani vagy fokozni kívánja: ezt a mezőgazdasági átalakulást a mag területén elő kell segítenie; hogy erős lehessen, neki is mindenekelőtt pénzre van szüksége, a nervus rerumra, amellyel fegyvert lehet venni és katonákat fogadni. A pénzgazdaságnak ez átalakító hatása a második kapitalista nagyüzemet teremt meg: a nagybirtok mellé a nagyszabású háborús vállalkozást; a kondot-

terek is megjelennek a színpadon. Zsoldos anyag elég van ahhoz, hogy hadseregeket lehessen toborozni: elbocsátott hűbéres gárdistákat és kifosztott parasztokat.

A junker, mint kondottiere fejedelemmé is emelkedhetik, ami Itáliában gyakrabban meg is történt s Wallersteinnak is sikerült; ez azonban egyéni sors, amely a végső eredményen nem változtat. A helyi hatalmak, mint önálló hatalmi központok, a politikai erők játékából kiesnek és hajdani befolyásuk csekély maradványait is csak addig tarthatják meg, amíg a fejedelemnek, mint pénzügyi forrásra szüksége van rájuk: ez a rendi állam.

A korona hatalmának végtelen megnövekedését fokozza még a pénzgazdaságnak egy másik alkotása: a hivatalnoki rendszer. Részletesen leírtuk azt a „bűvös kört”, amelyet a feudális államnak a tömörülés és a széthullás között menthetetlenül le kellett futnia, míg arra kényszerült, hogy hivatalnokait földdel és emberrel fizesse és önálló tényezőkké hizlalja. A pénzgazdaság szétapossa ezt a bűvös kört; innentől fogva a középponti hatalom fizetett tisztviselőkkel dolgoztat, akik állandóan tőle függenek. Lehetségessé vált most már a szorosan centralizált kormányzás fönntartása és olyan

államok keletkeznek, amilyenek a pénzgazdaságilag kifejtett tengeri államok óta nem fordultak elő.

A politikai erők alakulásainak ez a fordulata, ahogy látom, mindenütt a pénzgazdaság kifejlődésének nyomát követte, talán egyetlen kivétellel: Egyiptom kivételével. Itt úgy látszik, – bizonyosságról nem beszélhetünk, – a pénzgazdaság csak a görögök korában képződött ki; egész addig a paraszt naturáliában fizette adóját. Mindazonáltal már a hikszoszok kiűzése után megtaláljuk az új birodalomban a teljesen kifejlett királyi abszolútizmust: „a katonai hatalom idegen zsoldosokra támaszkodott, a közigazgatást a király kezében centralizált tisztviselői kar intézte, a hűbéres arisztokrácia eltűnt”.

Éppen ez a kivétel erősíti meg a szabályt. Egyiptom földrajzi karaktere egységes; keskenyen a sivatag és hegyvidék közé szorítva, egész hosszában egy természetes út szeli át, amely tömegárúk szállítására sokkal alkalmasabb, mint a legpompásabb országút: a Nílus. Ez az út tette lehetővé a fáraóknak, hogy összes tartományaik adóját saját raktáraikban centralizálják, ahonnan a hivatalnokokat és a katonaságot naturáliával fizették. Egyiptom, miután

már egyszer nagybirodalommá egyesült, centralizálva is maradt mindaddig, amíg idegen hatalmak államiságának véget nem vetnek. „Az a körülmény, hogy a terménygazdaság állapotában kizárólag és közvetlenül csak az uralkodó rendelkezhetik az élvezeti javakkal és hogy az összes jövedelemből a javaknak csak olyan tömegét és minőségét adja hivatalnokainak, amennyit és amilyent jónak lát s hogy a fényűzési cikkek elosztása is majdnem kizárólagosan az ő kezében van, – végtelen nagy hatalmának biztosítéka”, – közli Thurnwald.

Ennek az egy esetnek kivételével, ahol egy hatalmas folyam végezte el a forgalom munkáját, a feudális állam feloszlását mindig a pénzgazdaság idézte elő.

Az átalakulás terheit állandóan a parasztok és a városok viselik. A békekötés alkalmával a korona és a junker a parasztot kölcsönösen kiszolgáltatják egymásnak, úgyiszlólván ketté szakítják: a korona a nemességnek a parasztföld és a le nem igazott paraszt munkerejének is legnagyobb részét rendelkezésére bocsájítja, a nemesség pedig megszavazza a koronának az újonckontingenst s a parasztszokra, valamint a városokra kivetett adót. A szabadságban meggazdagodott paraszt visszasülyed

ismét a szegénységbe és szociális állásában is lefokozódik.

A városokat az egyesült feudális hatalmak leigázzák, ha csak, mint például Felső-Olaszországban, nem váltak maguk is feudális központi hatalmakká (de még akkor is többnyire a kondottierek uralma alá kerülnek). Ellenfeleik támadó ereje mindig erősbödik, saját hatalmuk pedig mindinkább gyengül; a parasztok jómódja, amely vásárló erejükből keletkezett, ezzel együtt meg is szűnik. A kis vidéki városok előbb stagnálnak, majd elszegényednek és a fejedelmi abszolútizmusnak védekezés nélkül vetik magukat alá; a nagyvárosok pedig, ahol az urak fényűzése erős ipart teremtett, társadalmilag szétagolódnak és elvesztik politikai erejüket. A tömegbevándorlás összetevői elbocsájtott gárdisták, leigázott parasztok, elszegényedett kisvárosi iparosok – proletár elemek. Itt jelenik meg először tömegesen a Marx-féle „szabad-munkás” a piacon és az agglomeráció törvénye ismét megkezdi vagyontévképző és osztályalkotó működését s a városi lakosságot heves osztályharcban forgácsolja szét, amelynek kihasználása révén rendszerint a fejedelem ragadja magához a város fölötti hatalmat. Kevés valódi városállam és tengeri állam tudja

magát tartósan a fejedelmi karok öleléséből kivonni.

Mint egykor a tengeri államokban, az állami élet tengelye itt is áthelyeződött. Nem az ingatlan, hanem az ingó birtok körül forog, mert a földbirtokból is „tőke” lett. Miért nem vezet a fejlődés út is kapitalisztikus rabszolga-gazdálkodáshoz, mint a tengeri államokban?

Két oka van: egy belső és egy külső. A külső oka az, hogy kiadós rabszolgavadászatra nem lehet ott kilátás, ahol az elérhető távol-ságban levő országok mind erős, szervezett államok; ahol azonban lehetséges, mint például a nyugateurópaiak amerikai gyarmatain, ott a rabszolga-gazdálkodás rögtön kifejlődik.

A belső ok pedig abban rejlik, hogy a tengeri állammal ellentétben a paraszt nem egy, hanem legalább két jogosítottnak köteles adózni: a földbirtokosnak és fejedelemnek, akik viszont kölcsönösen szigorúan ügyelnek egymásra, hogy a paraszt érdekeik nézőpontjából szükséges szabadságának csekély maradványát megőrizzék. A paraszt tehát mindenütt, ahol a feudális rendszer teljesen ki volt fejlődve, nyomorultul kihasználta, de személye szerint szabad jogi alany volt, mikor a pénzgazdaság megkezdődött.

E magyarázat helyessége kiderül azoknak az államoknak viszonyaiból, amelyek feudális rendszere nem volt még teljesen kifejlődve, amikor a pénzgazdaság fölváltotta; ezek az államok Németország egykori szláv tartományai, főképpen Lengyelország. A feudális állam itt még nem érett meg egészen, amikor a nyugat nagy ipari gócpontjai a lovagot, a közjogi alanyt nemesi birtok urává, magángazdasági alannyá változtatták. A paraszt itt tehát csak egy urnák, földbirtokosának volt elkötelezve és az itt már jellemzett nemesi köztársaságok ebből keletkeztek s már oly közel járnak a kapitalisztikus rabszolga gazdasághoz, amennyire csak az államilag előrehaladottabb szomszédok nyomása megengedte.

Ami még itt következik, annyira ismeretes, hogy néhány szó elegendő hozzá. A kapitalizmussá fejlődött pénzgazdaság osztályalkotóan lép a földbirtok mellé; a kapitalista egyenjogúságot kíván és végül ki is erőszakolja azzal, hogy a népet lázítja és rohamra viszi a régi uralkodórend ellen, persze a „természeti jog” zászlója alatt. Alig vívták ki azonban a győzelmet, az ingó gazdagság osztálya, a burzsoá, megfordítja a fegyvert, békét köt a régi ellenséggel s a legitizmus nevében vagy legalább is

az ál-liberalizmus és a legitimizmus hamis érveivel a népet legyűri.

Az állam primitív rablóállamból így fejlődött ki lassankint fejlett feudális állammá, abszolutisztikus állammá és végül modern alkotmányos állammá.

D) A modern alkotmányos állam.

Tekintsük meg közelebbről a modern állam kinetikáját és mechanikáját. Lényege alapján még ugyanaz, mint a primitív rablóállamé vagy a kifejlődött feudális államé, csak egy új elem járult hozzá, amelynek rendeltetése: az osztályok érdekharcában az államegység közérdekét képviselni s ez a hivatalnoki rend. Hogy mennyiben felel meg hivatásának, közelebbről fogjuk még megvizsgálni. Először tanulmányozzuk az állam ama jellemvonásait, amelyek ifjúkori fejlődésére emlékeztetnek.

Formája még mindig az uralkodás, tartalma pedig az ökonomikus eszköz kihasználása, amit viszont még mindig a közjog korlátoz, amely egyrészt a nemzeti össztermelés szokásos elosztását védi, másrészt a termelésre és adófizetésre kötelezettek munkateljesítő ké-

pességét igyekeznek megőrizni. Minden állam belpolitikája még mindig azon a pályán belül kering, amelyet az osztályharc centrifugális és az állami közérdek centripetális erejének paralogramja szab meg; külpolitikáját pedig még mindig az úriosztály érdeke határozza meg, amely nem mindig csak az ország, hanem többnyire a „pénz” érdeke is.

Alapjában véve most is csak két osztályt lehet megkülönböztetni: az uralkodó osztályt, amelynek a nép munkájának összes termékéből (az ökonomikus eszközből), több jut ki, mint amennyivel hozzájárult és a munkásosztályt, amely kevesebbet kap, mint amennyit munkájáért megérdemelve. Mindegyik osztály az ökonomikus fejlődés különböző fokai szerint több vagy kevesebb alosztályra vagy rétegre oszlik.

Különösen fejlett államokban a két főosztály közé gyakran egy átmeneti osztály van beékelve, amelynek szintén több rétege lehet. Tagjai fölfelé kötelességet tartoznak teljesíteni, lefelé pedig kötelességek teljesítését követelhetik. Hogy példával szolgáljunk, a modern Németországban az uralkodó osztály legalább három rétegre oszlik: a nagy vidéki arisztokratákra, akik egyúttal nagyiparosok és bánya-

tulajdonosok is; a nagyiparosok és bankárokké, akik már földbirtokosok is s gyorsan összeolvadnak az első réteggel (a Fugger hercegek, Donnersmarck grófok), harmadszor pedig a kis falusi junkerek csoportjára. Abban az osztályban, amelyen ezek a rétegek uralkodnak: parasztok, földművesek, ipari munkások, kisiparosok és kishivatalnokok vannak. Az átmenet fokozatait a középső rendek adják meg: nagy- és középbirtokú parasztok, kisebb iparosok, jobbmódú kézművesek és azok a gazdag burzsoák, akik még sem elég gazdagok ahhoz, hogy azokat az akadályokat legyőzhették, amelyek a születési arisztokráciába való befogadásuknak útját állják (a zsidók); fölfelé ingyen végeznek szolgálatokat, lentől pedig ingyen fogadnak el: egyéni sors, amely idővel megváltozik; az idő tartamától függ, hogy a réteg vagy az egyén teljes egyenjogúsításhoz jut-e fölülről, vagy pedig lehanyatlík egy alsóbb rétegbe. Az átmeneti osztályok közül emelkedőben van most Németországban a nagybirtokú paraszt és a közép-iparos, hanyatlóban a kézművesek többsége. Ezzel eljutottunk az osztályok kinetikájához.

Minden osztály érdekei bizonyos reális mennyiségű egyesített erőt hoznak mozgásba,

amelyek bizonyos célok elérésére meghatározott gyorsasággal törekszenek. Ez a cél minden osztálynál azonos: az összes állampolgárok javak előállítására fordított produktív munkájának egész eredménye. Minden osztály arra törekszik, hogy lehetőleg nagy részt vegyen ki a nemzeti termelésből, s mivel valamennyien erre törekszenek, minden állam történetének tartalma: az osztályharc (nem szólnán az állami érdekből való közös cselekvésekről, amelyeket itt figyelmen kívül hagyhatunk, mivel az eddigi történelmi szemlélődés, többnyire egyoldalulag, nagyon is előtérbe tolta őket). Ez az osztályharc a történelem szemüvegén nézve: pártharc. A párt eredetileg és állandóan nem egyéb, mint egy osztály szervezett képviselője. Ahol valamely osztály társadalmi differenciálódás útján több ellentétes érdekű osztályra bomlik szét, a párt is csakhamar megfelelő számú új pártra oszlik, amelyek az osztályérdekek ellentétességének foka szerint szövetségre lépnek vagy halálos ellenségekkel lesznek. Ahol pedig megfordítva történik, vagyis a társadalmi differenciálódás útján régi osztályellentétek megszűnnek, a két párt is hamarosan egyesül. Az előbbire példa a középosztálybeli és az antiszemita pártoknak a német szabad-

elvűséggel való szakítása, ami annak következménye, hogy azok hanyatló, emezek pedig emelkedő rétegeket képviselnek; a második eshetőséget ama politikai egybeolvadás jellemezhetné, amely a kelet-elbai kisjunkert a nyugat-elbai nagybirtokos paraszttal a mezőgazdák szövetségében összehozta. Mivel az egyik hanyatlott, a másik pedig emelkedett, az út közepén találkoztak. Minden pártpolitikának ugyanaz a tartalma: az általa képviselt osztályoknak a nemzeti termelésből lehetőleg nagy részt juttatni. Más szóval: a kiváltságos osztályok a maguk részét legalább a régi magas fokon igyekeznek megtartani, sőt lehetőleg meg is nagyobbítanák bizonyos maximumig, amely a kizsákmányolt osztályoknak éppen csak a munkateljesítő képességet hagyná meg, egészen úgy, mint a kezdetleges méhész-stádiumban s az ökonomikus eszköz egész többtermelését lefoglalnák, azt a többtermelést, amely a népsűrűség és a munkamegosztás fokozódásával óriási mértékben megnövekedik. A kizsákmányoltak csoportja viszont arra törekszik, hogy szolgáltatásait a minimumra szállítsa le s az egész nemzeti termelést maga fogyassza el; az átmeneti osztályok végül azt akarják elérni, hogy fölfelé minél kevesebb kötelezeti-

ségük legyen, lentről pedig lehetőleg bővítsék a meg nem szolgált teljesítmények mértékét.

Ez a pártok küzdelmének célja és tartalma. Az uralkodó osztály minden eszközt belevisz ebbe a küzdelembe, amelyet a kezébe jutott hatalomnál fogva kihasználhat. Törvényeket hoz, amelyek az ő céljait szolgálják (osztályparlament) és úgy alkalmazza, hogy élük mindig lefelé irányul, tompa, ártalmatlan hátuk pedig felfelé. (Osztálybíráskodás.) Az állami közigazgatást kétféleképpen fordítja a kiváltságos osztály javára; először: minden előkelőbb állást, amely befolyással és haszonnal jár, néki tart fenn (hadsereg, felsőbb közigazgatás, igazságszolgáltatás), másodsor pedig az állam politikáját vele irányítja. (Osztálypolitika, kereskedelmi háborúk, gyarmatpolitika, védvamos politika, munkáspolitiká, választójogi politika.) Amíg a nemesség uralkodik, úgy kizsákmányolja az államot, mint egy lovag-birtokot; amint a burzsoá jut a hatalom élére, úgy használja ki, mint egy gyárat, az osztályvallás pedig, amíg lehet, mindezt tabujával fedezi.

A közjog még ma is egész sor politikai és gazdasági pozíciót biztosít az úri osztály részére: plutokratikus választórendszer, az egyesülési jog korlátozása, cselédtörvény stb. Ezért

az alkotmányért való küzdelem, amely az állami életben évezredek át folyt, még nem fejeződött be; rendszerint békésen dűl a parlamentben, de gyakran utcai tüntetésben, tömegsztrájkban, sőt forradalomban is nyilvánul.

A plebs azonban megértette, hogy az ellenfél fellegvárát nem a feudális hatalmi pozícióknak e maradványaiban kell keresnie, legalább most már nem. Nem politikai, hanem gazdasági okokból következik, hogy a „javak szétosztása” még a modern alkotmányos államban sem változott gyökeresen. A tömeg ma is keserves nyomorúságban él, mint annakelőtte vagy legjobb esetben is éppen csak elviselhető ínségben: kemény, megörlő, eltompító robotban s a régi kiváltságosok ivadékaiból és a parvenűkből alakult új úri osztály, számra nézve elenyésző kisebbség, ellenszolgáltatás nélkül jut mérhetetlené növekedett teljesítményekhez, amelyek révén életét tékozló módon élvezi. Íme, a termelt javak hiányos eloszlásának gazdasági okai mozgatják most már az osztályok harcát, a proletárok és a kizsákmányolók bérharca alakjában, sztrájkok, szakszervezetek és szövetkezetek útján. A gazdasági szervezkedés előbb egyenlő joggal lépett a politikai mellé, aztán vezető szerepre jutott fölötte, végűl is a szakszervezet uralkodik

a párton. Az állam fejlődése Nagybritanniában és az Egyesült-Államokban itt tart.

Az alkotmányos állam sokkal finomabban differenciálódva és sokkal nyomatékosabban integrálódva, formájára és tartalmára nézve alapjában véve nem volna különb, mint előző fokozatai, ha új elemül a hivatalnok-osztály nem csatlakozna hozzá.

A hivatalnok alapjában véve, miután az állam vagyonából fizetik, a gazdasági érdekküzdélemből kiesik: minden korrekt bürokrácia tehát a hivatalnokok üzleti vállalatokban való részesedését jogosan vallja tiszttségükkel összeférhetetlennek. Ha ezt az elvet teljesen keresztül lehetne vinni s ha a legjobb hivatalnok is nem vinné magával osztályának az államról való felfogását, – a hivatalnokok testületében tényleg meglenne az a békítő és rendező szellem, amely az érdekharcok fölé emelkednék s az államot új céljaihoz elvezetné. Itt volna az az archimedesi pont, amelyből az állam világát ki lehetne mozdítani.

Sajnos azonban, sem az elvet nem lehet teljesen érvényre juttatni, sem a hivatalnokok nem osztályöntudat nélküli, absztrakt emberek. Nem is szólunk arról, hogy bizonyos fajtájú vállalkozásokban való részesedés, például a mező-

gazdasági nagy-üzemben, a hivatalnoknak minden államban határozottan nagyobb kvalifikációt ad mindaddig, míg a birtokos nemesség uralmon van; számtalan hivatalnokra és éppen a legbefolyásosabbakra, hatalmas ökonomikus érdekek gyakorolnak befolyást és öntudatlanul és akaratuk ellenére a küzdelem közepébe vonják őket. Apai részről és házasság útján nyert jövedelmek, örökölt birtok és földbirtokkal vagy a tőkével való közeli rokonság a gyermekszobából elhozott szolidaritást csak megerősítik azzal az uralkodó osztállyal, amelyből a hivatalnokok szinte kivétel nélkül származnak, míg a tisztán állami érdekek az ökonomiai vonatkozások hiánya esetén a szolidaritást könnyebben hátraszoríthatják.

Ebből az okból rendszerint szegény országokban találunk legszorgalmasabb, legtárgyilagosabb, legpártatlanabb hivatalnoki kart; Poroszország például azelőtt elsősorban szegénységének köszönhette páratlan tisztviselői karát, amely minden zátonyon átsegítette; ennek a karnak a tagjai rendszerint mindenféle közvetten és közvetett kereseti foglalkozástól valóban teljesen távol tartották magukat.

Gazdagabb államalakulatokban ritkán találunk ilyen ideális hivatalnoki kart. A pluto-

kratikus fejlődés az egyes embert többé-kevésbé magával rántja a forgatagba s tárgyilagosságának és pártatlanságának egy részétől megrabolja. Mindazonáltal a hivatalnoki kar valamennyire még most is betölti ama hivatását, hogy az állam érdekeit az osztályok érdekeivel szemben megvédje és akarata ellenére vagy legalább is anélkül, hogy tisztán átlátná, olyképpen védi meg, hogy az ökonomikus eszközt, amely a hivatalnoki kart megeremtette, a politikai eszközzel szemben való hosszú győzelmi útján előbbre juttatja. Bizonyos, hogy a hivatalnokok azt az osztálypolitikát követik, amelyet az erőknek az államban való alakulása szab meg nekik és bizonyos, hogy voltaképpen csak képviselői az urak osztályának, amelyből származtak. Enyhítenek azonban a harc éleségén, a túlkapasokat meggátolják és olyan jogoknak a megváltoztatását is megengedik, amelyeket a társadalmi fejlődés megérlelt, mielőtt nyílt harc tört volna ki értük. Ahol derék fejedelmi család uralkodik, amelynek mindenkori feje, Nagy Frigyeshez hasonlóan, „az állam első tisztviselőjének” tartja magát, oda a mondottak kétszresen illenek: érdeke, minthogy az állam állandó intézményének állandó haszonélvezője, mindenekelőtt azt követeli, hogy a centripetá-

lis erőket fokozza, a centrifugális erőket pedig gyöngítse. Vizsgálódásunk folyamán gyakrabban láthattuk, milyen áldásos történelmi erő: a fejedelem és a nép természetes szolidaritása a befejezett alkotmányos államban, ahol az uralkodó már viszonylag csak végtelenül kis mértékben magángazdasági alany s csaknem egészen hivatalnok, – ez az érdekközösség sokkal nyomatékosabban fejeződik ki, mint a feudális és abszolút államban, ahol az uralkodás még, legalább is félig, magángazdaság.

A kormányzás külső formájának az alkotmányos államban sincs döntő jelentősége: az osztályharcot a köztársaságban is ugyanazokkal az eszközökkel vívják meg, mint a monarchiában és ugyanahhoz a célhoz is vezet. Mindamellett igen nagy a valószínűség, hogy ceteris paribus a monarchiában az állam fejlődésének görbéje egyenesebb s kevesebb másodlagos hullámvonal töri meg: a fejedelem kevésbé érzékeny a napi áramlatokkal szemben, mint a néhány esztendőre választott elnök, népszerűségének múló csökkenésétől kevésbé kell tartania, tehát politikáját is hosszabb időre alapíthatja meg.

Meg kell emlékeznünk a hivatalnoki karnak még egy fajtájáról, amelynek szerepét az

állam életének magasabb rendű fejlődésében nem lehet kicsinyelnünk: a főiskolák tudományos tisztviselőiről. Ez a testület nem csupán az ökonomikus eszköz alkotása, mint a hivatalnoki kar általában, hanem egyúttal annak a történelmi erőnek is a képviselője, amelyet eddig csak a hódító állam szövetségestársának ismertünk: a kauzális szükségleté. Ezt a szükségletet láttuk már, amikor primitív fokon a babonát megteremtette; fattyúhajtását, a tabut, mindenütt megtaláljuk, mint erős fegyvert az uri osztály kezében. De ugyanebből a szükségletből támadt a tudomány is, amely a babonát megtámadja és lerombolja s így a haladás útjának egyengetésében közreműködik. A tudománynak és főképpen a főiskolának ez a megbecsülhetetlen történelmi munkaköre.

HATODIK FEJEZET.

Az állam fejlődésének iránya.

Megkíséreltük, hogy az állam fejlődését főbb vonalaiban ide rajzoljuk, a legtávolabbi múlttól a jelenig, a geológushoz hasonlóan, aki a folyamat forrásaitól kezdve végigjárja, egészen a síkra való kilépéséig. A hullámok

szélesen és erőteljesen hömpölyögnek előtte, amíg a szemhatár párázatában el nem tűnnek az ismeretlen messzeségben, ki nem kutatott és néki kikutathatatlan vidékre.

Szélesen és hatalmas erővel hömpölyög el a történelem folyama (máig minden történelem: államok történelme) s eltűnik szemünk elől a jövőendő ködében. Szabad-e további folyására föltevéseket állítanunk, míg „várakozó szülőjének örömmámorban keblére borul?” Lehet-e az államok jövőendő fejlődéséről tudományosan megokolt prognózist fölállítani? Azt hiszem, igen!

Az állam fejlődésének iránya félreismerhetetlenül arra terelődik, hogy önmagát egészen kiküszöbölje: „kifejlett politikai eszköz”-ből átalakul „szabad polgári egyesüléssé”. Vagyis: külső formája lényegileg olyan marad, amilyenné az alkotmányos állam fejlesztette (a hivatalnoki közigazgatás), az eddigi állami élet tartalma azonban, egyik osztálynak a másik által való kizsákmányolása eltűnik. Mivel ilyenképpen sem osztályok, sem osztályérdekek nem lesznek, a jövő államának bürokráciája valóban eléri a közérdekek pártatlan védőjének amaz ideálját, amelyet ma nagy fáradsággal igyekezik legalább is megközelíteni. A jövő

„állama” önkormányzattól vezetett „társadalom” lesz.

Könyvtárakat írtak össze az állam és a társadalom fogalmának elhatárolásáról; a mi álláspontunkból könnyen meg lehet oldani ezt a problémát. Az „állam” mindazon emberi összeköttetéseknek foglalata, amelyek a politikai eszköz révén, a társadalom pedig azoknak, amelyek az ökonómiai eszközzel teremtődtek meg. Az állam és a társadalom eddig egymásba olvadt, a szabad polgári egyesülés korában nem lesz állam, csak társadalom.

Az állam fejlődésének ez a prognózisa mindazoknak a híres formuláknak összefoglalása, amelyekben a nagy történelemfilozófusok a világtörténelem értékeredményének megállapítását megkísérelték. Megvan benne Saint Simon „haladása a háborús tevékenységtől a békés munkáig” éppen úgy, mint Hegelnek „a szolgaságtól a szabadságig való fejlődése”, Herder elmélete „az emberiség kifejlődéséről” épp úgy, mint Schleiermacher eszméje: „az észnek a természetén való áthatolása”.

Korunk jó sokat veszített a klasszikusok és a humanisták üde optimizmusából: a szociológia pesszimizmusa uralkodik a lelkeken; jövővondulásunk aligha fog valahol híveket szerezni.

Nemcsak azért, mivel az uralkodás haszonélvezőinek osztályöntudata valószínűtlennek tartja, hanem azért is, mert az alsóbb osztályok a legnagyobb hitetlenséggel állnak vele szemben. A proletárelmélet ugyan tulajdonképp azonos végső állapotot jövendöl meg, de nem tartja elérhetőnek evolúció, hanem csak a revolúció útján és a „társadalmat” a történelmileg kialakult formától, vagyis az ökonomikus eszköz szervezésétől teljesen eltérően képzei: mint kereskedelem nélkül való gazdasági rendet, mint kollektívizmust. Az anarkista elmélet pedig az „állam” formáját és tartalmát elválaszthatatlannak tartja, mint az érem két felét: nincs „uralkodás” kizsákmányolás nélkül! Szét akarja tehát az állam formáját és tartalmát rombolni, hogy anarkiát teremtsen, még ha a nagyszerű munkamegosztó közgazdaságnak minden Ökonomikus hasznát föl is kellene áldozni. Még az a nagy gondolkozó, aki az itt ismertetett állami elméletnek alapját megvetette, Gumpłowicz is pesszista szociológus, még pedig ugyanabból az okból, mint az általa hevesen támadott anarkisták. A formát és a tartalmat, az uralkodást és az osztályok kizsákmányolását is örökre elválaszthatatlannak tartja; mivel azonban, nagyon helyesen, sok embernek végrehajtó hatalommal

felruházott kormányzás nélkül való együttélését lehetetlennek tartja, az osztályállamot immansens és nem csupán történelmi kategóriának tekinti.

Csak a szociálliberálisok vagy a szabadelvű szocialisták kis csoportja hisz a társadalomnak osztályuralom és osztályok kizsákmányolása nélkül való evolúciójában, amely az egyén politikai mozgásának szabadságán kívül a gazdaságit is megengedi, természetesen az ökonomikus eszköz határain belül. Ez volt a régi, a manchesterizmus előtti szociális szabadelvűség hitvallása, ahogy Quesnay és még inkább Smith hirdette, az újabb korban pedig George és Hertzka.

Ezt a prognózist kétféleképpen lehet megokolni: történelemfilozófiai és nemzetgazdasági módszerrel, az állam és a gazdaság fejlődési irányával, amelyek szemelláthatóan azonos cél felé tartanak. Az állam alakulásának iránya egyre világosabban mutatja az ökonomikus eszköznek a politikai eszközzel való örökös háborúságában elért fölényét. Az ökonomikus eszköz jogát, az egyenlőség és a béke jogát, eleinte a vérrokonok kicsiny körére látjuk korlátozva, ami még a legrégebb társadalmi állapotból maradt ajándékul, e paradicsomok körül min-

denütt a politikai eszköznek és jogoknak óceánja tombolt. De tovább és tovább haladva növekvőben látjuk ama köröket, amelyekből a béke joga kiüzte ellenségeit s mindenütt látjuk előrenyomulását az ökonomikus eszközzel együtt, az egyes csoportok egyenértékű cserekereskedésének fejlődésével. Legelőbb talán a tűzcserevel, azután az asszonycserével és végül árucserével növekedett egyre a béke jogának területe; megvédte a piacokat, a vásárokhöz vivő utat, azután pedig a vásárra menő kereskedőket. Láttuk később, hogyan fogadja magába az állam e békeszervezeteket, hogyan fejlesztí tovább és az erőszak jogát hogyan szorítja vissza egyre nagyobb mértékben. A kereskedő joga városi jog lett; az iparváros, a kifejlett ökonomikus eszköz áru- és pénzgazdaságával a feudális államot, a kifejlett politikai eszközt aláássa, a városi lakosság pedig végül a feudális állam politikai maradványait nyílt harcban semmisíti meg és az állam egész népességének szabadságát és az egyenlőséghez való jogát visszaszerzi. A városi jogból közjog fejlődik, végül pedig nemzetközi jog.

Most már sehol sem látunk olyan erőt, amely ennek az eddig állandóan működő irányzatnak útját állhatná; ellenkezőleg: a folyamat

eddigyi akadályai is szemmel láthatóan gyengülnek. A nemzetek csereviszonya a nemzetközi forgalomban a háborús politikai szempontoknál egyre nagyobb jelentőségre emelkedik, a mozgó tőke, a békejog alkotása a gazdasági fejlődés folyamatának azonosságánál fogva egyre nagyobb túlsúlyra kerül a nemzeti földbirtokkal, a háborús jog alkotásával szemben. Egyidejűleg a babona is egyre jobban veszít befolyásából s így joggal következtethetjük, hogy az az irány, amely a politikai eszközt és alkotásait teljesen ki akarja szorítani, az ökonomikus eszköz teljes győzelme útján el is éri a célját.

Sőt, vetik ellenünk: ezt a győzelmet már el is érte! A modern alkotmányos államban a háború jogának már minden számottevő maradványát kiirtották!

Nem, még van egy maradványa, csak hogy ökonomikus álarcot visel; látszólag nem jogi kiváltság, hanem ökonomikus tulajdon: a nagybirtok, a politikai eszköznek első alkotása és utolsó fellegvára. Álarca védte meg attól, hogy a többi feudális alkotásnak a sorsa utolérje; a háborús jog ez utolsó maradványa kétségtelenül az emberiség haladásának végső és egyetlen akadálya is; kétségtelen, hogy a gazdasági élet fejlődése ezt az akadályt megsemmisíteni készül.

Állításomat, amelynek bizonyítását ezen a helyen a tér szűke nem engedi meg, más munkáimban bebizonyítottam, s itl csak utalni akarok reájuk. Most csupán a főbb tételeket sorolhatom föl:

Az ökonomikus eszköz összes termékeinek az alkotmányos állam egyes osztályai között való elosztása: a „kapitalisztikus elosztás”, alapján véve, a feudális elosztástól semmiben sem különbözik.

Okát az összes számottevő nemzetgazdászok egyértelmű fölfogása szerint abban kereshetjük, hogy a „szabad” (vagyis Marx szerint politikailag szabad, de egyúttal gazdasági tőke nélkül levő) munkások kínálata a keresletet állandóan meghaladja, vagyis a „tőkeviszony” megvan. Mindig két munkás szalad egy vállalkozó után és lefelé licitálnak: a kapitalista osztály részére bizonyos „értéktöbblet” marad, míg a munkás sohasem érheti el, hogy maga is tőkét gyűjtsön és vállalkozó lehessen.

Mi a magyarázata a szabad munkások lefelé való licitálásának?

Az a polgári elmélet, hogy a kínálat fölöslegét túlságosan sok proletárgyermek nemzése idézi elő, a logika nézőpontjából: baklövés és minden ismert ténynek ellentmond.

A tények inkább azt mutatják, s a dedukció is ellentmondást nem tűrő módon bizonyítja, hogy a „szabad munkások” tömeges kínálkozása a nagybirtoktól ered: a kapitalista elosztásnak az elvándorlás és a kivándorlás az okai.

A gazdasági fejlődés irányzata pedig kétségtelenül a nagybirtok kiküszöbölése felé tart, menthetetlenül el fog vérezni „jobbágyainak” jogi fölszabadítása révén, amit a város fejlődése reákényszerít. A költözködés szabadsága meghozta a faluról való elvándorlást; a kivándorlás megteremtette a „tengerentúli versenyt” és a termékek árának hanyatlását idézte elő, az elvándorlás pedig állandóan fokozódó munkabért erőszakol ki. Ilyenképpen a földjáradék kétoldalon is megcsökken és idővel egészen jelentéktelenné válik; itt sem mutatkozik olyan ellenerő, amely e folyamatot megakadályozhatja. A nagybirtok tehát tönkre fog menni; ha pedig megszűnt, a szabad munkásnak szűkségen fölül való kínálata is megszűnik és „két vállalkozó fog egy munkás után szaladni s túllícitálják egymást.” A kapitalista osztálynak ekkor máissemiféle értéktöbblet je nem marad, a munkás maga is gyűjthet tőkét és lehet vállalkozó. A politikai eszköznek utolsó még megmaradt al-

kotása is kipusztul és az ökonomikus eszköz egyedül fog uralkodni. E társadalom tartalma a javaknak javakéit való, vagy a munkaerőnek javakért való cseréjén alapuló „tisztá gazdaság”, politikai formája pedig a „szabad polgári egyesülés”.

Ezt az elméleti levezetést a történelmi tapasztalás is megerősíti. Akárhon volt olyan társadalom, amelyben nem látunk egyre növekedő járadékot élvező nagybirtokot, a „tisztá gazdaságot” megtalálhatjuk és az állam formája a „szabad polgársághoz” közeledett.

Ilyen közösség volt Németország csaknem négyszáz esztendőn át, körülbelül a Krisztus születésétől számított ezredik évtől fogva; a primitív – nagybirtok társadalmilag ártalmatlan nagy uradalommá változott, míg körülbelül 1400-ban a politikai eszköz, a rablóhadjárat a szlávok földjén újonnan alakult nagybirtokot az anyaország bevándorlói elől elzárta, Ilyen közösség volt és csaknem változatlanul megmaradt máig is Utah mormon állam, amelynek bölcs földbirtoktörvénye csak kis- és közép-birtokot ismer. Ilyen közösség volt Vin eland grófság és város az Unió Jowa államában mindaddig, amíg minden telepes értéknövekedési járadék nélkül kaphatott földet. Ilyen közösség

mindenekelőtt Új-Zéland, amelynek kormánya a kis- és középirtokot egész erejével segíti, míg a szabad munkás híjján egyébként is alig jövedelmező nagybirtokot mindenképpen szorongatja és föl akarja oszlatni.

Mindez bámulatos, bámulatosan egyenlően – nem mechanikailag! – megosztott jólét, de nem gazdagság. Mert a jólét a fogyasztási javakon való uralmat, a gazdagság azonban embereken való uralmat jelent. Sehhol sem lesz e helyeken „tőke” a termelőeszközökből; nem erőszakolnak ki értéktöbbletet, de nincs is szabad munkás és nincs tőkeviszony. És mindezeknek a közösségeknek politikai formája, amennyire az őket körülvevő és még a háborújog szerint szervezett országok engedik, a szabad polgársághoz igen közel van és egyre jobban közeledik feléje. Az „állam” megszűnik, vagy új földön, mint Utah és Új-Zéland, csak alig fejlődik ki s osztályharcot alig ismerő emberek önrendelkezési joga egyre nagyobb erővel tör magának utat. A német birodalomban például a városszövetségek politikai emelkedése és a hűbéri állam hanyatlása az ipar emancipációjával (amely akkor még a városok egész plebsét magába foglalta) és a patricius nemzetségek elenyészésével párhuzamosan ment

végbe. Ezt az áldásos fejlődést csak új kezdetleges államoknak a keleti határon való alapítása szakíthatta meg és szakíthatta le gazdasági virágainak bimbóit. Aki hisz a történelem céltudatosságában, kimondhatja, hogy az emberiségnek még egyszer át kellett vergődnie a szenvedések iskoláján, mielőtt a szabad életet megkezdhette. A középkor kitalálta az önkéntes munka rendszerét, de teljesítő képességét nem fejlesztette ki egészen. A kapitalizmus új rabszolgaságának előbb fel kellett találnia és megerősítenie a kooperáló, a műhelyekben megosztott munkának összehasonlíthatatlanul hatásosabb rendszerét, hogy az embert a természeti erők urává, a föld királyává koronázza. Az ó-kori és a kapitalista rabszolgaság szükségesek voltak: most már feleslegesek. Ha Athénnek minden szabad polgárára öt rabszolga esett, mai társadalmunknak minden polgára mellé sokszorta több rabszolgát állítunk, acélból való rabszolgákat, akik nem szenvednek, amikor alkotnak! Csak most értünk meg eléggé arra a kultúrára, amely anynyira fölötte van a Perikles-korabelinek, mint birodalmaink halalma és gazdagsága Attika párányi kis államának.

Athénnek tönkre kellett mennie a rab-

szolgagazdaság, a politikai eszköz miatt; nem vitt más út innen a jövőbe, mint a népek haláláé. A mi utunk az élet felé visz!

A történelemfilozófiai fejtegetés, amely az államok kifejlődésének irányzatát és a nemzetgazdasági, amely a gazdasági fejlődés irányzatát boncolgatta, ugyanarra az eredményre jut: az ökonomikus eszköz az egész vonalon győz, a politikai eszköz pedig eltűnik legrégibb és legszívósabb életű alkotásával: a nagybirtokkal és a földjáradékkal együtt pusztul a kapitalizmus.

Ez az emberiség szenvedésének és megváltásának útja. Golgotája és feltámadása az örökkévaló birodalomban: a háborútól a békéhez, a hordák ellenséges szétforgácsolásától az emberiség békés együttéléséig, az állatiasságtól az emberiesséig, a rablóállamtól a szabad polgári egyesülésig.

A nagybirtok keletkezése

Kifejtettem már „Siedlungsgenossenschaft” című könyvemben, hogy a német őskori nagybirtok alapja csakis az akkori közjognak egy sajátos jogi intézménye, nevezetesen az őslakosság egy részének politikai erőszakossággal való leigázása lehet. Ezt az állításomat a következőképp okoltam meg: a kihasználható föld óriási kimeríthetetlennek látszó mennyiségét, amely minden község rendelkezésére állott a maga határában, igen egyszerűen osztották meg: mindenki annyi földet kapott, amennyit egy családfő családjával együtt meg tudott művelni. Hogy már ebben a stádiumban is birtokkülönbségek jöttek létre, amennyiben a törzsfőknek itt-ott nagyobb darab földet hasítottak ki, csakis az alárendelt osztályok tették lehetőségessé, leginkább a hadifoglyok: munkaerejük nélkül a törzsfő birtoka nagyobb részén nem tudott volna gazdálkodni, tehát semmi hasznát sem vehette volna.

Kimutattam, hogy az ó-germán kor ez ősi nagybirtokából irtás és királyi adományozás új ján miképp alakult ki a frank korszak nagybirtokrendszere; bizonyos, hogy sem az irtásnak, sem a földajándékozásnak nem lett volna a birtokosokra semmi gazdasági haszna a szabadságuktól megfosztott emberek munkája nélkül, akik kötelesek voltak nekik dolgozni. Más alkalommal azután következőképp foglaltam össze az elmondottakat:

Láttuk, hogy a föld kihasználása eredetileg minden családfőnél egyenlő volt, azzal a kezdetben való kivétellel, hogy a törzsfők valamivel nagyobb részt kaptak. Azt is láttuk, hogy c nagyobb földterületek gazdasági kihasználása eleitől fogva csakis leigázott munkások által volt lehetséges; láttuk továbbá, hogy egyedül a rabszolgaság, illetőleg a hűbériség jogintézményének létezése magyarázhatja meg a földbirtok különbözőségének későbbi alakulását is, akár az irtásos földet, akár az ajándékozás útján szerzett birtokokat nézzük.

Érvényben levő földbirtokjogunk tehát a szolgaság jogintézményének következménye.

Wiedenfeld, könyvemről szóló ismertetésében, erről a pontról a következőképpen nyilatkozik: „Az a történelmi megokolás, amellyel

Oppenheimer a mezőgazdaság hibás szervezését és a földbirtok hibás megosztását magyarázza, nagyon régi; ismétli azt az állítást, hogy a tulajdon különbözőségét csakis erőszak idézte elő. Ezt a felfogást oly gyakran és olyan behatóan megcáfolták már és tarthatatlanságát, különösen a jelenlegi helyzetre nézve, oly világosan kimutatták, hogy ezúttal nem is akarok vele foglalkozni.”

Mindenekelőtt szükségét érzem, hogy elméletemnek e rövidesen való elintézése ellen tiltakozzam. Sohasem mondtam, hogy a földbirtok különbözőségének eredendő oka „erőszak” volt, hanem egy jogi intézmény, nevezetesen a rabszolgaság, amely természetesen erőszakon alapszik. A nagybirtok gyökere tehát fölfogásom szerint nem törvénytelenésből ered, mint Wiedenfeld belém magyarázza, hanem törvényes cselekvésből; ez a jogi intézmény azonban azé a koré volt, amelynek gazdasága a miénkével teljesen ellentétes jogi fölfogáson és termelési módon épült föl: akkor rabszolgákkal termeltek, a mai cseregazdaságban pedig szabad munkásokkal.

Mivel azon az állásponton vagyok, hogy az emberi kultúra fejlődése csakis úgy vált lehetségessé, hogy a rabszolga-gazdálkodás stádiu-

mán átvergődött, ama véleményem, hogy a nagybirtok a rabszolgaság segítségével alakult ki, nem foglal magában erkölcsi ellenszenvet ezzel az intézménnyel és eredetével szemben. Ha egyáltalában nagy fontosságot tulajdonítok az agrár állambeli nagybirtok eredetének, nem azért teszem, hogy etikai hangulatot csináljak ellene, hanem, hogy logikailag fölkeltssem ama belátást, hogy a nagybirtok, mint egy különben letűnt gazdasági korszak maradványa, egyetlen rendbontója a cseregazdasággá fejlődött társadalmi testnek. Ezt a felfogást lehetetlen hamisabban tolmácsolni, mint ha valaki az „erőszak” elméleteként állítja elénk, vagyis egyes, törvénytelen cselekvések folyamatának, holott épp megfordítva: egy általános és törvényes eljárás elmélete.

Ezenkívül még két állítás van az idézett szavakban; először, hogy az elmélet régi, másodsor pedig, hogy hamis. Az első állítás helyes; meggyőződtem arról, hogy fölfogásomat Dühring *Kursus der National- und Sozialökonomie* című munkájában nemcsak kifejtette, hanem a nagybirtok egyes eseteire nézve is a legvilágosabban levezette. Hogy a gondolat elsőbbsége Dühringet illeti-e vagy engem, döntsék el az irodalomtörténészek. Ennek azonban alig

van jelentősége, mivel ez a fölfogás mindenki-
ben kialakul, aki nemzetgazdasági kérdésekkel
egyáltalán komolyan foglalkozik.

Ezzel megmondtam véleményemet a másik
állításról is, arról, hogy a földbirtok keletkezé-
séről való elméletem hamis volna. Nemcsak
hogy nem hamis, hanem ellenkezőleg: oly két-
ségtelenül helyes, hogy mindenféle kételkedést
lehetetlennek hittem. Ezért gondoltam, hogy
megokolásul az előbb reprodukált néhány sor
elegendő lesz; úgylátszik, ebben csalódtam.
Szükségesek tartom tehát, hogy a bizonyítást
szélesebb alapon fejtssem ki; előre is meg aka-
rom azonban jegyezni, hogy nem szándékozom
egyik „elméletet” a másikkal szemben aján-
lani, hanem egyszer és mindenkorra meg aka-
rom semmisíteni azt a fikciót, mintha a nagy-
birtok keletkezésének más módja is lehetséges
volna az én föltevésemnél. Nem több vagy ke-
vesebb valószínűségről, hanem oly bizonyos-
ságról van szó, amilyen egy nem matematikai
tudományban egyáltalán csak elképzelhető.

A tárgy igazolja a legbehatóbb fejtegetést
is: egy tévedés kiirtásáról van szó, amely a tör-
ténelmi és nemzetgazdasági tudomány alapvető
összefüggésének megismerését oly mértékben
akadályozta eddig, mint semmiféle más tévedés.

E két tudomány legsúlyosabb érthetlenségeit és hibáit erre a tévedésre vezethetjük vissza.

Hogy a vagyon és a társadalmi osztályok helyzetének különbözősége valamely okozati vonatkozásban van egymással, erre a következtetésre a történelmi események minden megfigyelőjének rá kell jönnie. Korunkban a felületes szemlélő olyképp látja az összefüggést, hogy a vagyon különbözősége az ok, az osztályok helyzetének különbözősége pedig az okozat. Ha a nép legalsóbb rétegéből való család meggazdagodik, társadalmi osztályban is emelkedik, amíg társadalmilag is a teljes egyenrangúságot el nem éri, mint például egész Európa első nagy gyárosainak és bankárjainak utódai. Megfordítva pedig, a vagyon elvesztése az előkelő családra nézve is az osztály-sülyedést jelenti, deklasszírozódik.

Úgy látszik, mintha ez a mindennapi jelenség csábította volna a történetírókat arra, hogy a történelmi osztályalakulást is a vagyon különbözőségéből vezessék le. A legélesebben Stein Lőrincnél látom ezt, aki a régi német Gaualkotmány föloszlását így magyarázza: „A magántulajdon föllépése a dolgok folyásába új rendet hozott. Nem azért, mivel a tulajdon mindenestre a birtok fejlettebb formája, hanem mert

azt a második momentumot, amelyen a nemzeti rend és a Gau alkotmánya az egységen kívül nyugodott, a magántulajdon megsemmisíti. Ez az egyenlőség. A birtok lehet egyenlő, a tulajdonnak egyenlőtlennek kell lennie és különbségeket kell teremtenie. Amint tehát ez az elosztás, miképp a tulajdoné is, a birtok egyenlőtlenségére vezet, az egyenlőtlenségnek az alkotmányba is be kell férköznie. A jogi egyenlőtlenség azonban szabadságbeli egyenlőtlenséget is jelent: így támadt a szabad és a nem szabad ember közt való különbség. És éppen ez a különbség alakította újjá a Gau régi alkotmányát.”

Ugyanez a szerző más helyütt élesebben kidomborítva így foglalja össze véleményét: „Röviden kimondjuk, hogy a magántulajdon keletkezésével és gazdasági erejével támadt az osztályalakulás, amelyet a régi alkotmány nem ismer.”

Idézem továbbá Inama-Sterneget, aki a régi szabad határközösség pusztulását szintén a gazdasági különbségekre vezeti vissza: „Az okos, szorgalmas, takarékos gazda vagyont szerez az ostoba, rest és tékozló rovására; személyes tekintélye révén, amelyet békés foglalkozásával szerez, a kizárólag hadi ügyességgel

szemben túlsúlyba jut; szervező és tervező talentumok befolyáshoz és gazdasági hatalomhoz kerülnek ott, ahol az elszigetelt és kezdetleges gazdaság mellett való aggodalmaskodó kintartás hamarosan megtörik.”

Ugyanez az író mondja: „Hogy is maradhatott volna meg hosszabb ideig a vagyonbeli egyenlőség, mikor az eladást és elosztást semmiféle törvény sem akadályozta s a népjog és az emlékek tanúsága szerint mind a kettő folytonosan tartott is?”

Hogy a vagyoni különbségek gyökere a gazdálkodó tehetség volt, ezt utóbb a következő szavakkal fejezi ki: „Az életmódban és a vagyonban való különbözőség nem a tulajdon elosztása miatt keletkezett a németeknél is, hanem mivel a különböző szükséglet a korlátolt javak különböző igényét eredményezte; ezért nyúltak hozzá belső szükségétől ösztönözve e javak forrásához s tették magukévá a földet, amely persze nem szolgálhatott mindenkit egyformán, hanem mindenkit másképp, aszerint, milyen volt a gazdája.”

Weber történetíró ezt írja a germánokról: „A hűbériség egész polgári és társadalmi életrendje, a szabad és nem szabad osztályra való különválás, a birtokosok és „jobbágyok” kiala-

kulása kisebb-nagyobb zárt birtokok létezésén alapult.”

Még a szociáldemokrácia vezetőinek is ez a fölfogása; Engels ezt írja Dühringgel szemben: „Az osztálykülönbségek a vagyon megszlásának különbözöségével együtt léptek föl.”

Tehát az az általános fölfogás uralkodik, hogy a gazdasági eltolódás az ok és az osztálykülönbség az okozat. E fölfogásnak, burkoltan, vagy kimondottan, az az elgondolás adja alapját, hogy a népek a gazdasági egyenlőség állapotából ökonomikus differenciálódáson keresztül, mélyreható vagyoni különbségek útján jutottak el az osztálykülönbségig.

Be fogjuk később bizonyítani, hogy ez a fölfogás történetileg tarthatatlan, de hogy mint elmélet, nevezetesen mint nemzetgazdasági elmélet is tarthatatlan, mindjárt bebizonyítjuk. Eredettől fogva meglevő egyenlőség alapján semmi esetre sem fejlődhetett volna az ökonomikus differenciálódás osztályalkotó vagyoni különbözöséggé; tisztán ökonomikus viszonyok nem magyarázhatják meg sem a vagyoni, sem az osztálykülönbségek keletkezését.

A nemzetgazdasáznak és a történetírónak (ha meg akarja érteni azokat az eseményeket, amelyek valamely földnek egy mezőgazdaságra

áttért nép által való első foglalásakor történnék) óvakodnia kell egy tévedéstől, amelybe eddig csaknem minden kutató beleesett, attól a tévedéstől, hogy a föld értékéről és határaitól való fogalmainkat a régi koréval hasonlítsa össze. Tisztába kell jönnie azzal, hogy akkor aligha gondolhattak arra, hogy a termőföld-készlet kimeríthető és hogy ennél az oknál fogva a földbirtok értékéről semmiféle fogalmuk sem lehetett. Ahogy a levegő sohasem válhat mérhetetlen haszonértéke ellenére sem magántulajdonná (a birtoktest fogalma tudniillik csak olyan dolgokhoz fűződik, amellyel a munka vagy a ritkaság értékképző mértéke van kapcsolatban), épp úgy nem lehetett az őskorban valamelyes értéke a talajnak. Az őstalaj fogalma kizárja a munkaértéket, ritkaságról pedig nem is lehetett szó.

Természetes, hogy a megművelt föld értéket nyer, munkaértéket, s ezzel vagyonrészé magántulajdonná válik. De támadhat-e itt valaha a vagyonnagyságban, illetőleg a birtok nagyságában jelentékeny különbség gazdasági motívumok vagy törvények alapján? El sem lehet képzelni, hogyan történhetnék!

Képzeljük el, milyen események mehetnek végbe egy őstelepítvényen, amelyen nagy bő-

ségben van termőföld. Vegyük példának azt a szokásos feltevést, hogy száz egyenlő, szabad paraszt körülbelül négy négyzet-kilométer területen telepedett le. Ha ma száz gazdát száz-ezer hold földön letelepítünk, úgy osztják meg, hogy mindenki körülbelül ezer holdat vesz magának; önkéntelenül is hajlunk arra a feltevésre, hogy ez a folyamat a régi időkben is így ment végbe. Semmi sem lehet visszásabb ennél a feltevésnél! Az őstalajnak ma megvan a ritkaság-értéke, tehát van értéke és mindenki arra törekszik, hogy lehetőleg sokat biztosítson magának belőle magántulajdonul; régebben az őstalajnak nem volt értéke és nem is jutott eszébe senkinek, hogy az értéktelen földet magának biztosítsa.

Mi adta meg tehát az ősi parasztbirtok mértékét? Nyilvánvalóan: a táplálkozás szükséglete. A paraszt csak annyi földet művelt meg, amennyi elegendő volt ahhoz, hogy a mezőgazdaság akkori technikájával gabona-szükségletét előteremtse s ez aránylag nagy terület is volt, mivel a földet igen extenzív módon művelték. Ma egy parasztcsalád három hold közepes rozsföldön jó trágyázással és gondos vetéssel tizenöt mázsa rozst termel, ami egész esztendőre elegendő kenyérlisztet ad; az ó-ger-

mán parasztnak harminc holdra, sőt többre volt szüksége, hogy az avaron és a felperzselt tarlón ugyanekkora hozadékot érjen el. Az ősgermán paraszt teljesen ökonomikusan járt el, amikor ily extenzív módon gazdálkodott, mert a csökkenő hozadék törvénye szerint a legkevesebb munkával tudta azt a gabonamennyiséget termelni, amelyre szüksége volt. Aki ezt az állapotot ismeri, tudhatja, hogy gyér népesség a tiszta naturálgazdaságban intenzíve nem használhatja ki a földet.

A parasztbirtok átlagos nagysága tehát körülbelül harminc hold föld volt. Lehetett-e valami oka a parasztnak, hogy ennél a harminc holdnál többet foglaljon le magának? Hogy ugaron hagyja, úgyszólván „spekuláció” tárgyául, szükség lett volna a ritkasági érték fogalmára. Erről azonban szó sem lehet. Ha azonban kihasználni akarta, tehát nagyobb területet akart volna bevetni, két kérdés bukkan fel: 1. mennyit tudhatott megművelni? 2. milyen gazdasági motívum bírhatta rá erre?

Az első kérdésre adható felelet, bármily túlzó is, nem jogosít jelentékeny birtokbeli különbség feltevésére. Németországban ma is kivételes eset lehet, ha egy paraszt hatvan holdnál nagyobb területet családja tagjaival meg

tud műveltetni; ekkora földön mindig szüksége lesz segítő munkásokra is. S a paraszt ma csakis paraszt; régen azonban egyúttal harcos, bíró, vadász, pásztor, halász, erdőirtó és kézműves is volt; sem helyi, sem nemzeti vagy nemzetközi munkamegosztás nem juttatta házhoz, ruházathoz, élelemhez és szerszámokhoz; idejét számtalan hivatás foglalta le és így lehetetlen, hogy bár a fantasztikussal határos munkaerő és munkakedv is az ősfalu bármely tagját nagyobb földbirtok szerzésére képesítette volna.

De még ha a fizikai lehetőség meg is lett volna: micsoda gazdasági indítók bírhatta volna rá az ősi földművelőt, hogy a lehetőséget valóságra váltsa? Minek termelt volna több gabonát? A gabonát nem lehet gyümölcsözően elhelyezni, primitív viszonyok között gyorsan elpusztul. Az ősember nem is gondol sokat a távoli jövőre. Akkor még nem lehetett a gabonát eladni sem; még nem volt piac. Az a néhány kereskedő karaván, amely esetleg az országon átvonult, ebben a stádiumban még nem gabonával, hanem prémekkel, szárúval, elefántcsonttal, aranyércel és hasonló ritkaságokkal kereskedett.

Tehát egyrészt fizikai, másrészt pedig erkölcsi lehetetlenség, hogy az első letelepülések-

nél lényeges birtokkülönbségek keletkezettek volna, ha csupán az ökonomikus mérlegelés álláspontjára helyezkedünk. Nem is lehet kételkedni abban, hogy ha csupán gazdasági törvények uralkodtak, az összes földtulajdonosok birtokának mértéke mindenütt körülbelül egyenlő nagyságú lett volna; a táplálkozás szükséglete, a földművelés belterjessége, a munkaerő és a munkaösztön tudniillik mindenütt körülbelül egyenlő lehetett.

Lehetséges talán azonban, hogy a letelepülés és a népesség szaporodásának további folyamán az eredetileg szükségszerűen egyenlő birtoknagyság „ökonomikus” okokból lassankint annyira eltolódott, hogy egyrészt nagybirtok, másrészt pedig szétforgácsolt törpebirtok állt egymással szemben?

Itt is óvakodnunk kell attól, hogy a dolgokat modern fogalmak szerint ítéljük meg. Ha ma egy bizonyos területet egy parasztcsoport tagjai között egyenlő részekre osztunk, három emberöltő múltán a birtokok nagyságában jelentékeny különbségeket fogunk találni. Az egyik birtok épségben és adósság nélkül maradt az első tulajdonos unokájára, mert egyetlen fiára birtokával együtt azt a bölcs elvet is hagyta, hogy csak egy örököst hozzon világra;

a másik birtok ötven vagy száz részre darabolódott, ha két nemzedék követte az írás szavait: legyetek termékenyek és sokasodjatok. A szorgalmas, intelligens paraszt s a kíméletlen uzsorás szerencsétlen vagy könnyelmű gazdák eladott vagy elárverezett birtokával növelte a magáét stb.

Lehet-e szó ily változásokról az ősi faluban? Semmi esetre sem! Ha az ős germán parasztnak húsz fia volt, tizenkilenc a közös földből szánt új barázdákat magának. A törzsbirtoknak örökrészekre való szétforgácsolása elképzelhetetlen volt, amíg elég földterület akadt az országban: a földbirtok megterheléséről vagy elzálogosításáról épp oly kevéssé lehetett szó. A földnek nincs értéke, tehát sem zálognak, sem adás-vételnek tárgya nem lehet. Senki sem fizet olyas valamiért, amit ingyen szerezhet meg, senki sem ad kölcsönt olyasmire, aminek semmi értéke sincs. A társadalom fejletlenségének ismertetőjelét látják abban, hogy a frankok legrégebbi törvénykönyve ingatlan-pörökről meg sem emlékezik, pedig ha tudjuk, hogy a földbirtoknak abban az időben semmi értéke sem volt, nem csodálkozhatunk rajta. A földbirtok megterheléséről és örökléséről csak akkor kezdhettek jogi döntéseket hozni, amikor

a földnek már volt csereértéke, vagyonértéke. Azt hiszem, ezt a kérdést elég kimerítően fejtegettem, hogy minden kétséget kizárják. Tiszta ökonomikus törvények hatása alatt a mezőgazdaságilag kihasznált területek nagy különbözősége: a nagybirtok sohasem fejlődhetett volna ki, sem a föld első elfoglalásakor, sem később, amíg a termőföldben nagy fölösleg mutatkozott.

Mindenütt azonban, ahol egy nomád nép települt le, hatalmas nagybirtokot látunk, mindjárt a letelepüléskor a közép- és kisbirtokos gazdálkodással szemben. Caesar például a sueveket háromnegyedrészt nomád népnek ismerte; Tacitus már azt írja a germánokról, hogy letelepült földművesek és nyomatékosan kiemeli, hogy a törzsfőknek nagyobb birtokuk van, mint a közönséges, szabad polgároknak. Itt tehát már van nagybirtok, amely az uralgó iskolai fölfogás szerint három nemzedéken át „ökonomikusán” fejlődött ki, egy olyan országban, amelynek kihasználatlan földben való gazdagságát a Staufok korában kimeríthetetlennek tartották.

Megoldhatatlan ellentmondással állunk tehát szemben. A jogegyenlőségből nem fejlődhetett a jogok egyenlőtlensége és mégis meg-

van. A feltevés tehát hibás: a fejlődés nem a vagyon és a jog egyenlőségéből, hanem egyenlőtlenségéből indult ki! Az osztálykülönbség nem következmény, hanem ok, a vagyonkülönbség pedig nem ok, hanem következmény! Itt úgyszólván az elfogadott okozati összefüggések ama kopernikusi fordulatainak egyikét kell alkalmaznunk, amelyek a tudomány történetében nem egyszer változtatták át hirtelen a sötétséget világossággá. Az a megismerés, hogy a Föld forog a Nap körül s nem megfordítva, hogy a képzetek az akaratból erednek s nem megfordítva, a legsúlyosabb problémákat játszva megoldhatóvá tette. Így oldhatjuk meg játszva a történelem és a nemzetgazdaság legsúlyosabb problémáit is, ha rájöttünk, hogy a vagyonkülönbség keletkezett az osztálykülönbségből s nem megfordítva. Az a kísérlet, hogy a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenséget az egyenlőségéből vezessék le, balul ütött ki; könnyen és simán rendbe jön azonban minden, ha az egyenlőtlenségből vezetjük le.

Ha ez a megismerés csupán mint elmélet lépett volna föl, nem csodálkozhatnánk azon, hogy nem akarják elismerni.

Wolf Gyula találó szavai szerint a nemzetgazdaság története az előítéletekkel való küzde-

lem története. Ha tehát az az elmélet, amelyet Dühning már régen egész rendszerének alapjává tett, még most sem tudott mindenütt érvényre jutni, akkor csak a más emberi vívmányok sorában „az eszme léteért való küzdelemben” osztozik.

A legcsodálatosabb azonban, hogy ez az elmélet épp úgy megegyezik a történelem tényeivel, amennyire elhanyagolja a mai elmélet ezeket a tényeket. Pedig nem olyan tényekről van szó, amelyeket friss kutatás hozott volna napvilágra, hanem olyanokról, amelyeket mindenki ismer és elismer. Mindenki tudja teljes biztossággal, hogy a modern népek kialakult osztálykülönbséggel léptek a történelembe és a letelepültség állapotába: a vonatkozó ténykörülményeket minden történelmi iskolakönyvben megtalálhatjuk. És mégis, ezt a biztos alapot általában egészen elhanyagolják s hogy ez általánosan így történik, az a polémia is bizonyítja, amelyet itt vagyok kénytelen folytatni és bizonyítja az a tény, hogy a belőle folyó szükségszerű, forradalmi következtetéseket még senki sem vonta le.

Ehelyett arra a történelmileg és elméletileg tarthatatlan történelmi konstrukcióra helyezkednek, hogy az eredeti állapot az osztály- és vagyonbeli egyenlőség lett volna, amely

alighanem Rousseau tói ered. Ennek a csodálatos ténynek nem tudom semmiféle magyarázatát adni.

Vegyük példának a mi népünket. Az első jellemzések, Caesaré és Tacitusé, három osztályra való éles tagozódottságban mutatják: nemesek, szabadok és rabszolgák; ugyanezt látjuk a világtörténelemnek minden kultúrnépénél. Mindenütt, mint még vándorló nomádok, erősen kialakult osztálytagoltsággal lépnek a világtörténelem világosságába.

Ha tehát a vagyontévesztés az ok és az osztályképződés az okozat, akkor mindenesetre helytelen, ha a vagyontévesztés kezdetét a letelepülés időpontjára tesszük; legalább is a nomád korban, sőt talán még sokkal régebbi korban kell gyökereit keresnünk. Ezt azonban senki sem tette, legalább is nem úgy, hogy elért eredményeit az egész szociológia, vagyis a történelem és nemzetgazdaság újraépítésének alapjául használhatnák, kivéve Dühringet, aki azonban helyes elméletének megtámadhatatlan történelmi bizonyítékokkal való megerősítését mulasztotta el.

Ezt a feladatot tehát nekem kell elvégeznem. Arról van szó, hogy a kultúrnépek őstörténetében keressük meg az osztály- és va-

gyonkülönbség kezdeteit és hogy megállapítsuk, vajjon a kettő közül melyik az ok és melyik az okozat. E vizsgálódáshoz az anyagot természetesen nagyrészt a művelődéstörténelem és az összehasonlító néprajz adja (és pedig elsősorban Lippert nyomán haladok), a történelmi források nagyon gyéren csörgedeznek.

Kíséreljük meg tehát, hogy egy kultúrnépnek a szervezkedés első fokától a letelepülésig való fejlődését nagy vonásokkal megrajzoljuk. A társadalmi test csírája a kisebb törzs, amely a verség kötelékével, vagyis az ugyanegy anyától való származás alapján egyesítve, mint egy nagy család vonul végig a pusztaságon. Gazdálkodása egészen „foglalási” természetű: vad növényeket gyűjt, kagylót szed, halász és vadász. A kis törzsnek minden tagja korához képest apának és anyának, testvérnek és gyermeknek érzi magát valamennyivel szemben. A fajfentartás a legalsóbb fokon bármely nőnek bármely férfi által való, válogatás nélkül történő megtermékenyítése útján történik, később az egy vérből való, vagyis ugyanattól az anyától származó gyermekek mindjobban kizáratnak a keveredésből, míg a punalua-házasság szervezete ki nem alakul, amint a legfejlettebb vadásznépeknél, az északi indiánusoknál látjuk. Ezeknél még a

fegyveren és az ékszereken kívül más személyes tulajdon nincs, a ház is az egész vérségé, vagyis nemzetségé; az idegen nemzetségből való férfit, aki a családba beházasodik, anyósa kilökheti. Osztály különbséget nem ismernek; a hadifogságba jutott ellenséget halálra kínozzák vagy pedig a törzsnek teljesen egyenjogú testvérévé fogadják, még a fehér embert is. „E jog semmiféle különbséget sem tesz szabadok és szolgák között.”

Az északi indiánusok ama szokása, hogy foglyaikat kínozzák, tudvalevően épp úgy az emberevés maradványa, mint a mexikói és a germán emberáldozat és a héber vallásos hagyomány, a körülmetélés. Valóban, a legalsóbb fokon levő nép az ellenséget erdei vadnak tekintti: a középafrikai szerezsen törzsek hadjáratai nagyrészt ma is haj tó vadászatok emberi vadakra. Az egyszerű elfogyasztás: ez volt az első stádiumában az egyetlen forma, ahogy a legyőzött embert a győző fölhasználta; a „létté váló küzdelem” ez, épp olyan, mint az állaté.

Ez a korszak addig tartott, míg a vadász-törzs a háziállat megszelídítése után nomád törzsszé nem lett. A viszonyok megváltoztak: egyrészt a friss hús szükségletét az egyre növekedő nyájából lehetett kielégíteni, másfelől

pedig ezek a nyájak gyarapodásuknál fogva egyre több munkaerőt kívannak. Az emberevés gazdaságilag meghaladottá lett: az ember elveszítette értékét, mint vad és új értékévé vált, mint munkaerő; most már tehát nem fogyasztási cikk, életben hagyják és kamatoztatják: rabszolga lesz belőle. Megkezdődik ezzel az embernek emberi munkaerővel való gazdálkodása.

Megmérhetetlen jelentőségű fordulat ez. Helyénvalónak tartom, hogy idézzem Lippert művelődéstörténetének erről az ellentétről szóló rendkívül találó szavait:

„Az indiánus ismerte ugyan az összesség jogát bizonyos vadászterületek használásához, ezen túl azonban a tulajdon fogalmáról való ismerete nem terjedt: még a birtoklás fogalmába zárva szunnyadt s az indiánus csekély kivétellel csak az elejtett vadat birtokolhatta. A nomádnak azonban élő állat is volt tulajdonában s ez az állat élő munkamotor volt. Ekkortól fogva minden munkakötelezettséggel összekötött viszony ebben a tulajdoni fogalomban olvadt fel. Minthogy az idegen törzsből való embernek épp oly kevésbé volt joga, mint az állatnak, a nomád őt is bevonta kenyérkereső munkájába; amikor lehetett, birtokba

vette, mint munkamotort. Sokan kiemelték az óceánon innen és túl lakó népek hadviselése közt lévő különbséget; a különbségnek ez az oka. Az indiánus csak elpusztításra tartja érdeemesnek az ellenséget, a nomád ellenben birtokba veszi és munkamotornak használja fel.”

Egyik népnek a másik által való leigázásának rendszere csak a nomádság korszakában keletkezett. Mikor az irokézek 1651-ben az Erie-tó környékén lakókat és a semleges nemzetet legyőzték, följajánlották, hogy lépjenek velük egyenjogú szövetségre s csak akkor üzték el őket, amikor ezt az ajánlatot visszautasították. Senki sem gondolt és nem is gondolhatott arra, hogy e népeket leigázza és gazdaságilag kizsákmányolja; a rabszolgaság jogi intézménye csak a nomádságban alakult ki.

A társadalmi rend e radikális átalakulásának politikai vonatkozása abban áll, hogy a vadásztörzs eddig egységes demokráciájában két osztályra való tagozódás történt; egyrészt a teljes joguak, a fegyveres nemesek, mint uralkodó, másfelől pedig a védelem alatt levők és a rabszolgák, mint leigázott réteg. Ez azonban csak kezdete a még élesebb tagozódottságnak, amely mostantól fogva az uralkodó osztályt is több részre osztja; ez a folyamat oly alapvető

jelentőségű, hogy közelebbről kell megvizsgálunk. Amíg a természet nyers termékei az ember szükségletét kielégítették, állandó gazdasági különbségek nem fejlődhettek ki. Bizonyos, hogy az erősebb és ügyesebb vadász és harcos több vadászszákmányra és hadifogolyra tett szert s több kilátása is volt arra, hogy a létért való küzdelemben a legmegfelelőbb kiválasztásával felülkerekedjék. Bizonyára itt-ott már ki is alakult a vezető állás valamilyen öröklése, de mindig csak az örökösök nagyobb rátermettségétől és tapasztaltságától függött és semmi esetre sem volt dinasztikusán megerősítve. A vadászszákmányt azonban nem lehet tőkésíteni, hanem a lehető leggyorsabban el kell fogyasztani s mivel a földnek még nincs értéke, a legderekabbaknak sincs módjukban, hogy vágyont szerezzenek, a vagyonskülönbségnek sincs tehát meg a lehetősége. Mindez megváltozott azonban, amikor a nyájtartás a letelepülésre kényszerült népeknél fejlődésnek indult. Itt már volt vagyon, valóságos tőkevagyon, amely természetes szaporodásával a tulajdonosnak kamatot hozott, s amelyet leigáztak munkájának segítségével használt ki. Ezért a vagyonskülönbségnek nemcsak lehetséges volt, hanem kellett is kifejlődnie.

A különbség a hadvezető törzsfők nagyobb zsákmányrészével kezdődött. Kiváló munkájuk egyszerűen következetes jutalmaképp a zsákmányolt állatokból és a hadifoglyokból csaknem mindenütt nagyobb osztályrészt kaptak. Megnyílt az útja az állandó ökonomikus felsőbbiségnek. A békésebb természetű emberek nagyobb szerencsével (a konjunktúra kezdete) s nagyobb ügyességgel és gondossággal a tényésztésben (az ökonomikus rátermettség kezdete) is gazdagsághoz jutottak. Most bontakozik ki először a gazdagság törvénye, amely még ma is uralkodik gazdasági életünkön: a vagyonnak a már meglévő mag körül való felhalmozódása. A világűr ősködében két molekulának első közelebbi érintkezéséből támadt az a mag, amely körül lassankint a központi naptest fölgyülemlott; bizonyos telített oldatnál elegendő egy idegen test bedobása, hogy a folyton ráarakódó kristályból burok támadjon rajta: a fejlődő népgazdagság legnagyobb része a nyájtulajdonosoknak már meglévő vagyona körül így szaporodott fel.

Míg a törzsfők fejedelmi rangra emelkedtek, az egyszerű szabadok viszonylag, sőt gyakran abszolút is veszítettek tekintélyükből és állásukból, hiszen kívülről és belülről is össze-

hasonlíthatatlanul több veszedelemnek voltak kitéve, mint a gazdagok. Kis nyájukat a gyakori járványok sokkal könnyebben megsemmisíthették, mint a törzsfők nagy állományát; a szomszédos törzsekkel való csatározásokban is inkább ki voltak téve rablótámadásoknak, mint a jól felfegyverzett és jól fegyelmezett rabszolgák hada által megvédett fejedelmi fryájak. Írország legrégebbi törvénykönyveiből tudunk egyet-mást az ilyen tagoltságú társadalomról: megismerjük a feudális rendszer ősi formáját; a beneficiumot, amely az adományozóval szemben szolgálatra kötelezi a megajándékozottat, akinek szabadságát viszont csorbítja; megismerjük egy olyan társadalomban, amely még nem foglalkozik földműveléssel és nem ismeri a földbirtok tulajdonjogát. A törzsfő, aki marhában, az azidőszerint egyetlen tulajdonban, túlságosan gazdag volt, elszegényedett szabad embereket nyájakkal ajándékoz meg és függő viszonyba kényszeríti őket.

Így keletkezik végre mélyreható osztálykülönbség teljesen kifejlődött nomád népeknél, a vagyonban és fegyveres hatalomban egyképpen erős fejedelemség így oszlik meg három rétegre: nemesekre, szabad szegényekre és jogtalan rabszolgákra.

A rendiségnek a leigázott hadifoglyok gazdasági kizsákmányolása útján való kifejlődése, ahogy itt vázoltuk, a germánoknál egyenesen tipikus volt. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a germánoknál, leginkább azonban a keltáknál és a szlávoknál, a fejlődésnek egy más módja is érvényesült, amely szorosán összefügg az anyai jogról az atyai jogra való átmenetellel, ami viszont a vadászéletből a pásztoréletbe való átmenettel van fejlődéstörténeti vonatkozásban.

A vadászélet hosszú időre elhívta a férfit lakóhelyéről s a család eltartása, az ipari foglalkozás, fonás, szövés és földművelés a háztartási munkával együtt az asszonyra hárult. A nő munkájának eredményeként a ház és ami benne volt, a kert és a termőföld, a női ág tulajdona maradt: a vadász és harcos csak megtűrt vagy szívesen látott vendég pihenése idején, a háznak az asszony az ura. Ezt a felsőbbbéges állást az ősember ama fiziológiai képzete biztosította néki, hogy a gyermeknek az asszony egymaga ad életet.

Az asszony domináló állása megrendült abban a pillanatban, amikor a háztartás ellátásának főadata nagyrészt a férfi kötelességévé lett, vagyis, amikor az állattenyésztés megkez-

dődött: a nyáj a férfi tulajdona volt. A férfi szerezte fegyverrel, még a pásztorokat is s néki kell őket fegyverrel megvédenie. Másfelől lehetlenné vált a letelepültségnek az a csekély mértéke, amelyben a vadász élt, mihelyt a nomád legeltetés kialakult; a földet és a kertet elhagyták és a család fenntartása csaknem kizárólagosan a férfi feladatává lett.

A termelésnek ez a teljesen megváltozott módja és iránya, ha lassan is, de szinte szükségszerűen a törzs politikai rendjének fölforogatását idézte elő. Más momentumok is hozzájárultak még a régóta meggyökeresedett női uralomnak, az anyai jognak teljes detronizálásához és a férfi uralmával, a patriarchátussal való helyettesítéséhez. Először is: a hadifogoly-rabszolgák részére a vérrokonság által összekötött családban nem volt hely. Az idegen törzből valót a vércsere szertartásával vértestvérré lehetett fogadni és a törzs tagjainak összes jogával megajándékozni, a munkaerőül életben hagyott fogoly azonban jogtalan rabszolga volt; megtagadták tőle a vérbarátságot, amint a testvérjogokat is: milyen állást foglalhatott volna el tehát egy olyan szervezetben, amely egyetlen jogi alapul az úrnők valamelyikétől való vérbeli leszármazást ismerte el? A rabszolgák

semmiféle kegyeletes viszonyban nem voltak az úrnővel; épp úgy a férfi tulajdona voltak, mint a fegyver és az ékszer.

A vadásztörzsek korlátlan demokráciáján rés ütődött; eddig az asszonyoknak a férfiakkal egyenlő szavazójoguk volt s a törzsfő és a kapitány (király és herceg) csupán alkotmányos tisztviselők, természetes azonban, hogy az a szokás, amelyet a férfiak most kezdtek gyakorolni, az uralkodás, a családra, az asszonyra és a gyermekekre is kiterjedt.

Ezt a fejlődést előmozdította még, hogy a pásztornép természetszerűen sokkal nagyobb lélekszámot ért el, mint a vadásztörzs, nemcsak azért, mivel a nyáj biztosította élelmiszer-ellátás az életet lényegesen megkönnyítette, hanem abból az okból is, mert az állattól nyert tej az anya szoptató kötelességét az előbbi időhöz képest harmad-, sőt negyedrésszel megrövidítette s a gyakoribb szülést lehetővé tette. Engels szerint egy északi indiánus törzs átlag kétezer főt számlál, míg Lamprecht a Caesar-korabeli, tehát a nomádság és a letelepültség határkorából való germán néptörzsekét átlag húsz-huszonöt-ezer főre teszi. Ily nagyszámú embertömeg nem maradhat családiasán szoros kötelékben, mint az anyai jogon fölépült szervezet; erősebb ra-

gasztóra volt szüksége, hogy befelé rendet, kifelé pedig erőt tudjon kifejteni.

Mindezekon kívül az őseMBER fiziológiai felfogása a tervszerű nyájtartásra és állattenyésztésre való áttérése idején valósággal felforgató változáson esett át. Az állattenyésztő előtt nem maradhatott sokáig titokban, hogy az apának is van része a gyermek nemzésében; ezzel az anya iránt érzett vallásos tisztelet jórészt megszűnt s az atyai jog útja ezen az oldalon is egyengetve volt.

Nem itt van a helye annak, hogy a két elv harcát közelebbről megvizsgáljuk s ama keveredés formáit szemügyre vegyük, amelyek az új jog lassankint kivívott győzelmének középfokai, s amelyek közül egyik (különösen szoros viszonya az anya férfitestvérenek és az unokaöccsnek) Tacitusnak oly nagyon feltűnt. Az atyai jog, mint a rabszolgaság és a nemeség, csak a nomád életbe való átmenet idején vált lehetségessé, de egyúttal szükségessé is. Az atyai jog pedig a házasság új formáját teremtette meg. Amint egyrészt az atyának a gyermek világrahozatalában való szerepét megállapították s másrészt a férfi nyájokban és rabszolgákban külön vagyont tudott szerezni, felmerült rá nézve az a szükségesség is,

hogy valódi, kétségtelenül tőle származó örökösöket szerezzen; itt a gyökere annak a követelésnek, hogy az asszony legalább a házasságban, utóbb pedig hogy a házasságkötés/gr is erényes életet éljen. Ez is megkülönböztető jellemvonása a nomádjognak a vadászejtől.

Az újonnan megállapított házassági jog nyomán új momentum vegyült a rendek alakulásába is. „Uralkodó atya”, patriarcha egy megosztatlanul együttélő pásztortörzsből csak egy lehetett s az önfentartás érdeke is tiltotta a szétforgácsoltságot. Eredetileg az egész közösség csupán az atya megválasztásában fejtette ki uralkodói jogát, nemsokára azonban elégtelennek bizonyult, mert a törzsfőnek igen sok ismeretre volt szüksége, amit írott följegyzések híján csak szájhagyományban lehetett fentartani. Egyrészt diplomáciai és politikai hagyományokról van szó: így az északi indiánusok sachem je őrizte az egész törzs „békeöveit”, amik olyan okmányok voltak, amelyeket csak ő tudott megmagyarázni; másfelől azonban s ez volt a fontosabb, a patriarcha mindenütt főpap is volt – gondoljunk Nesztorra – és minél bizonyosabb az istentisztelet szertartása, minél szigorúbban megköveteli a babonás nép a vallás összes szabályainak figyelembe vételét,

annál kevésbé lehelnek alkalmasak a patriarcha utódjául olyan személyek, akik e szolgalatot nem tőle magától tanulták.

Így alakult ki egész természetesen a vezető hivatal öröklése, amivel az új nemesi osztály alapját vetették meg. Az uralkodásból kizárt rokonok utódaiból néhány generáció után származásuk tudata magától kihal, a legtöbb ember elfeledkezik nemzetségéről, csak a patriarcha törzsében él az öntudat és marad meg, mint „nemesség”. Ágyasaik leszármazottjai azonban könnyen kiesnek a valódi leszármazottak büszke felső rétegéből és a „középosztályt” alkotják meg. Mivel a patriarchális viszonyban csak a törzs-atyának van majdnem teljes, csupán vallási kötelezettségek korlátozta jogköre a törzs tagjaival és vagyonával szemben, nagyon érthető (különösen ha arra gondolunk, milyen könnyen visszaélhet a papi uralkodó népe babonásságával), hogy végre a törzsfő és a törzs tagai között annyira megváltozhat a viszony, hogy az előbbiből tulajdonos, „alattvalóinak” abszolút uralkodója lesz. Kétségtelen, hogy a kelta clan és a szláv alkotmány ilyen természetű befolyásnak nagyon ki volt téve.

Az elmondottakat összefoglalva: a vadász-törzsnél, az anyai jog korában az osztálykü-

lönbség ismeretlen volt. A pásztornépnél azonban a körülmények úgy alakulnak, hogy osztálykülönbségeket teremtenek, még pedig három rendet: állatokban és rabszolgákban dúskáló vérbeli nemességet, kisebb vagyonú nem nemes, szabad polgárokat és jogtalan rabszolgákat. „A nemesség és a rabszolgaság csak az állattenyésztő népek patriarchaságában különül el.”

Ha tehát egy nomád törzs földműves népként letelepszik, nem áll csupa gazdaságilag és politikailag egyenlő társból, hanem a későbbi osztálytagozódottság már teljesen kialakult. Hamis tehát az a nagyon elterjedt hit, amely a földműves népek osztálykülönbségeit az eredeti jogegyenlőség „ökonomikus differenciálódásá”-tól származtatja. E politikai különbség első csírái nem gazdasági jelsőbbésből erednek, hanem politikai erőszakosságból; nem a teljesen kifejlődött, szabad munkára alapított cserekereskedelem jogaiból, hanem a teljesen kifejlődött, a leigázottak munkájára alapított rabszolgaság régebbi jogából, nem az emberi jogokból, hanem a nomád jogból.

Ezek a politikai és egyúttal gazdasági osztálykülönbségek természetesen csak a földműves államban fejlődnek ki teljesen; az állat-

tenyésztéstől a földművelésre és a föld birtoklására való átmenetnél azonban mérhetetlenül kiélesednek. Kísérjük figyelemmel művelődéstörténelmi fejlődésében ezt az átmenetet is: óvakodnunk kell attól a veszedelemtől, amelyet az elvont fogalmak rejlenek magukban. Mindenki, aki a művelődéstörténelem ismert fokozatait: „vadász, nomád, földműves” ismeri, hajlandó eleinte a dolgokat a történelmi valóságban is oly élesen szétválasztva elképzelni, mint a fogalmakban, ami persze egészen téves. Natura non facit saltum. Az ily észrevehetetlen átmenetek úgy vezetnek a kultúrának egyik állapotából a másikba, mint a nap spektrumának egyik színéből a másikba. Aki az őskor sajátos agrárius alkotmányát meg akarja érteni, vagyis nem az ősember jelleméről való rejtelmes spekulációkból akarja megmagyarázni, hanem a tények kényszerűségéből, annak itt is a fejlődéstörténeti eljárást kell követnie s a logika erejével (amennyire lehet tényekkel is) kell megokolnia, hogyan lett a nomád gazdaságból földműves gazdaság s az örökké nyugtalan vándor élet hogyan fejlődött idővel letelepültséggé.

A mezőgazdaság kezdete a háziállat megszelídítése előtt való időre esik. Ismerünk jó sok népet és népfajt, amelynek fejlett mező-

gazdasága volt, anélkül, hogy valaha állatot te nyésztett volna (japánok); kalászos növények művelését pedig a tiszta vadásztörzseknél, így az északi indiánusoknál is, női munkának tartották. Elhihetjük tehát, hogy az indogermánok a mezőgazdaság első nyers ismereteit már nomád vándorút jókra magukkal vitték. Ha a vadásztörzs tahijának szilárd kunyhója kénytelen is volt helyet adni a vándorlók sátrának, az élet mégsem volt olyan nyugtalan, hogy az aszszonyok ne értek volna rá, hogy a nyári főszállítás körül régi foglalkozásukat gyakorolják. Hegyes bottal fölszurkálták a földet és gyorsan érő nyári vetést eszközöltek; az aratást megvárták s miután betakarították, a csapat tovább is vonult. A cimberék és teutonok például nem vándoroltak szakadatlanul előre, hanem évi szünetekben, amit csak a gabonatermeléssel magyarázhatunk; így szálltak ki a tenger nomádjai, a föníciaiak, nyaranta ismeretlen partokon, szántottak, vetettek és arattak, hogy a frissen szerzett készlettel tovább vonulhassanak kereskedni és tengeri rablásra; a nomád tatárok így vetik és aratják még ma is a róluk elnevezett tatárkát nyári pihenés közben.

Ha már most fölvetjük a kérdést, mekkora is volt a gabonával bevetett terület, ki művelte

meg és ki aratta le, – az első kérdésre természetesen azt kell felelnünk, hogy a szántóföld kiterjedését kizárólag a törzs gabonaszükséglete szabályozta. Kicsiny csoportok könnyen mérhető szükségletükkel a kellő tapasztalásokat aránylag gyorsan megszerezhették.

A művelés módja az adott körülmények között aligha lehetett másmilyen, mint közös, egyéni áramlatoknak épp oly kevéssé volt tere a pásztortörzsnél, mint a vérrokonság családi kötelékében. Az együttvándorlóknak közös volt a legelője, támadó és védkötelessége s a tanácskozásban és a bíraskodásban való joga, ehhez képest közös volt a földművelés is: mindenkinek a képessége szerint, mindenkinek a szükséglete szerint. Ebből magyarázhatjuk meg azt is, hogy a törzs a földművelés közös munkáját és hasznát a letelepültség korában is megtartotta s az üzem a földművelés első fokán kommunisztikus volt, mint Hanssen szerint a germánoknál, továbbá Oroszország őskorában, azután Itáliában s különböző görög és szláv népeknél, Indiában és az ó- és újvilág számtalan vad törzsnél. Azonos okok ugyanazt a hatást idézik elő!

A körülmények azonban az idők multával az embert egyre jobban a föld intenzív művelé-

sére kényszerítik. Leginkább az élelmiszerral való ellátás tette lassankint lehetetlenné a nomád életet: a törzs a már említett okokból nagyon elszaporodik. Csakhamar eléri azt az időpontot, amikor a meglevő legelő már teljesen benépesült. A nyájak további szaporítása lehetetlenné vált, vagyis a tovább gyarapodó népesség élelmiszerforrása nagyon megcsappanna, ha nem sikerülne a területegységből több élelmiszert nyerni, mint amennyit a legelő nyájak zsírja és húsa képvisel.

Az élelmiszertermelés e területi kibővítése teremtette meg a földművelést, amiért viszont a szabad mozgást kellett feláldozni. Az ősi nomád népek széles útját két oldalról is szorongatják immár: kívülről a szomszédok, vérrokon hordák vagy önálló törzsek, amelyekkel szerződésileg állapították meg a határt, avagy ellenségek, akik legelőiket fegyveres őrsgel veszik körül, bent pedig a kiterjedtebb és gondosabb földművelés kényszerűsége szorítja őket, amely a szabad pásztorokat egyre jobban a szilárd röghöz láncolja. A gazdaságnak és a nép táplálásának súlypontja így helyeződik át idővel az állattenyésztésről a földművelésre; a svévek Caesar korában épp akkor léptek a történelem világossága elé, amikor pásztoréletük

már utolsó fellobbanását élte. Ezzel megszűnt Nyugateurópában a nomád élet, csak az alpesi legelőkön élt továbbra is.

Vegyünk most agrártörténelmi vizsgálódás alá egy falut a teljesebb letelepülés korából. Caesar leírásaiból tudjuk, hogy a nemzet már túlságosan nagy lett ahhoz, hogy nyájait egy legelőn legeltesse, legalább Nyugateurópa földrajzi viszonyai között, ahol nem voltak meg a Kelet végtelen pusztaságai. Az egész területet pedig körös-körül hasonló erejű szomszédok veszik körül, tehát kibővíteni nem lehet. A nemzet már régebben kénytelen volt a maga területét alárendelt szervezetekre fölosztani, s a népesség növekedése az idők folyamán ezeket is arra készítette, hogy kerületüket még kisebb csoportokra darabolják. Így jött létre végül az egyes családok és katonai alosztályok kiválása útján a nekik kijelölt germán „Hundertschaft”, a „határ”. A nyáj tarlók szövetsége a részükre kijelölt néhány négyszögmérföldnyi területen leigelteli nyáját; ott, ahol a föld valamennyire famentes s könnyen művelhető is, elkülönítenek belőle egy darabot, amely elég nagy ahhoz, hogy a falu gabonaszükségletét megteremje. Ezt a földet azután közösen művelik és használják.

A népesség azonban tovább szaporodik: az állattenyésztés elérte maximumát, a legelőt nem lehet már megnagyobbítani, tehát az egész nép a föld termékeire van utalva. A község fióktelepeseket küld ki vagy pedig új területet igyekeznek szerezni a határban.

Íme, a genetikai magyarázata ama szántóföldek eredetének, amelyek Germániában a földmívelés első korszakában alakultak ki és azért kellett így kialakulniuk, mert másképpen nem lehetett. Az egyes fióktelepüléseket nem egy időben hajtották végre, hanem egymásután, a lakosság gabonaszükségletének növekedésével arányban. A legrégebbi telepek a legkönnyebben művelhető földdarabokon voltak, míg az újabbak a szükségletnek megfelelően és a nagyobb sűrűségű népességhez és a munkamegosztással megjavított technikához képest a nehezebben művelhető földrészekre létesültek, amíg végre az embereknek elég erejük és ügyességük lehetett, hogy az őserdők termőképes lankáit letarolják és lecsapolják.

Mielőtt azonban ezt a legfőbb munkaképességet elérték volna, az üzem szervezésének is meg kellett történnie. A kommunisztikus termelés megfelelő gazdasági forma volt a nomád korszakban; a földművelés korában azonban

viszályokra adott okot. E barbár törzsek gyermeki lelkének élénk igazságérzése csakhamar rájött az elfoglalt földterületek szétosztásának igazágtalan voltára, amely a szorgalmas és erélyes szántóvetőt sem jutalmazta jobban, mint a naplopót és a gyöngé munkást. Meglehet, hogy a rabszolgartató nemesség külön önző érdekei tiltakoztak a kommunisztikus megosztás ellen, hiszen valószínű, hogy rabszolgáik kötelesek voltak a közönséges szabadosok munkáinak nagy részét elvégezni, akik vadászattal, hadviseléssel és bíraskodással voltak elfoglalva s a mezei munka nem volt ínyükre. Emberileg érthető, hogy a földbirtokosok igyekeztek magántulajdonaiknak mások helyett való felhasználását megszüntetni.

Teljesen mindegy, hogy milyen okokból, de mindenütt látjuk, hogy a fejlődés bizonyos stádiumában a kommunista üzem átengedi helyét az egyéninek. A szántóföldet elosztják, nem külön tulajdonul, csak külön használatra; természetesen minden háztartás minden faluban egyenlő osztályrészt kap. Most alakult csak ki a falu ősi formája: a ház és a kert magántulajdon, a szántóföld magánhasználatára van, míg a legelő, erdő, víz, vad és az utak mindenkinek közös használatára szolgálnak.

Az elosztást általában úgy képzelik, hogy a falu minden lakója egyenlő nagyságú földet kapott. A közönséges szabadokra nézve, akiknek kevés rabszolgájuk volt vagy egy sem, valóban így áll a dolog, a nemesség azonban, a sok rabszolgát tartók osztálya, természetesen jelentékenyebb területet kapott, hogy rabszolgáit is el tudja tartani. Nem marháinak különítettek el nagyobb helyet a község földjéből, évszázadokkal utóbb is együtt legeltek az erdőn és a pusztán az egyszerű szabadok nyájával, hanem pásztoraiknak és szolgálóiknak volt szükségük gabonára s mivel mint rabszolgáknak saját birtokuk nem lehetett, az eltartásukhoz szükséges földterület „uruk”-nak jutott.

Így keletkezett tehát az első nagybirtok. Nem a földbirtok eredeti egyenlőségéből alakult ki, egyes parasztok nagyobb ökonomikus rátermettsége révén, nem is gazdátlan területek ökonomiai értékének felismeréséből vagy szerencsés spekulációból keletkezett, hanem egyesegyedül a nomád-jog sajátos osztálykülönbségeiből, a rabszolgaság jogi intézményéből.

Összefoglalom tehát a mondottakat:

Először: Abból a szokásos feltevésből, hogy a letelepültségre áttérő nomád népek egyforma és egyenlő jogú demokratikus szövetségeket al-

kották, jelentékeny birtokkülönbségek keletkezését sem lélektanilag, sem pedig gazdaságilag nem lehet megérteni.

Másodszor: Ha meg tudjuk érteni a nomád népeket etnológiai és történelmi osztály tagoltságukban, minden további nélkül megérthetjük a mindenütt meglevő kezdetleges nagybirtokrendszert a rabszolgák ellátásának kényszeréből és abból a szükségességből, hogy gazdáiknak, a nemeseknek, fentartásukra elegendő nagyságú területet jelöljenek ki.

Azt hiszem, minden kétséget kizáróan sikerült bebizonyítanom azt az állításoamat, hogy az ősi nagybirtok a rabszolgaságnak, tehát végső soron az erőszaknak leszármazottja.

A kezdetleges nagybirtok azután még élesebb vagyoni s egyúttal osztálykülönbségnek is gyökerévé lett. Természetszerűen a nyers talaj értékfogalma is kiképződött; minél jobban háttérbe szorult az állattartás a földműveléssel szemben, az urakra rabszolgáik eltartása annál nagyobb terhet rótt, kiderült, hogy nagy földterület birtoklása módot ad sok hasznot-hajtó rabszolga foglalkoztatására s ezzel az embernek ember által való kiaknázására új tér nyílt meg, sokkal terjedelmesebb, mint a no-

mád korszakban. Az állattartást ugyanis legalább Nyugat-Európa topográfiai viszonyai között, a legelők területe és ellátóképessége viszonylag szerény mértékre korlátozta s így ama rabszolgák száma is, akiket a birtokosok kiszákmányolhatlak volna, szintén korlátozva volf. A termőföldön való uralom azonban csaknem korlátlan számú rabszolga gazdasági kiszákmányolására adott módot.

A nagy földterületen való rendelkezés ujonan alkotott jogával a már a nomád-korszakban meglévő vagyoni és ennélfogva osz-Jályjogi különbözőség eddig ismeretlen mértékben való fokozásának lehetősége nyílt meg; ez a változás különösen arra is szolgált, hogy e különbségeket megszilárdítsa és örökössé tegye. A legnagyobb nyáj tulajdonosa is elszegényednék teljesen, de a nagybirtokost nem érheti ilyen szerencsétlenség, mert az ő vagyona elpusztíthatatlan. Ellenkezőleg: a történelem azt bizonyítja, hogy minden nagy nemzeti csapás (a feketehalál, a kolera-járványok, a harmincéves háború), a parasztokat megtizedelte, a nagybirtokos nemességet azonban még erősebbé tette; a szétágazó nemzetségi kötelék legalább egy tagja ugyanis biztosan életben marads nemcsak a család örökölhető jószágait veszi

birtokába, hanem még az elárvult parasztbirtokokat is magához ragadja.

A nomád nyájtartó nemesség így kaparította össze veszedelmesen nagy gazdagságát s mindenekelőtt a tartósság biztosítékát a nagybirtokos-rendszer révén s általa vált tulajdonképpen nemessé. Másodízben nyilvánult meg itt a meglévő vagyonmag körül való felhalmozódás törvénye. A szerény méretű, kezdetleges nagybirtok, amely a rabszolgák eltartásának szükségességéből keletkezett, egy óriási nagybirtok-tulajdon csírája lett, amely a föld értékének újonnan támadt megismeréséből keletkezett.

Az embervadász-hadjáratok ismét elindultak, mint a vadász- és a nomádélet korában, de most már nem vadra, nem pásztorrá, hanem függő parasztra vadásztak. Már nem vonult ki az egész törzs, a szabad kisémbert nem ért rá a rablóhadjáratban való részvételre, csak a védelmi háborúban vett már részt. A nemesség azonban, amelynek gazdasági egzisztenciáját csak rabszolgái munkássága biztosíthatta, kivonult „rabszolgafogásra”. Leginkább a nemzetségek fejének fiatal, utószülött fiai, akik vadászatokban és csatározásokban edződtek meg, toboroztak saját szakállukra hadsereget, részint

felfegyverzett szolgálkat, részint pedig kalandra vágó cimborákat, akik velük tartottak a zsákmányért való hadjáratban. A csapatok új hadifogoly-szolgákkal tértek vissza, az otthonmaradt paraszt természetesen egyet sem kapott belőlük, a szerencsés harcos azonban az ország földkészletéből újabb földdarabot foglalt le újabb rabszolgáinak. Így növekedett a nemeség gazdagsága, míg végre az egyetlen nemes ember fegyveres házanépére és ennek kipróbált harci ügyességére támaszkodva a zárt tömegben élős a háborútól elszokott falusi népesség fölé kerekedett. Ettől a pillanattól fogva a nemesség földéhsége, amely mostanig csak a határon túl keresett kielégülést, az ország belsejében igyekezett újabb és újabb zsákmányt szerezni. Régi nomádjog szerint a patriarchának, a nemes embernek, a nemzetségfőnek joga volt hozzá, hogy a törzs képviselőiben a közösség földbirtokával rendelkezék: a fejedelemmé lett nemes ember ebből személyes tulajdonjogot csinált. Földet szerez spekuláció céljára, a még használatlan területeket lezárja a közönséges szabadok elől és megművelését csak bizonyos adóért engedi meg nekik. Egyrészt tehát a paraszt földje is megszerzi a ritkasági értéket, utódaik nem tudnak újabb területeket szerezni és így szétfor-

gácsolódás és jogi viszályok útján a falvakban is vagyoni különbségek jönnek létre, másfelől pedig ősjogi fölfogás szerint a szabad ember, ki a „fejedelemtől bizonyos adóért földet kap, szabadságában korlátoztatik. Minthogy ilyképp a fejedelem egyre hatalmasabb, a falu népe pedig egyre gyöngébb lesz, az úr politikai jogai egyre nagyobb körre terjednek. Nemsokára jogot szerez ahhoz, hogy „alattvalóit” támadó háborúba is belevigye, amelyet személyes hatalmának érdekében visel, a szabad parasztot gazdaságilag tönkretesz, adósságba keveredik, szolgaságra süllyed, a germán paraszt épp úgy, mint a római plebejus. Hivatali visszaélés, jogtiprás és durva erőszak tetézik be az ingadozó osztály bukását s a végső eredmény mindenütt olyan társadalmi rend, amelyben óriási kiterjedésű területeknek kisszámú tulajdonosai leigázott népen uralkodnak. A nagybirtokot tehát a fejlődésnek későbbi stádiumában sem ökonomikus ok (különböző szerencse és különböző munkaképesség) teremtette meg s nem ez volt fentartója és megnagyobbítója, hanem kizárólagosan politikai okok; a nagybirtok ezen a fokon nem cserejogból, hanem nomádjogból alakult ki.

Senki sem vonja különben kétségbe, hogy a modern nagybirtok, amely a hűbéri jogból

keletkezett, a középkori nagybirtokosságnak egyenes leszármazottja. Hogy mai elosztása és jogrendje nagy mértékben függ ökonomikus okoktól is, nem vitás. Keletkezését és létezését azonban a modern nagybirtok nem a cserejognak, hanem a nomád-jognak köszönheti. A cserejog egymagában sohasem tudta volna megteremteni, amíg használatlan őstalaj van és ilyen van még ma is.

Épp oly kevésbé keletkezhetett volna az őstalaj értékfogalma a tiszta cserejogból, mint a földtulajdonnak ez érték fogalommal kapcsolatos jogrendje. Az egyetlen jogi forma, amely a földre vonatkozóan a tiszta csere jogban kifejlődhetik: a használati jog, vagyis teljes, örökölhető és eladási joggal járó haszonélvezeti jog ahhoz a földhöz, amelyet a tulajdonos használ, de a használatlan területnek a közösségre való visszaszállása mellett. A tulajdonjog azonban, amely ingóságoknál éppen úgy, mint földbirtoknál is a 'használat vagy nem-használat jogát megadja s a földdel való spekulációt, használatlan terület elzárását lehetségessé teszi, csak nomádjogon felépült társadalomban képzelhető. Csak ezen az alapon fejlődhetett ki eladás, az elzálogosítás, a megterhelés, a bérbeadás, a haszonbérlet és örökhaszonbérlet, a métayage és maga a nagybirtok-rendszer.

A szociális állam és a Malthusianizmus

A szociális állam, amely a kultúremberiség egyik felének vágyakozása, a másiknak pedig gúny tárgya: elképzelhető-e, valósággá válhatik-e?

Ez a kérdés végső sorban a tömegpszichológia kérdése.

Smith Ádámnak még nincsenek kétségei aziránt, vajjon a civilizált népek élhetnek-e szocializmusban: a jövő képe, amelyet a jövedelmek legmesszebbmenő kiegyenlítődéseben és az „érdekek teljes harmóniájában” élő társadalomnak fest, a szociális állam.

Követői azonban ezt a hitet mind elveszítették. Számukra egy évszázad keserű tapasztalásaiból az a vélemény merevült dogmává, hogy a szociális igazságosság állama nem egyeztethető össze a szabad versennyel. A manchesterizmus, az államszocializmus és a marxizmus azt a közös meggyőződést vallja, hogy a gazda-

sági versenyben a tehetségesebb és az erősebb a gyöngébbet mindig el fogja nyomni és ki fogja „zsákmányolni” és ennek így is kell lennie.

A manchesterizmus és az államszocializmus még abban is megegyeznek, hogy a szabad versenyt nélkülözhetetlenek tartják és ezért mindenféle szociális államot lehetetlennek mondanak. Abban különböznek csak egymástól, hogy a manchesterizmus mindennek ellenére a versenyt lehetőleg szabadnak kívánja fentartani; a „termelés érdekeire” hivatkozik és az elosztás dolgában azt állítja, hogy a kizsákmányolt osztály jövedelme is elég gyorsan emelkedik, ami tagadhatatlan állítás. Az államszocializmus ellenben, bár tulajdonképpen megtűri a szabad versenyt, mindenféle hatósági eszközökkel arra törekszik, hogy kinövéseit lenyesegeesse; a szocialistákkal együtt a munkásosztály gazdasági, erkölcsi és higiénikus nyomórúságára hivatkozik és konstatálja, hogy a népek termelő és fogyasztó ereje közt lévő szakadék egyre szélesbedik.

A marxizmus ugyan a szociális államot szintén összegegyeztetetetlenek tartja a szabad versennyel, de azért hisz a lehetőségében; mindig arra a következtetésre jut, hogy a gazdasági

versenyt és piacot meg kell szüntetni és hatósági-
lag szervezett termeléssel és elosztással kell pó-
tolni. Ezzel azonban a tulajdonképpeni probléma
nem oldódik meg, csupán eltolódik. Ellenzői
most is, mint azelőtt, azt állítják, hogy a szo-
ciális igazságosság állama tömegpszichológiai
képtelenség. Igen, ebből a nézőpontból a
marxizmus állása még kedvezőtlenebb lett; ba
az ellenkezők eddig azon a véleményen voltak,
hogy csak a szociális állam nem egyezik meg
az empirikus emberi természettel, most arról
győződnek meg, hogy a kollektívizmussal egy-
általán semmiféle, sem igazságos, sem igazságtal-
an, fejlettebb állami és gazdasági élet nem fér
meg. Ehhez a véleményhez én is csatlakozom.

A szocialisták és a polgári ökonómusok
egymást kizáró véleménye között eddig minden-
féle közeledés lehetetlen volt. Megegyezés vala-
mely kérdésben csak akkor jöhet létre, ha
hozzáférhetővé tesszük az objektív vizsgálódás
számára és ilyenképpen a temperamentum szub-
jektív egyéni hitvallásától elvonjuk. Az op-
timista mostanig a szociális igazságosságon
alapuló állam lehetőségének egyszerűen mel-
lette, a pesszimista pedig ellene szólt. Mind-
azon okok, amelyekre meggyőződésüket ala-

pítani akarták: álokok voltak, vagy pedig a meggyőzően bizonyító erőnek híján valók.

„Siedlungsgenossenschaft” című könyvemben sikerült először amaz archimedesi pontot megtalálnom, amelyből ezt a hatalmas problémát ki lehet mozdítani.

Be tudtam bizonyítani, hogy a gazdasági társadalomban két egészen eltérő szervezet van, az egyik, amelyben „szabad”, vagyis tőke nélkül való munkások a piacon kaphatók s egy másik, amelyben nem kaphatók. Az elsőben, az ismert kapitalisztikus társadalomban, mindig „két munkás fut egy vállalkozó után” és lefelé licitálnak; az árutermelők, mint „kapitalisztikus eladók”, ellenségesen kerülnek egymással szembe és eltérő érdekeik versenyküzdelemre biztatják őket. A másodikban, a tudomány előtt eddig ismeretlen „tisztá gazdaságban”, mindig „két vállalkozó fut egy munkás után és túllicitálják egymást”; ilyképpen az árutermelők mint vevők és eladók békésen, azonos érdekekkel állnak egymás mellett, csupán szövetséges versengésben a legnagyobb munkateljesítő képesség pálmájáért.

Az előbbi szervezetben a tömegpszichológiai alap lehetetlenné teszi a szociális államot; a második szervezetben pedig éppen a tömegpsi-

hológiai alap akadályoz meg mindenféle kiszákmányolást és erőszakolja ki a társadalmi igazságosságot.

A pesszimistának és az optimistának egyformán igaza van és nincsen igaza. Az empirikus emberi természet a társadalmi igazságosságot a nomád jog összekuszálta cseregazdaság maradványai között lehetetlenné teszi, de ugyanaz az empirikus emberi természet erőszakolja ki a társadalmi igazságosságot a tiszta cseregazdaságban. Ennek az emberi természetnek nem kell angyalivá változnia, hogy a társadalmi igazságosságot megtestesítse, csupán a társadalom szervezetének kell megváltoznia: ugyanaz az önzés, amely ma diszharmóniát teremt, harmóniát fog teremteni. Az ember a kapitalista társadalomban társadalomellenesen cselekszik, mert a szociális cselekvés csaknem lehetetlen; a tiszta társadalomban szociálisan fog cselekedni, mert az antiszociális cselekvés fog lehetlenné válni. Ott a szociális cselekvésből kára van, az antiszociálisból haszna, itt megfordítva: a szociális cselekvés hasznos és az antiszociális a káros. Aki még az elmondottak után is ragaszkodik ahhoz, hogy az ember a tiszta társadalomban is társadalomellenesen cselekednék, azt állítja, hogy pusztán gonosz-

ságból sajátmagát károsítaná meg és tenné tönkre. A tiszta társadalomban épp oly lehetetlen az idegen munkának törvényes úton való kizsákmányolása, amilyen lehetetlenség, hogy egy középarábiai kóborló beduin váltót hamisítson. Itt a pénzpiac hiányzik hozzá, amott az emberpiac.

Ebből a megismerésből világosan kitetszik, hogy a ma uralkodó három nemzetgazdasági elméletnek: a manchesterizmusnak, az államszocializmusnak és a marxizmusnak közös alap fölfogása hamis: a szociális igazságosság a szabad versennyel teljesen összeegyeztethető, sőt nélküle lehetetlen is, természetesen csakis a „tiszta társadalomban.

Be tudtam bizonyítani továbbá, hogy minden cseretársadalomban, amelyben a nomád-jog sem közvetve, sem pedig szülöttje, a nagybirtok útján a gazdasági életbe nem avatkozik bele zavaróan, mindig „két vállalkozó fut egy munkás után”, tehát a társadalmi igazságosság társadalmát képviseli.

Ezen állítás megerősítéséül le kell még számolnom azzal a tanítással, amit a malthusianizmus hirdet, hogy a társadalom minden elképzelhető szervezetében a természetes népszaporodás kénytelen folyton „szabad”,

vagyis tőke nélkül való munkásokat a piacra dobni; a népesség mindig nagyobb mértékben hajlik a növekedésre, mint a megélhetés eszközei.

Ez a tanítás a tiszta elmélet előtt nemcsak teljesen idegen, hanem homlokegyenest ellenkezik is vele. A tiszta elmélet szerint a sűrű népesség gazdagság forrása, nem pedig szegénység. Miután a társadalmi nyomorúság minden jelenségét a malthusianizmus gondolkörének segítségével nélkül, teljesen kielégítően és egészen más kiindulópontból sikerült levezetnem, a tarthatatlanná vált elméletet sorsára kellene bíznom.

A tévedések azonban szívós életűek. Nem akarom magamat ama veszedelemnek kitenni, hogy ezzel a kifogással forduljanak ellenem: a népszaporodás állandóan újabb „szabadmunkásokat” dob a piacra és épp ezzel alakítja át minden cseretársadalmat úgy, hogy mindig „két munkás fut egy vállalkozó után”; a társadalmi igazságosság tehát nem tud megvalósulni!

Ezt az ellenvetést megelőzendő, amelynek természetesen semmi értelme sincs, amíg a fentebb kifejtett módszernek hamis voltát a maga teljességében be nem bizonyítják, mégis, mi-

vei csillagászati biztossággal tudom, hogy ehhez a kifogáshoz szerencsém lesz, nem szabad ki-
térnem előle, hogy e híres és hírhedt elméletet
szembe támadjam.

A feladat, amelyre vállalkozom, igen ké-
nyes. A malthusianizmus régóta nem föltevés
vagy elmélet csupán, hanem dogma; Elster ki-
jelenti, hogy napjainkban a legtöbb nemzet-
gazdász lényegében helyesnek ismeri el Malthus
tanítását, nem egyes tételeiben ugyan, hanem
a velejét: a népesség tendenciája az, hogy gyor-
sabban szaporodjék, mint ahogy az élet fön-
tartásának eszközei szaporodnak. Aki tehát az
ilyenképp megfogalmazott elmélettel szembe-
száll, annak az egész tudós céhvel gyülik meg
a baja.

Igyekezzünk a modern malthusianizmus
tartalmát gondosan megvizsgálni.

Ha e tételnek egyáltalán van értelme,
csakis ez lehet: a népesség természetesen semmi
körülmények között sem növekedhetik nagyobb
arányban, mint fentartásának eszközei, minden
korban meg van azonban az a tendenciája,
hogy nagyobb arányban növekedjék; vagyis a
természetes népszaporodás mindig nagyobb,
mint a természetes élelmiszerszaporodás, úgy
hogy a népesség egy részét mindig el kell puszt-

títani, hogy a többieknek a létminimum megtartható legyen. Ezt a pusztítást a bűn és a nyomorúság végzi el mindaddig, míg e tendenciát „az erkölcsi önuralom” el nem hárítja.

A „tendencia” tehát nem jelent önkényes „törekvést”, amit így vagy amúgy lehet fölfogni, ahogy dialektikailag jobban esik, hanem exakt matematikai kifejezés: az egyetlen használható kifejezése annak a felfogásnak, hogy a népesség tömege legalább attól az időtől fogva, amikor már lakóhelye teljesen benépesült, mindig és minden körülmények között egy változatlan élelmiszer-létminimumra volt utalva s ennek ellenére mindig és minden körülmények között el kell pusztítani a természetes szaporodás egy jelentékeny részét, „számunkra már nem terítettek az élet asztalánál”. A tendencia szó exakt matematikai kifejezése annak a világosabb, jelképes ábrázolásnak, hogy a népességnek mindig és minden körülmények között élelmiszertermelési helyét feszítenie kell. A tendencia szónak minden más magyarázása visszaélés.

Ez elmélet szerint az élelmiszertermelés helyének szétfeszítése nyilvánvalóan csak rendkívüli események folytán szűnhetik meg némelykor rövid időre, még pedig, ha a népesség hirtelen nagyon megcsökken vagy pedig az

élelmiszer hirtelen nagyon megszorodik. Mind a két esetben bizonyos időre van szükség ahhoz, hogy a viszonylag megnagyobbodott tér kitölthető legyen.

E korlátozásokkal azonban ez az elmélet egyetemes érvényességre tart számot, vagyis nem jövendölésképpen lép föl, hanem minden társadalomnak törvénye gyanánt, nemcsak a jövőben, hanem a múltban és jelenben is. A múlt és jelen társadalmi nyomorúságai eszerint a népeknek a területük ellen való feszítő törekvéseiből támadtak s a jövőben sem érheti el egy társadalom sem a szociális boldogságot és a szociális békét, mert a népesség könyörtelen törvénye mindig több embert hoz világra, mint amennyit az élet legelője el tud tartani.

*

Mire támaszkodik ez a kétségbeesett elmélet?

A legbiztosabbra, ami a világon van! – mondják hívei. Nemzetközi statisztikai anyagra. Úgy látjuk, hogy azok a népek, amelyeket statisztikailag áttekinthetünk, nagyon különböző tömeget alkotnak ugyan, de valamennyien növekedőben vannak. Elster szerint az évi természetes szaporodás 3.1 pro mille (Franciaország-

ban) és 21 pro mille (az Egyesült-Államokban) közt váltakozik.

De akár kisebb, akár nagyobb mértékben: a népesség jelenleg mindenütt saját születési feleslegével növekedik. Ezt az állítást tényállásként elfogadjuk anélkül, hogy alapját tüzetesebben vizsgálgatnók; a bizonyítást megtörténtnek tekintjük.

A fogyasztók ez állandó növekedésével szemben másfelől a „csökkenő hozadék törvénye” áll. Ez agrárgazdasági törvény és ezt mondja: Ha egy darab szántóföld megművelésére bizonyos munka- és tőketöbbletet fordítunk, a nyers hozadék megnövekedik ugyan, de csak kisebb mértékben. Ha például 1 munka és tőke 1 nyers hozadékot terem, akkor 4 munka és tőke 4 minus X nyers hozadékot. (Az X itt racionális és pozitív szám.) Ezt a törvényt is elfogadjuk és bebizonyítottnak tekintjük s ezzel elfogadtunk mindent, amit a malthusianizmus kíván. Ebből azután a következő érdekes következtetésekre jut:

1. Ha a föld hozadéka nagyobb mértékben növekednék, mint a ráfordított munka (a tőkét mindig hozzávéve), akkor az élelmisztertermelés területe egyre nagyobbodnék, mert a fejenként szétosztható hányad egyre magasabbra nőne.

2. Ha a hozadék éppen olyan mértékben növekednék, mint a munka, akkor a hányad mindig ugyanakkora maradna. 3. Minthogy azonban a hozadék mindig kisebb mértékben növekedik, mint a munka a hányadnak állandóan csökkennie kell, ha a népesség növekszik. Mivel azonban az emberi lét bizonyos élelmiszer-minimumhoz van kötve, a meglevő népesség bizonyos részének mindig el kell pusztulnia, hogy a hátramaradottak a minimumhoz hozzájuthassanak, el kell pusztulnia nyomorúságból vagy bűn által mindaddig, amíg az „erkölcsi önuralom” magát ezt az irányzatot meg nem semmisíti.

Mindez oly végtelenül valószerű, hogy nem is csodálhatjuk, ha az egész tudomány erre a népesedési törvényre esküszik.

És mégis hamis ez a következtetés; nemcsak kimondjuk, de be is tudjuk bizonyítani.

Legelőbb is megállapítom ama tényeket, amelyeket ezzel az elmélettel egyáltalán nem lehet összeegyeztetni; azután sorakoztatom a magyarázatot, amely a következtetés hibás voltát szemelláthatóvá teszi.

A történelemből vett és a jelenkorból való tények vizsgálása teljes biztossággal igazolja, hogy szaporodó népeknél az életfentartás esz-

közei mindig nagyobb mértékben növekszenek, csökkenő népeknél pedig mindig nagyobb mértékben csökkennek, mint a népesség.

A történelem előtti időre nézve senki sem vonja kétségbe, hogy a „föld befogadó képességéről” szerkesztett formulám (amely szerint egy ország termőterülete népességével arányosan növekedik) föltétlenül érvényes. Ez azt jelenti, hogy egy nép növekedésének megfelelően szaporodik azoknak az önálló gazdáknak száma, akiket földjük el tud tartani. Senki sem vonja kétségbe, hogy egy vadásztörzs kétezer hozzátartozójának kisebb és bizonytalanabb élelmi-szertermő területe van, mint húszezer pásztor-nak, nekik pedig, mint kétszázezer parasztnak, aki ugyanazon a földön lakik.

Ez a törvény azonban, amint azonban egyszer elérték a tartós letelepültség stádiumát, megfordul, – mondja az elmélet. A történelem azonban ennek épp az ellenkezőjét mondja és megmutatja, hogy őstermelő népeknél annál ritkább volt az éhínség, minél sűrűbben lakták földjüket. Néhány példát is mondok: a Karolingok idején, különösen a későbbi időkben, a frank birodalom borzasztó módon elnéptelenedett, s ez a rendkívüli módon meggyérült népesség a 779-től 1026-ig elmúlt 247 esztendőben

nem kevesebb, mint 144 ínséges évet élt át. Ezután a népesség megint óriási arányban növekedett, – az éhínség pedig megszűnt. Mikor II. Fülöp Spanyolország trónjára lépett (1556-ban), Spanyolorzágnak $10^{x/2}$ millió lakója volt és kenyérszükségletét könnyen szerezte meg; II. Károly uralkodásának végén (1700) a népesség száma 5.7 millióra esett és az ország „páratlan termőföldje” ellenére is képtelen volt csaknem felényire összezsugorodott népessége eltartására és kénytelen volt gabonaszükségletének jelentékeny részét külföldről behozatni. Megállapították, hogy Spanyolország még abban az időben is, amikor helyzete már némileg jobbra fordult (1756–1773), több mint száz-tizenöt millió frankért vitt be külföldről gabonát.

Forduljunk most a történelmi időktől a jelenkorhoz, a statisztikához. Németországban 96.7 lakó jut egy négyzet-kilométer területre s ha van valami panasz, csakis az lehet, hogy a gabona nagyon olcsó. Úgy hallgatjuk, mintha ősidőkből való mese volna, hogy 1771-72-ben a szász választófejedelemségben 150.000, Csehországban pedig 180.000 embert ragadott el az éhínség és hogy 1847–48-ban Oroszországban a pleszi és rybniki kerületben a népesség tíz

százaléka éhtífuszban pusztult el. Tudjuk, hogy ez ma már nem történhetnék meg. Szomszédunknak, Oroszországnak európai területén azonban csak 19.7 lakó jut egy négyzetkilométerre, a népsűrűsége tehát csaknem pontosan egy ötödrésze Németországnak és egy évtized sem múlik el anélkül, hogy Oroszországban járványszerű éhínség ne pusztítana, fekete földjének és népe hihetetlen „mértékletességének” ellenére.

A nagy általános tényállásokat a legkielégítőbb módon be tudjuk bizonyítani részletes statisztikával. Legelőbb is az derül ki belőle, hogy egy-egy emberre annál nagyobb élelmiszertermés jut, minél nagyobb az ország népsűrűsége.

Franciaország népessége 1760-ban 21 milliót tett, egész gabonatermése pedig 94,500.000 hektoliter volt: egy-egy emberre tehát 4.5 hektoliter jutott. 1840-ben Franciaország 34,000.000 lakója 182,516.000 hektolitert termelt: egy-egy emberre tehát 5.37 hektoliter esett. 1876-85-ig átlag 252,065.000 hektolitert arattak, ami ez időszak átlagos népszámára 37.5 millió lakóra elosztva, fejenként 6.72 hektolitert tett ki.

Míg tehát a népesség 1760-tól 1885-ig 78.57 százalékkal szaporodott, a belföldi élelmiszer-

termés szaporodása csupán gabonában 166.66 százalékra rúgott.

Csupán a gabonában! Ehhez jön a föld egyéb terméke is, különösen a burgonya, amely 1760-ban még csaknem teljesen ismeretlen volt.

Carey a Jonnès következő statisztikáját közli (Statistique de l'Agriculture de France): Franciaország népére esett fejenkint:

	1760-ban	1840-ben
Buza	150 liter	208 liter
Más gabona	300 „	393 „
Burgonya és főzelék – „	„	291 „
Összesen:	450 liter	832 liter.

Azóta a búzafogyasztás ismét 30 százalék-nál többel emelkedett, fejenkint 275 literre. Igaz, hogy ezt a búzamennyiséget nem kizárólag magában az országban termelik. Franciaország bizonyos idő óta gabonát is importál, a behozatalt azonban legnagyobb részben mezőgazdasági termékekkel: borral, gyümölcscsel, főzelékkel, illatszerrel stb. fizeti.

Oroszország ellenben exportál gabonát: négyzetkilométerenkint 19.7 lakója van, míg Franciaországnak 72; Oroszország tehát azért több gabonát termel, mint Franciaország? Ellenkezőleg! 1883–87-ig átlag kerek 600,000.000 hektolitert termelt évenkint. (Lengyelország és

Finnország nélkül.) Ennek a területnek 1885-ben kerek 82,000.000 lakója volt, tehát fejenként 7.3 hektoliter termés jutott, ami jelentékeny mínusz Franciaországgal szemben, amely sokkal többet termel a tápláló anyagban gazdagabb és nehezebb búzából, mint bármilyen más gabonából, Oroszország ellenben harmadfélszer annyi rozsot és jelentékenyen több könnyű árpát termel, mint búzát, a gyümölcsről, borról, főzelékről stb. nem is szólva. Oroszország azonban 1887-ben a négy legfőbb gabonanemből csaknem kereken 82,000.000 hektolitert exportált: az elfogyasztható mennyiség tehát 6.3 hektoliterre esett. 1889-ben az egész termés, Lengyelországgal együtt, kerek 541,000.000 hektoliter volt. Ebből 97.5 millió hektolitert importáltak, maradt tehát 443.5 millió hektoliter a 96 milliót tevő népességnek: fejenként 4.62 hektoliter.

Meglepő tény! Mi lehet magyarázata? A termelés nagyobb intenzitása! A francia paraszt 1815-ben 8.59, 1879-88-ban azonban már 15.04 hektoliter búzát termelt egy hektáron; ugyanebben az időben a rozs hozadéka hektáronként 7.65-ről 13.95-re emelkedett, a zabé 14.58-ról 23.36-ra, az árpáé 12.12-ről 18.21-re. Oroszországban azonban 1883-87-ben 6.7

búza, 9.0 rozs, 13.2 zab, 9.4 hektoliter árpa termett hektáronként.

	Hozadék hektáronként hektoliterekben:		
	1879/88	1883/87	1815
	Franciaországban	Oroszországban	Franciaországban
Buza	15.04	6.7	8.59
Rozs	13.95	9.0	7.65
Zab	23.36	13.2	14.58
Árpa	18.21	9.4	12.12

Ez a statisztika annyit mindenesetre bizonyít, hogy nem az éghajlat természetes különbsége dönt; Franciaországnak száz évvel ezelőtt is ugyanolyan éghajlata volt, mint most s mégis csaknem olyan keveset termelt, mint ma Oroszország. Többet nem bizonyít a statisztika, de mégis konstatálhatjuk, hogy ezek az adatok és számok a malthusianizmusnak, egyáltalán nem kedveznek, annál inkább a tiszta dedukciónak, amely, mint tudjuk, homlok-egyenest ellenkezik vele, mert azt állítja, hogy a jólét lehetősége jobban növekszik, mint a népesség.

Nem szeretném ezt a tanulmányt nagy statisztikai anyaggal túlhalmozni. Az anyagot mindenki megnézheti és mindenki meggyőződhetik róla, hogy ceteris paribus ez az eredménye minden összehasonlításnak.

Tehát ennyire vagyunk a tényekkel Hogyan állunk magyarázatukkal?

A hamis tétel úgy oldódik meg, hogy a „csökkenő hozadék törvényét” ellensúlyozza „a föld befogadóképességének” a törvénye.

A „csökkenő hozadék törvénye” olyan összehasonlításon alapszik, a melyet ugyanannak a földnek intenzív művelés és extenzív művelés mellett elért hozadéka közt ugyanabban a társadalomban vontak meg, ugyanazon népsűrűség, munkamegosztás és tőkehafalom mellett s azon a feltevésen alapszik, hogy a munkaegység mechanikai haszonhatása (vagyis egy átlagos erőnek az időegységben való munkateljesítménye) és a tőkeegység mindkét esetben egyenlő nagyságu.

A föld kapacitásának törvénye azonban olyan összehasonlításon épül, amelyet ugyanannak a termőföldnek két nagyon különböző népsűrűségű, munkamegosztású és tőkehatalmú társadalomban elért hozadéka közt tettek s azon a feltevésen, hogy a munka- és a tőkeegység mechanikai haszonhatása mind a két esetben nagyon különböző mennyiségű.

A csökkenő hozadék törvénye összehasonlítja két hasonlóképpen táplált, hasonlóképpen érdekelt és ugyanolyan eszközökkel (tőkével)

felfegyverzett munkaerő teljesítményét és haszonhatását, a föld befogadóképességének törvénye pedig a vadember munkáját, aki bottal néhány barázdát szánt a homokba, az ősi földművesével hasonlítja össze, aki faekével szánt, továbbá azéval a parasztéval, aki acélekéje elé erőteljes bikákat fogott, végül pedig azéval a gépészéval, aki sok lóerejű gőzgéppel szánt, összehasonlítja az ősi földműves munkájának haszonhatását, akinek húsz különféle foglalkozása van, a mai földművesével, akinek csak egy a foglalkozása, végül azt, akinek búzájával együtt földjét is exportálnia kell a soha viszontnemlátásra, azzal az emberrel, aki trágyában visszakapja földjének saját erejét és azonfelül távoli idegen szántóföldek erejét is; összehasonlítja azt az embert, aki mindezért egy esztendei munkájával fizetett, azzal az emberrel, aki csak egy hónapi munkáját adta érte.

„Minél jobban szaporodik ugyanis egy nép, annál nagyobb lesz a munkamegosztás, annál tökéletesebbek azok az eszközök, amelyeket a földműves használ, annál jobban föl szabadul ideje a mellékfoglalkozásoktól a főfoglalkozására: ezért növekedik azután földjének a nyers hozadéka is. Ezzel egyidőben egyre jobban emelkedik az iparos-népesség mezőgazda-

sági termékek iránt való kereslete és az ipari termékek kínálata: ezért növekszik ugyanilyen mértékben, két oldalról, a mezőgazdasági termékek vásárló ereje, tehát tiszta hozadéka”.

Ez a megokolása a föld kapacitásáról alkotott törvényemnek. Más helyütt kimutattam, hogy nagyobb népsűrűség esetén egy nagyobb piac közelsége a mezőgazdaságnak olyan jelentékeny előnyöket biztosít, amelyeket a kisebb népsűrűség nem adhat meg: a mindenütt sújtó rossz aratás ellen való védelem a legkülönbözőbb őstermelési ágak művelésének útján, olcsó munkaerő aratáskor, olcsó trágya stb.

Hogy mindezzel nem akartam a „csökkenő hozadék törvényét” megtámadni, több ízben nyomatékosan kijelentettem. Ennek ellenére többször szememre vetették, hogy ezt a törvényt nem is ismerem.

Kijelentem tehát, hogy elismerem, <de a népesedés kérdésében tulajdonított jelentőségét tagadom.

Az álokoskodás azon alapszik, hogy két különböző nagyságot egyenlőnek vettek: a fejletlenebb társadalom „munkaegységét” (egy átlagos munkaerőnek az egységidőben való átlagos teljesítő képességét) és a fejlettebb társada-

lomét, pedig az utóbbi tényleg összehasonlíthatatlanul nagyobb.

Mindeddig úgy beszéltek, mintha a munkaegységben rejlő munka mindig egyforma lenne. A malthusianizmus ebből a feltevésből szükség-szerűen következteti, hogy: egy megkettőzött népesség ugyanakkora földterületet kétszer akkora munkaerővel munkálna meg, de a termelés mégsem, lenne kétszer annyi, mint annakelőtte.

Ez a feltevés hamis; a sűrűbb népességű társadalomban az „átlagos teljesítő képesség” munkaegysége sokkal nagyobb, mint a ritkább népességűben.

Ezzel a megállapítással két növekvő szám amaz egyszerű viszonya, amelyre a malthusianizmus a maga rendszerét felépíti, vagyis; hogy az emberek szaporodásával a termelés mennyisége csökken, magától elesik. Ezt a kérdést most már nem lehet egyszerű elvont számítás-sal megoldani, hanem ha egy előző stádiumot egy későbbivel összehasonlítunk, elméletileg három eset lehetséges:

1. A föld megmunkálására fordított erő, bár az átlagos „egység” teljesítő képessége nagyobb, nem elegendő arra, hogy az elosztandó kvóta régi magasságában tartassék meg.

2. Elegendő arra, hogy a kvóta a régi maradjon.

3. Elegendő arra, hogy a kvótát emelje.

Ha az első eset következik be, akkor a malthusianizmus megállhat, de kvantitatív enyhítéssel, a második esetben a csökkenő jövedelem törvénye egyensúlyozódik; a harmadik esetben pedig túlkompenzálódik.

Hogy a valóságban melyik eset áll be, nem határozatlan, hanem határozott számokkal, tehát csakis statisztikával lehet megállapítani. A statisztika pedig azt mutatja, hogy a harmadik eset felel meg a valóságnak: A csökkenő hozadék törvényével szemben valóban nagyobb mértékű ellensúlyozást állapíthatunk meg; a hányad nem csökken, hanem növekszik.

Az ellensúlyozás az egyes fokozatokban a következőképpen történik:

Először is a termelés a könnyebb földtől átér a mindig nehezebb földhöz (Carey törvénye): a hányad tehát fokozódik.

Ha az ország termékenyebb részei valamennyire benépesedtek, a sűrűbb tömegben lakó nép munkaegységének és tőkeerejének teljesítménye már annyira megnövekedett, hogy a kedvezőtlenebb talaj művelése is immár hosszabb időre nagyobb nyers és tiszta hoza-

déket biztosít, mint azelőtt a jobb minőségű földé. Alig férhet hozzá kétség, hogy zavartalan körülmények között minden régibb országban még ma is sok területet lehetne megművelhetővé tenni. Az a társadalom, amelynek gazdasági céljai követésében szabad keze lenne, például Németországban is sok ezer négyzetkilométer elhanyagolt földet vízművekkel és víziépítkezésekkel a legjobban termő szántófölddé alakíthatna át.

Nem is kellene hozzá nagyobb arányú építkezés, mint amilyennel Egyiptom, Asszíría és az inkák állama megszégyenítenek bennünket; a földbirtok áldatlan szétforgácsoltsága és az improduktív adótekozlás akadályozza csak meg ezt a fejlődést, amely hosszú időre függetlenítene bennünket a külföld termésétől, anélkül, hogy az élelmiszerek fejenkint való kvótája bármily nagy mértékben növekedő népesedés mellett is csökkennék. Ezek az építkezések a munkaegység haszonhatását igen nagy mértékben fokoznák, sokkal nagyobb mértékben, mint ahogyan az egy-egy személyre eső termőterület megfoghatkozása a csökkenő hozadék törvénye szerint kisebbitené.

A kultúra eddig ugyanebben az irányban haladt.

Ezzel a bizonyítással megcáfoltam a tulajdonképpeni malthusianizmust, amelyet komoly „nemzetgazdasági elmélet”-nek akarok nevezni; ez az elmélet a népesedési törvénnyel akarja az eddig ismert inségkatasztrófák nagy részét és a mai nyomorúságot is megmagyarázni. Ama bizonyítással, hogy az élelmszertermő terület az idők kezdetétől fogva nagyobb mentékben növekedett, mint az emberiség lélekszáma, ezzel az elmélettel végeztem s a belőle levont történelmi és nemzetgazdasági következtetések is teljesen megsemmisülnek.

Egy másik malthusianizmusról is kell beszélnünk, amelyet megkülönböztetésül „prófétai”-nak fogok nevezni; két ágazata van, az egyiknek még volna valami alapja, de vastag számítási hibába esik, a másik pedig számokkal való teljesen alaptalan, céltalan és tarthatatlan játék.

A „prófétai malthusianizmus” előbbi fajtája a következő igen helyes mérlegelést tárja elénk: a kultúrállamok népességének száma ezidőszerint legnagyobb részt oly hatalmas mértékben növekszik, hogy a legóvatosabb becléssel is nemsokára annyira viszi, hogy a tömeg életmódját le kell fokozni, ha a hazai föld erejéből akar táplálkozni. Végül el kellene

következnie annak az időpontnak, amikor a termelés olyan kicsiny területre szorítkozik, hogy a piac közelségének és a munkamegosztásnak minden előnye ellenére a parasztonkint számított tiszta hozadék és az egész népességre fejenkint eső nyers hozadék csökkenni fog és a népesedés törvénye fog életbe lépni.

Megengedjük! A malthusianizmus azonban nem látja, hogy az a végső következtetés, amelyhez most jutott el, lehetetlen föl-, tevésen alapszik. „Ha a szaporulat a hazai föld erejéből akar táplálkozni”, – ez volt a föltevés, és ez a feltevés teljesen hamis.

Erős optikai tévedés, ha a malthusianista statisztikusok azt hiszik, hogy a német földnek most 52,000.000 főnyi népességet kell élelmiszerral ellátnia s Angliának ma körülbelül 30,000.000 emberrel szemben van ilyen kötelessége. Az ő számításuk a nemzetgazdaság háttaránál minden ok nélkül megáll, holott már régen benne vagyunk a világgazdaság kellős közepében.

Egyre fokozódó mértékben importálunk élelmiszert, vagyis: azokat a területeket, amelyeken termelték, belevontuk gazdaságunk körébe. S mivel ezek az élelmiszerek olyan országokból kerülnek hozzánk, amelyek nagyon

gyér népesség mellett nagyon extenzív módon gazdálkodnak, voltaképpen nincs egyébről szó, mint hogy azoknak a hektároknak a száma, amelyekkel termelésünk területe gyarapodott, sokkal nagyobb, mint ama szajak száma, amelyekkel fogyasztó szükségletünk megszaporodott.

Csináljunk egy kis számadást:

Németország 1875-ben még exportált bizonyos mennyiségű gabonát; népességének száma akkor kerek 43,000.000 főt tett, a gabonatermő terület pedig 13.3 millió hektárt, ami fejenként 0.309 hektárt jelent.

1896-ban kerek 4,900.000 tonnával több gabonát hoztunk be, mint amennyit kivittünk; Németország egy hektár területen átlag valamivel többet termel egy tonna rozsnál (17.4 millió tonnát 13.9 millió hektáron). Ez a 4.9 millió tonna behozatal tehát Németországban körülbelül 3.9 millió hektár területen termett volna. Ha hozzávesszük ehhez a 13.9 millió hektár hazai szántóföldet, akkor a közben 52.7 millióra megnövekedett népességre fejenként 0.338 hektár terület jutna.

Ez pedig 9.38 százalékos növekedése az egy emberre jutó termőföldnek huszonegy éven belül.

Számolnunk kell azonban azzal is, hogy a bennünket ellátó területek nagy része nem a váltógazdaság rendszerét kultiválja túlnyomó mértékben, mint Németország, hanem az ismert hármas forgású gazdálkodást, a kaszáló gazdálkodást, sőt az úgynevezett égető gazdálkodást használja, tehát összehasonlíthatatlanul gyöngébb aratást ér el, mint Németország. Azok a területek tehát, amelyekkel a miénk megnövekedett, a valóságban sokkal nagyobbak, mint hisszük. Kétségtelenül nagyon mögötte marad a valóságnak, ha úgy vesszük, hogy az a 4.9 millió tonna 8,000.000 hektáron termett, ha, amint szükséges is, az ugart is hozzászámítjuk a szántóföldhöz. E szerény számítás szerint az 1896-ik évre nézve így áll a dolog: 52.7 millió németet 21.9 millió hektár terület tartott el: ez fejenként 0.1 hektár és így húsz éven belül a fejenként számított termőföld 32.7 százalékkal növekedett.

Ezek a számok annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy a jelenre és a közeli jövőre nézve a „csökkenő hozadék törvénye” nem fog bennünket élelmiszert termő területünkön meg rövidíteni. A népek termőföldje nem zsugorodik össze olyan mértékben, ahogy a népek megnövekszenek, ellenkezőleg: sokkal nagyobb

mértékben terjedt ki; a nagyobb népesség tehát könnyebben ellátja magát élelemmel kevés munka árán, mint régebben a kisebb népesség.

Hogy a prófétai malthusianizmusnak ezt az első faját egészen legyőzzük, még csak egy kérdésben kell döntenünk:

Megállapították, hogy korunkban ama hektárok száma, amelyeken a népek táplálékukat szerzik, jelentékenyen nagyobb arányban növekszik, mint a népesség. Véletlenség ez, vagy pedig szükségszerű kauzális összefüggés? Ha nem véletlen, hanem a fokozódó népsűrűség okozója a termőföld még nagyobb arányú növekedésének, akkor a népesedés elméletének ez az alkalmazása is teljesen tarthatatlan.

Ezt az utolsó bizonyítékot is megadhatjuk.

Hogy magtárainkat gabonával megtölthesük, két dologra van csak szükségünk: meg kell vásárolnunk a gazdától és az ajtónkig kell elszállítanunk. Minél több árút állít elő mindenki és a társadalom minél több erőt szolgáltat a szállítóeszközök készítésére és szolgáltatására, annál több gabonát tudunk beszerezni. Az árutermeletés produktivitása és a szállítóeszközök termőképessége, vagyis teljesítő képessége pedig annál nagyobb, minél nagyobb a piac és minél

nagyobb a népsűrűség. Mi valóban „fonalat és szöget” eszünk, amikor kenyeret és húst eszünk, amit amazokért kaptunk cserébe vagy talán helyesebben mondjuk így: kenyeret és húst termelünk, miközben fonalat és szöget állítunk elő. Az argentinai paraszt oly kevés gabonát tudna termelni, ha mi nem szállítanánk neki fonalat, amilyen kevés fonalat termelnék mi az ő búzája nélkül.

Hogy a kérdést egy szóval megfogjuk: egész Nyugateurópa olyan állást foglal el a fiatal világkereskedelem kifejlődése óta, amilyent a város a múlt idők gazdasági életében. A várost egyszer gabonabehozatali területnek mondtuk és ilyen terület ma egész Nyugateurópa. Aki nem tudja megérteni, hogy e korlátlanra nőtt város lakója milyen titokzatos mehanizmussal tud egyre több élelmiszert egyre kisebb megerőltetés hozadékáért cserébe kapni, azt sem értette meg soha, hogyan is tudja ezt a közönséges értelemben vett városi ember elérni.

Itt sem tagadom tehát a csökkenő hozadék törvényét, de bebizonyítottam, hogy a termelés törvénye (illetőleg ebben a speciális esetben a föld kapacitásának törvénye) még akkor is túlzott mértékben kompenzálja, amikor bizonyos

terület már egészen benépesült és a legintenzívebb megművelés alá került. Ebben a stádiumban az egész ország már régóta város és egy világkereskedelmi kör első zónája s mint ilyen, egyre több élelmiszert szerez saját évi termésének egyre kisebb részéért.

(Megjegyzem egyébként, hogy Carey, George, Dühning, Hertzka és mások egészen hasonló argumentumokkal harcoltak a malthusianizmus ellen; alig tarthatok számot egyébire, mint az ellentétek lehetőleg éles szembeállítására és lehetőleg világos formulázására.)

Ezen az állásponton vagyunk ma. Fonal- és szögtermelésünket csaknem korlátlanul fokozhatjuk, éppen úgy fokozhatjuk vaspálya-, lokomotív-, csatorna- és gőzhajótermelésünket is. Minél sűrűbb, annál termékenyebb népességünknek ez alkotásai nemsokára lehetővé teszi, hogy minden talpalatnyi termőföldet föl-szántassunk s a termést a szállítás költségének terhével piacra hozzuk, ez a költség a termés értékével és a mi vásárló-képességünkkel szemben egyáltalán nem számít. A táplálásunkra bevonható (vagyis szállításra megközelíthető) terület sok milliárdnyival növekedhetik és fog is növekedni évszázadokon át, míg a népesség csak milliókkal fog szaporodni. Atkinson azt

állítja, hogy a búzatermesre alkalmas földnek csupán huszadrésze van bevetve.

A múltra, a jelenre és a belátható jövőre semminek sem volt, semminek sincs és semminek sem lesz hatása, ami Malthus törvényeihez csak valamennyire is hasonlítana. Ellenkezőleg, az összes adatok a homlokegyenest ellenkező „tiszta elmélettel” egyeznek meg a legpontosabban.

E megállapítások ellenére sem végeztünk még egészen a malthusianizmussal. Proteus harmadik alakjában jelentkezik: „számokkal zsonglőrökdő prófétai malthusianizmusként”.

Ez elmélet nem kis számú híveit elég könnyű meggyőzni arról, hogy a népesedés törvénye sem a múltban, sem a jelenben nem lépett életbe, de rendületlenül ragaszkodnak ahhoz, hogy valamikor a jövőben életbe fog lépni.

Ebben a reménykedésükben egyes-egyedül a már ismert statisztikai számokra támaszkodnak, amelyek bebizonyítják, hogy jelenleg minden nép bizonyos mértékben gyarapodott. Ragaszkodnak ahhoz, hogy e számok egy rendszeres számsorozat részletei és rövidesen arra a következtetésre jutnak, hogy a népek a jövőben is mindig olyan mértékben fognak szapo-

rodni, hogy az egész föld a képzelhető legnagyobb mértékben lesz már elfoglalva s akkor az egyes emberre eső élelmiszerkvóta mégis csökkenni fog.

Elster számítása, hogy a 2000-ik évben Németországnak 207 millió lakója lesz, az északamerikai Egyesült Államoknak pedig 581,000.000 (a mostani arányban való szaporodás mellett), természetesen nem vehető szó szerint, de mégis olyan tendenciát szemléltet, amelynek meglétét tagadni nem lehet.

Nem kerülheti el senki figyelmét, hogy ugyanezzel a matematikai számítással, ha a jövő helyett a múltra vonatkoztatjuk, a legképtelenebb kezdőszámokat produkálhatjuk. „Ugyanilyen joggal és ugyanilyen módon, – mondja Elster, – kiszámíthatnánk ennek vagy annak az országnak régebbi századokban való népességét is. Az ilyen példának azonban, amely nagyon kicsiny népszámot eredményezne, kevés értéke van; nem szabad elfelednünk, hogy a régebbi századokban a halandóság aránya a mainál jelentékenyen nagyobb volt.”

Ki kell mondanunk, hogy a jövőre való számításnak éppen olyan csekély az értéke, mint a visszafelé irányítottak. Megengedhetetlen önkényesség, hogy abból a néhány szám-

sorból, amely rendelkezésünkre áll, bármilyen következtetést is levonjunk. Semmi megbízhatót sem tudunk a múlt születési többletéről és épp oly kevésbé tudunk valamit a jövő születési többletéről is. Semmit sem tudunk arról sem, hogy az az időszak, amelyről számadataink szólnak, rendes avagy rendkívüli időszak volt-e? Semmi egyebet nem tudunk, mint hogy a civilizált népek körülbelül egy évszázad óta tényleg szaporodnak.

A tudomány, már mint a biztos járású, nem a fantasztikusan rajongó, semmiféle jóslásba sem bocsájtkozhatik. Verdiktje csak ez lehet: *Non liquet! Ignoramus!*

Ha mindenáron jóslásokba akarunk ereszkegni a jövőre nézve, egyebek között azt is föltehetjük, hogy a népesség valóban egyre nagyobb és nagyobb mértékben fog növekedni, míg végre hangyabolyként fog nyüzsögni a földön s a háború, a pestis, az éhínség vagy az emberek bölcs önmérséklése fogja csak a pusztulástól megmenteni. Föltethetjük ezt is, de legyünk azzal tisztában, hogy csak költészet s nem tudomány.

S legyünk azzal is tisztában, hogy minden más jóvendülésnek is csak annyi értéke van, mint ennek. Ugyanezzel a joggal bárki elkép-

zelheti, hogy a kémia akkor már a követ kenyérré tudja változtatni s az emberiség megtalálta a módját, hogy más égitestekre költözhessek.

Egyáltalán semmi szükség sincs azonban az ilyen fantazmagóriákra. A malthusianizmus-sal szembe állíthatunk egy más feltevést is, amelynek legalább ugyanennyi a valószínűségi értéke: csak a növekedés ismert fogalmára kell gondolnunk. Tudjuk, hogy egy test annál gyorsabban növekedik, minél fiatalabb; tömegének és 'méreteinek növekedése abszolút és relatív értelemben görbét ír le, amely maximális pontjáról gyorsan esik le zérusfokra és ezt akkor éri el, amikor a növekedő szervezet elérte azt a nagyságot, amelyet táplálkozási tere megenged. Ma már nem találunk nagy vastagbőrű állatokat Szibériában, nincs meg többé táplálkozási területük és a kőszénkorszak óriás őserdeivel kihaltak amaz óriási nagyságú őszállatok is, amelyek ropant szervezetük számára megfelelő táplálkozási teret csak ott találhattak.

Csak ezt a fölfogást fogadhatja el az „organizmus” elve, az a biztos alapú föltevés, amely az emberi társadalmat valódi organizmusnak tartja. Az ellenkező fölfogásnak, amely egy végnélküli növekedést hajlandó elismerni „épp oly kevés ér-

teke van, mintha abból a körülményből, hogy egy fiatal kutyanak farka kétszer oly hosszúra nőtt, miközben egyidejűleg súlyban ennyi megennyit gyarapodott, azt a következtetést akar-nók levonni, hogy a kutya farka egy mér-földnyire fog megnőni és nagyon nehezen lehet majd mozgatni, hogy ha súlya ötven font lesz: tehát a megelőzés, vagyis kötelék viselése volna ajánlatos a pozitív gátlással, a folytonos ampu-tációval szemben.” (Henry George: Haladás és szegénység.)

Semmi sem gátol abban, hogy a je-len század iparos népeit az első, hirtelen nö-vekedés stádiumában levő testeknek tekintsük. Az a statisztika, amelyre a malthusianizmus támaszkodik, körülbelül egyidős a vasúttal és a gőzhajóval. Nem világos-e, hogy a létfentartó eszközök beszerzésének lehetőségét ezek a ta-lálmányok mérhetetlenül kibővítették és a régi népek táplálkozási területe is hirtelen óriási módon megnövekedett? Nem volna-e lehetséges ebből azt a következtetést levonni, hogy a mo-dern népek, a jelenleg épp az átlagon fölüli sza-porodás által, ebbe a kibővült ételmezési terü-letbe bele fognak nőni? (Egy tehén is súlyosabbá válik, hogyha egy húsz méter hosszú kötéllal van a karójához kötve, mint ha a kötél csak

tíz méteres. Utóbbi esetben táplálkozási tere 314 négyzetméter, előbbi esetben pedig 1256 négyzetméter; nemcsak több takarmánya van ezáltal, hanem a legjavát választhatja ki s ezért gyarapszik.)

Ezt a fölfogást, mint már előbb említettem, nem lehet bebizonyítani; vájjon magában véve viszont valószínűtlenebb-e, mint a malthusianizmus, amelyet szintén nem lehet bizonyítani? Nem vág ez össze, legalább is úgy, mint a malthusianizmus, azzal a ténnyel, hogy az emberiség hétezeréves hiteles történelmi fennállása alatt a földet távolról sem tette hangyabollyá.

Az utóbbi ellen szól még az az ismert tapasztalat is, hogy jómódú embereknek kevesebb utódjuk van, mint a szegényeknek. Hogy ebben erkölcsi vagy másféle önuralom nyilvánul-e meg, – nem lehet tudni; valószínűleg amaz egyetemes törvény megnyilatkozása, hogy azok az osztályok nagyon szaporák, amelyeknek existenciáját a létért való küzdelem különösen fenyegeti és azok a szervek újulnak meg nagyon gyorsan elemi alkotórészeik pótlódása által, amelyek különös gyors elhasználódásnak vannak kitéve. Így „proliférálnak” a proletárok IS; akik nevüket gyermekeik nagy számának

köszönhetik; ez az „alkalmazkodás” igen elterjedt módja. Hasonló alkalmazkodások azonban rendszerint eltűnnek a külső követelménnyel, amelynek eredményei voltak. Épp úgy, mint a barlanglakó állatok látóképességüket a világosság folytán elveszítették, miután már nem is volt többé reá szükségük, a túlságos szaporaság is eltűnik az életet fenyegető veszély csökkenésével, talán a késői házasodás, a női petefészkek elhájasodása vagy pedig talán az értelemnek jóléttel járó, erősebb túltengése az akarat fölött, vagyis az agyvelőnek a sexuson való felsőbbsege következtében. De a mechanizmus egészen mellékes: a tapasztalat és a statisztika mindenesetre már ma is amellettszól, hogy ily irányú fejlődés valószínűbb, mint a „hangyaboly”.

A második fajtájú „prófétai malthusianizmus”, amelyik számokkal zsonglőrösködik, híjján van a logikus és materialisztikus alapnak és logikus és materialisztikus érvekkel nem is cáfolható meg. Ez már a hit birodalmába tartozik: *credo quia absurdum!*

De meg hogyha ragaszkodnának is hozzá, a történetíróra és a nemzetgazdászra e dogmának nincs jelentősége; legjobb esetben is csak a jövőre van értéke, a 3000, vagy

4000-ik évre. Amilyen kevésbé tartja vissza az egyes embert munkájától az a tudat, hogy egyszer meg kell halnia, amilyen kevésbé törődik az emberiség az ezzel rokon pesszimiztikus kilátásokkal (a föld kihülése, a földnek a napba való visszatérése vagy összeütközése egy másik világtesttel): épp olyan kevésbé kell nekünk a prófétai malthusianizmussal törődnünk.

*

A „szociális állam” lehetősége ellen két kifogást vetnek: az antiszociális tömeglélek és a malthusianizmus volnának akadályai. Remélem, sikerült mind a kettőt megcáfolnom. Mégis, kevés reménységem lenne ahhoz, hogy ellenfeleimet meggyőztem, ha csupán a logikára és az indukcióra kellene támaszkodnom. A logikát és az indukciót nagyon szeretjük, amikor dogmákat akarunk bizonyítani, de nem akkor, amikor cáfolni akarunk. Dogmákkal szemben a tények sem tudnak bizonyítani.

Egy másik művemben (Siedlungsgenossenschaft) bebizonyítottam, hogy a „szociális társadalom” nem lehetetlenség; lehetőségét legalább is egy föltétlen hiteles megbíráható ténnyel bizonyítottam: Vineland példájával.

Vinelandban tizenkét esztendő alatt 11.000 főnyi lakosság verődött össze; egyszerű embe-

rek válogatlan társasága, nem valami szektának a hozzátartozói, nem rajongók, hanem közönséges letelepülők, aminőket akárhol találhatunk. Ez a 11.000 ember teljes szociális közösségben, bűntevés nélkül, szegénység nélkül, kizsákmányolás nélkül állandóan fokozódó jólétben, „tiszta” gazdaságban élt. Szervezete néhány dologban tért csak el a világ bármely helységétől: a járadéknövekedést olyképp zárták ki gazdasági életükből, hogy a földbirtokos az utolsó acre földet épp úgy 25 dollárért adta el, mint az elsőt.

Ha a természettudományban egy elismert elmélettel egyetlen tény nem egyezik, az elmélet menthetetlenül megdől. Az interferencz jelenségek egyetlen ténye például megdöntötte Newtonnak a fényről való kisugárzási elméletét és helyébe a Huyghens-féle undulációs-elméletet tette, jóllehet Newton a természettudomány félistene volt.

Ha azonban a szellemi tudományokban egy új tényre akadnak, amely egy elismert elmélettel ellentétben van, általánosságban nem az elméletet, hanem a tényt ejtik el; rendszeresen agyonhallgatják. Ez történt Vinelandról kifejtett példammal is: agyonhallgatták.

Vineland példáját most másodszor is meg-

említem, legyen rocher de bronze minden olyan jövőbeli kísérlet ellen, amely a „szociális társadalmat” utópiának akarná nyilvánítani. Aki e tény valótlanságát bebizonyítani vagy jelentőségét másképpen magyarázni nem tudja, a szociális társadalom lehetőségét nem tagadhatja többé.

Hogy azonban eleve elhárítsak minden ellenvetést, amely az eset elszigeteltségére, hézagos leírására és kicsinyességére hivatkoznék, arra a tényre utalok, hogy a német gazdasági társadalom már a X. század végétől a XIV. század végéig eltelt négy évszázadban olyan társadalom volt, amelyben mindig „két vállalkozó futott egy munkás után”; hogy ennél fogva a tömeglélektan teljesen megegyezett azzal a képpel, amelyet a „tisza elmélet” vázolt, vagyis ellenséges versengésről szó sem volt, épp oly kevéssé kizsákmányolásról, válságokról, munkátlanságról, gazdasági okból való elszegényedésről; a népesség jelentékeny szaporodása ellenére az élelmiszertermő területen nem mutatkozott csökkenés, sőt az ipari és a mezőgazdasági termelő jólléte egyre növekedett. Bebizonyíthatom továbbá azt is, hogy e korszak kezdete arra az időre esik, amikor a nagybirtok latenssé lesz, vagyis a járadék-többség megszűnik, akkor vég-

zódik, amikor a nagybirtok ismét jelentkezett, vagyis a járadék-többlet újra kialakult. Így végül azt is bebizonyíthatom, hogy a tények semmiféle más magyarázata nem helytálló, csakis az, amely a „tisza elmélettel” megegyezik, tehát a nagybirtok megszűnését és újjászületését okozatilag felelőssé teszi a „tisza gazdaság” keletkezéseért és összeomlásáért. Vineland esetével együtt ez a tény elegendő bizonyítéka lehet annak, hogy a társadalmi igazságosság államát sem a tömeglélek, sem a népesedési törvény nem teszi lehetetlenné.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	1
Az állam	9
Bevezetés	11
Az állam keletkezése	21
A kezdetleges feudális állam	67
A tengeri állam	94
A hűbéri állam kifejlődése	135
Az alkotmányos állam kifejlődése	175
Az állam fejlődésének iránya	20G
A nagybirtok keletkezése	219
A szociális állam és a Maltuzianizms	269